

CROATIAN LANGUAGE STANDARDIZATION AND THE PRODUCTION OF NATIONALIZED POLITICAL SUBJECTS THROUGH LANGUAGE?

Perspectives from the Social Sciences and Humanities

Andrew Hodges

**Center for Advanced Studies – Southeast Europe (CAS SEE),
University of Rijeka**

This paper focuses on language policy and social changes which have taken place in Croatia during and since the 1991-5 war. I first describe the historical background, the war and the nineties being marked by excesses of linguistic purism and prescriptivism, alongside the formation of post-Yugoslav states in which national belonging was key to defining citizenship. Through examining the relationship between changing linguistic and social orders, I raise a number of issues for discussion. I argue that the legal framework of minority language rights has consolidated and legitimated a nationalist imaginary, increasing social divisions and reinforcing hierarchies asserted by some nationalists between national categories. For this reason, I suggest that the uncritical endorsement of or promotion of linguistic diversity can be dangerous. Second, in an activist-anthropological vein, I discuss possible reasons why academics trained in the social sciences and humanities have rarely participated in sociolinguistic debates concerning the new Croatian standard. I suggest such discussions could greatly benefit from interventions by social scientists, so as to bring sociolinguistics into contact with other strands of the social sciences and humanities and move away from what I believe to be a problematic policy focus on “identity”.

Keywords: language policy, activism, linguistic anthropology, Croatia

Introduction

During and following what is commonly referred to in Croatia as the Homeland War (1991-5), linguists and language activists¹ have engaged in extensive language planning and policy making with the aim of “emancipating” the standard – previously understood as part of a single Serbo-Croatian language – from a perceived Serbian influence and successfully garnering international support, including from the European Union, for the recognition of Croatian as a “language”.² These activities have had a pronounced amount of popular support and debates concerning orthography, spelling rules, grammar and standard vocabulary have taken place in various public arenas in which concerns have been aired over the “correct”

¹ Similar processes have taken place, in different ways and to different extents, in many other post-Yugoslav states. See Greenberg (2004) for an overview.

² Croatian is now listed as an official EU language. See <https://euobserver.com/news/31340> (accessed 29. 10. 2015). The text explicitly states: “Some Croatian officials have said in the past that if the EU failed to accept Croatian as an official language it would be almost impossible to get the support of Croatian citizens in a referendum to join the EU”, emphasizing the strong politicization of the language issue and the legitimating importance for nationalists of Croatian being defined as a “language”.

(*pravilno*) use of language, with “experts” often prescribing correct language use and discussions of common “mistakes” made by various publics a regular feature in the mainstream press.³ These reforms have reinforced a “monoglot standard” model (Silverstein 1996), historically common in Europe, in which languages are understood as “organised systems with centrally defined norms, each language ideally expressing the spirit of a nation and the territory it occupies” (Gal 2006a: 163). From the perspective of many Croatian language activists (e.g. Babić, Finka and Moguš 1984; Gluhak 1990) and members of the public advocating such policies, this has resulted in the production of a linguistic hierarchy between standard and non-standard forms, in which many non-standard lexical items and forms, particularly those closer to standard Serbian in what is a South-Slavic dialect continuum, are understood to be less “cultured” (*kulturni*).⁴ To give one example, an emphasis on *kultura* as shaping imaginaries concerning standardisation is visible in the statement made by a Croatian language activist from Vojvodina, Serbia. This is a location in which I conducted linguistic anthropological fieldwork analysing the social, political and linguistic consequences of introducing teaching in Croatian in Serbia, and I will occasionally draw on field observations during this debate. Vuković starts his article, named “How can we care for the Croatian language in Vojvodina?” (“Kako skrbiti za hrvatski jezik u Vojvodini?”), with a discussion of processes surrounding the Czech standard and Prague School (understood as both more “Western” and “Central European”):

(...) Pražani ističu da je za određivanje norme standardnoga jezika relevantna u prvom redu uporaba obrazovanih i kultiviranih govornika.

(...) The Prague School emphasises that, when defining standard language norms, one of the most relevant features is language use by educated and cultivated (*kultiviranih*) speakers. (Vuković 2010a: 80, my translation)

What is of interest here is the choice of comparison made with Czech, and the importance of education and *kultura*, when choosing standard language norms.

Amongst certain language activists, standard forms are frequently demanded of pupils in the classroom (including in less formal, creative classroom tasks) and are sometimes demanded of others even in spoken interaction in everyday situations, resulting in a continuous “auto-correcting” of speech, which the linguist Kordić (2010) criticised in her book *Language and Nationalism*. To give another example, several friends who attended school in Zagreb during the nineties recounted how written homework tasks were marked heavily down when they used the “da li” question form – understood by some nationalist oriented language activists as more “Serbian”, instead of preferred “more Croatian” alternatives.

An unintended consequence of a strong insistence on purist and prescriptivist practices is a lack of linguistic confidence amongst some teachers in using standard language in the classroom, who fear that their use of standard language is not good enough. For example, at the end of the Croatian course I attended at the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb, we went for a coffee on an icy day, where the teacher described the pavement as slippery, using the word *klizavo*. One student then asked if *sklisko*, which isn’t used in Serbia, is the preferred standard form. The teacher was unsure and then mentioned that one of her worries with the classes is over making mistakes surrounding which forms to use when teaching.

³ See for example, *Večernji List* (2014): <http://www.vecernji.hr/zg-vijesti/nazive-avenija-dubrovnik-i-patacickina-ulica-trebalo-bi-izbjegavati-963175> (accessed 30. 11. 2015).

⁴ I have avoided the term diglossia so as to avoid misunderstanding given the range of ways in which the term is used (see Jaffe 1999: 18 for a discussion). I have opted instead for “hierarchies between language varieties”.

Such linguistic hierarchies asserted directly relate to a social hierarchy asserted, whereby a more Eastern “Other” (such as Serbs) is viewed as lower down in a civilizational hierarchy, as described extensively in terms of Balkanism (Todorova 2009) and in Bakić-Hayden’s (1995) concept of “nesting orientalisms”. These processes have included extremes of linguistic purism – referred to as *čišćenje jezika* (language purification) and prescriptivism. New “Croatian” words were sometimes invented, whilst archaic words were incorporated into standard language (justified by referring to the standard as *književni jezik* – the literary language) with new lexical items being used in media discourses in order to avoid “internationalisms”, many of which were associated with standard Serbian, such as the word for aeroplane: *avion* or airport: *aerodrom*, compared to the standard Croatian *zrakoplov* and *zračna luka*. This has included the minimization of borrowings (*tudice*), particularly from language varieties viewed as undesirable in an inscribed Balkanist cultural hierarchy (such as Turkish, with the words Turkish and Serbism used by some activists as near synonyms). Many of these linguistic practices have had substantial popular appeal as well.

Upon arriving in Zagreb for the first time in 2008, my use of everyday lexical items commonly identified as Serbian (*kesa/kesica* (bag), *pečurke* (mushroom), *dopuniti mobilni* (top up a mobile phone), instead of the Croatian *vrećica*, *gljive*, *nadoplatiti mobitel*) were “corrected” frequently by people on the street in everyday situations such as ordering food or paying at the till. Importantly, not all of these “correcting” practices relate to prescriptivism. Some (e.g. *pečurke*) concern variants which had never been used in Zagreb, and which could therefore reasonably constitute the contents of a useful phrasebook translating standard/colloquial Serbian-Croatian phrases. Others (e.g. *dopuniti mobilni*) relate to lexical items which became widespread following the start of the war, a period when there was relatively less language contact. Some, such as *vrećica*, reference prescriptivist interventions.

What is clear here, and which also holds for the classroom context in which I conducted fieldwork following teaching in Croatian in Serbia, is that standard language ideology (Milroy 2001) and standard language practices persist and have significant popular currency. These policy changes directly relate to national discursive hegemonies (Roseberry 1994) established following the recent war, in a context where citizenship is understood as tightly connected with national (Croatian) belonging. The linguist and Marxist activist Mate Kapović (2013) described purism as nationalism expressed through language, and prescriptivism as conservatism in the language. These linguistic practices accompanied social practices, including a rise in nationalist, conservative political options and ethnic cleansing which resulted in hundreds of thousands of forced population movements and thousands of deaths.⁵ Clearly social and linguistic practices closely relate to one another,⁶ but the link between linguistic and social orders is not always obvious or direct: for example, Kapović (2011a: 85) describes how a “free linguistic market” does not have negative consequences on society, but as a Marxist, he does not advocate free markets as a social, economic option. To give another example, in the case of language standardization on the island of Corsica, the linguistic anthropologist Alexandra Jaffe (1999) describes how significant linguistic variation is permitted in what is termed a “polynomial standard”, designed to directly oppose the

⁵ See Jansen (2005) for a critical discussion of the dangers associated with the use of maps and national statistics in portraying the Yugoslav wars.

⁶ One approach in the literature understands language as “frozen actions” (Pietikäinen et al. 2011), an approach which is useful in placing an emphasis on process and introducing a temporal element. However, depending on the individual approach taken by authors, such a view may overstate the importance of discourse and language in shaping social life. I therefore prefer a description of language as “frozen traces or echoes of actions”.

“French” language ideology of the monoglot standard in a situation where two nationalist causes (Corsican and French) advocate substantially different language ideologies.

Given the close relationship between changing linguistic and social orders, I find it surprising therefore, that social scientists have made few interventions in these debates. Before making an intervention, I wish to clarify my self-positioning in the academic field. As a social anthropologist from the UK living and working in Croatia, I am positioned somewhere between being an insider and outsider, given that I have lived the majority of my adult life in Croatia/Serbia and worked there for several years, yet without any prior childhood connection with the region. In focusing on nationalism as expressed through language, I am open to criticism – often attributed to “Western” commentators and academics – that they excessively focus on and critique nationalism in the European semi-periphery, a move which can have an orientaling effect. This is particularly the case if no stance is taken on “nationalism at home” (i.e. in Western states) as problematic or if they use a national frame to describe events, whilst simultaneously critiquing political nationalism. My commitment here is to academic consistency – I believe nationalism of all varieties to be potentially dangerous, and understand it as present in similar intensity in both the UK and the post-Yugoslav states, where rights attributed to national categories are used to justify military interventions in wars outside of the UK, or play a role in consolidating racism between individuals who identify with different national groupings, e.g. English and Scottish, for example.⁷

The remainder of the paper is structured as follows. I first briefly describe the historical background to debates over standard language for readers unfamiliar with the context. I then discuss in what sense language standardization may be considered to be a social process. Following this, I move to examine the wider political background in which the changes took place, suggesting that the legal framework of minority language rights promoted by the EU has consolidated the national order of things (Malkki 1992) and that the uncritical endorsement of or promotion of linguistic diversity can be dangerous, for it can legitimate and reinforce national divisions and associated social hierarchies. Finally, in an activist-anthropological vein, I discuss possible reasons why academics trained in the social sciences and humanities did not participate in sociolinguistic debates concerning the new Croatian standard.

Some Notes on Recent Croatian Language Standardization Processes

During the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRY), Serbo-Croatian was understood as a single language with Eastern and Western variants. There were frequent demands made by some Croatian linguists for autonomy and a perceived Serbian influence on the Croatian variant, given extensive political centralization in Belgrade. These demands led to the *Declaration on the Status and Name of the Croatian Standard Language* in 1967 and the publication of a *Croatian Orthography* in 1971. This was perceived “by the Central Committee of the Communist Party of Croatia as a ‘nationalist act of sabotage’ challenging the state of Yugoslavia” (Babić, Finka and Moguš 1984: iv, op. cit. Pupavac 2003: 142). Follow-

⁷ I contend that all nationalist movements implicitly reference a group identity and exclusionary (to varying degrees) “we”, whilst differing on many other grounds, such as the extent to which national categories relate to class positionings of various populations. This means that I would defend, in the absence of anti-national(ist) progressive political options, a relatively progressive (on the basis of class politics) “nationalist” option, such as a “yes” vote in the recent referendum for Scottish independence, on pragmatic grounds until a more progressive, anti-nationalist political option became available.

ing this, in 1974 the socialist leadership granted increased decentralization and powers for each of the respective republics, accompanied by a move in language planning to “standard language idioms” defined at the republican level (Greenberg 2004: 23). The period or economic liberalization following this led, during the eighties, to a political and economic crisis, while the nineties brought the “Homeland War”, and the disintegration of the SFRY, amidst demands for national, linguistic and cultural autonomy. The national framing of these demands, resulted in assertions made that Croatian was a separate “language” from Serbian, with extensive reforms made to the standard language to increase its divergence from Serbian, with a particular focus on reviving many archaisms. All of this is a continuation, perhaps acceleration, of processes which took place during the mid-late socialist period with the grounds for the recent changes being consolidated during this period. During the SFRY national categories were consolidated and elaborated amidst a multicultural logic of a variety of national (and other) cultures held together in part via the socialist logic of “unity and brotherhood”. The pace of change increased with the move to defining “standard language idioms” in Serbian and Croatian in 1974, with claims made to define Croatian as a separate language from Serbian during and after the nineties wars. This was accompanied by excesses of linguistic purism and prescriptivism in an attempt to reconfigure the standard to be as distinct as possible from Serbian, and more recently, challenging the importation of anglicisms as part of a fight against the globalization of (primarily) American culture. Certain concepts and forms are being globalized through media – when conducting fieldwork for example, an academic colleague described how, in an emergency, the first number she could think of to ring was 911, i.e. the emergency code for the USA. What is at stake here, I assert, is not a “bounded cultural whole” such as “American culture” imposing itself on other cultures such as “Croatian culture”, but the effects on language and the transmission of concepts relating to hierarchical power relations maintained through the global world system and capitalist political economy. It is these which ought to be challenged rather than simply a “symbolic” domination, for a focus on the symbolic takes us away from social process and material relations of production through which inequalities and hierarchies form.

The public nature of these debates also reflects a strong tradition of public intellectuals in the region, a tradition almost certainly strengthened during the socialist period (1945–1991), given the affinity certain Marxist traditions have with the academy (Graeber 2003). These processes and debates go back further, however, to the nineteenth century and the influence of German romanticism in the region. The work of individuals involved in the standardization process at that time, including Ljudevit Gaj (Croatia) and Vuk Karadžić (Serbia), and the arguments/debates they were involved in which resulted in standardization taking the course it did, are taught in schools as part of the secondary school curriculum, including in secondary school level Croatian teaching in Serbia which I observed when completing linguistic anthropological fieldwork.

Is Language Standardization a Social Process? Self-positioning

The linguist Snježana Kordić (2010, 2009) has famously argued in the post-Yugoslav mainstream media and a series of articles and books that Serbo-Croatian is a language, based on the “scientific” criterion of mutual intelligibility. She has suggested that linguists ought to be objective in their assessments of what counts as a language and that the debate surrounding recent standardization processes in Croatia fail on that point as the participants are emotion-

ally involved in the object of their study. Other linguists such as Kapović have described prescriptivist approaches as *unscientific* in their approach to language, as they described what language “ought” to be rather than what language “is” (Kapović 2011a: 14). Yet in social anthropology, a large body of literature exists critiquing not only the possibility of objectivity, but also the ideals of objectivity and a “scientific approach” in social research (see Scheper-Hughes 1995; Green 1997). In social anthropology, and social studies of science and technology, the complicity of these ideals with processes of colonial conquest and rule have been discussed, including debates over the role of science in colonialism (Prakash 1999). Many anthropologists writing in the Anglo-American⁸ tradition therefore reject objectivity as a goal, understanding social anthropological knowledge as intersubjective, situated knowledge (Haraway 1988). Similar arguments connecting claims of scientific status of linguistics with colonialist power projects have been made describing the historical development of linguistics and the relationship between certain practices – including standardisation and transcription of speech into standardised language systems, of those involved in the colonial administration and crucially missionaries, involved in the construction of “populations” and “peoples” over which colonial authorities sought to rule, and the important role language and lexical selections made in conceptualising existing traditions as bounded wholes (see Errington 2008; Bauman and Briggs 2003).

Kordić’s approach, whilst politically progressive, does not contest the use of ethnicised signifiers (e.g. Serbo-Croatian) to refer to a “language”, Kapović preferring *štokavian* as it does not reference an “ethnic group” (Kapović 2011b). Kordić’s approach likely reflects her training in syntax, a discipline which primarily deals with language from the perspective of “internal language” (i-language), which is in the first instance cognitive and psychological.⁹

A kind of distanced, non-biased analysis is, I believe, possible in such linguistic sub-disciplines as we are dealing primarily with “linguistic fact” aspects of language rather than primarily with “social fact” aspects of language.¹⁰ As soon as we seek to analyse what are primarily social categories (external language – e-language), such as “languages” (e.g. “English” or “Croatian”) and “standards”, then we are making arguments which primarily deal with social facts. Pateman (1983) then suggests that facts about e-language can be analysed using methods such as Bourdieu’s work on linguistic markets (Bourdieu and Thompson 1991), and language ideologies, the approach I largely take in my work.¹¹

EU Language Policy: Promoting National Identifications?

I find two aspects of current EU minority language policy problematic: (i) its focus on *promoting* linguistic diversity and (ii) its individual rights approach. In this section I will argue that these sometimes render class based issues concerning language use invisible, and that

⁸ Sometimes referred to as “international”. The term Anglo-American is not ideal either, as like the epithet Serbo-Croatian, it has ethnic connotations; the point is that it relates to state effects (Trouillot 2001), primarily of the UK and US states.

⁹ As Chomsky states: “The i-language, then, is some element of the mind of the person who knows the language, acquired by the learner, and used by the speaker-hearer. Taking language to be i-language, the grammar would then be a theory of the i-language, which is the object under investigation” (Chomsky 1986: 22).

¹⁰ See Pateman (1983) for a discussion of this distinction. On this view, a domain of linguistic facts are not understood as social facts, although many facts about language are social facts.

¹¹ Maintaining and working with a distinction between cognitive and language ideologies approaches to language has resulted in some interesting “bridges” made between the two fields, such as Zenker’s work on second language acquisition of Irish (Zenker 2014).

they potentially consolidate asserted difference and sometimes also hierarchies between nationally defined groups. EU language policy is important as EU accession, with membership gained in July 2013, was a clear goal of Croatian post-war elites. Two domains are particularly relevant here; the designation of Croatian as an official EU language and EU policy concerning minority language rights. The latter particularly affects Serbian identified minorities in Croatia, and Croatian identified minorities in Serbia. The EU Charter for Regional or Minority Languages was drawn up in 1992,¹² and subsequent legislation has developed its ideas since then. For example, a ratified commentary on minority language rights, linked to a minority rights framework convention stated that:

The Framework Convention requires states to promote full and effective equality for persons belonging to national minorities in all areas of economic, social, political and cultural life. This implies the right to equal protection through law and before the law and the right to be protected against all forms of discrimination based on ethnic origin and other grounds, including language. (Advisory Committee 2012: 3)

What is crucial here is that what is spoken has the legal (political) status of being a language, rather than simply a language variety. In order for Croatian to be protected under these conventions, it must be considered a language. For those members of the minority who feel that their “culture” and “traditions” are under threat, access to certain resources will be increased if the language variety spoken is considered a language.

“Minority language” within this Commentary thus means any of the different terms used by member states such as “language of the national minority”, “language used by the national minority”, “language of persons belonging to national minorities”, “native language” or “mother tongue”. It does not imply official recognition as a “minority language” by the authorities. (ibid.: 4)

Third, the focus of the framework convention is described:

The Framework Convention is based on an individual rights approach. It is thus not focused on language itself, nor on a language community, but on the speakers. Their communicative repertoire, which may encompass a range of linguistic resources (standard and non-standard forms of languages, dialects, etc.) often develops throughout life as a result of interaction and mobility. (ibid.)

This is crucial as it implies self-identification is key. According to the convention, individuals who self-identify as Croatian (e.g. rather than having a surname commonly assumed to be “ethnic Croatian”), can in principle assert their “minority language rights”, a clearly non-essentialist definition. Stephen May, a defender of minority language rights, argues that there is “a perceived tendency towards essentialism in articulations of minority language rights – that languages and identities are always ineluctably linked” (May 2003: 96). May’s counterargument is that, whilst such essentialism is advocated by some proponents of minority language rights, essentialist approaches are also considered problematic by other proponents of minority language rights, including himself. In a more progressive minority situation, such as the Basque country (see Urla 2012), where minority language rights have a pronounced communicative (rather than primarily symbolic dimension as in the case of Croatian, see Škiljan 2000: 8), the legislation may be more appropriate. Yet I suggest, rather than an “identity” based approach – essentialist or not – as described above, a class-based approach would

¹² See http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/default_en.asp (accessed 30. 11. 2015).

circumvent a number of problems created by the analytical use of “identity” as a category in social science.¹³

If you make ethnicity, nationality or minority status the unit of analysis, you can conclude that people would want to or have in their interest to maintain their mother tongue. If, on the contrary, you take class as the unit of analysis, their interest might dictate emphasis on access to “dominant languages”... (Brutt-Griffler 2002: 225)

On this view, language policy and planning would largely focus on creating a “level playing field” for those in a disadvantaged position relating to inequalities concerning access and ability to use “dominant languages”, rather than exercising an individual’s “right” to express herself in a language variety named her “mother tongue”.

To summarise, I find the EU Charter’s blanket promotion of linguistic diversity – whereby diversity is inherently viewed as something positive and good – problematic in the post-Yugoslav context. Here, the promotion of linguistic diversity has also promoted the articulation of nationally defined collectivities over which a history and war was fought. The promotion of linguistic diversity amongst students via current language policy arguably plays an ideological role in inculcating increasing linguistic and cultural difference between Serbian and Croatian children, depending of course, on the context. When conducting fieldwork following Croatian in Serbia, apart from Serbian being taught separately as a “foreign” language, I did not find that the pupils drew strong distinctions between Serbian and Croatian, as they regularly came into contact with both standards in the classroom context. Furthermore, in Croatian classes, Serbian texts were sometimes used (including Cyrillic), when Croatian literature of the same quality was not available, for various reasons. However, some academic colleagues with young children in Zagreb have described their children’s surprise upon watching television programmes in Serbian and being able to easily understand, with the expectation that this would be difficult given that Serbian was considered a different language. When cultural distance inculcated in pupils’ (linguistic) habitus lends itself to Othering, there can be serious social implications, such as increased segregation, which may consolidate circulating social ideologies such as nationalism.

In addition to the problematic framing of the EU Charter, aspects of associated discourses have been creatively re-interpreted by language activists in Croatia: for instance the human rights discourse has been adapted to include claims of the “human rights” of lexical items, used in the Croatian *Savjetnik* to make the case for the reintroduction of certain archaic lexical items (Greenberg 2004: 124). This sensitivity relates to developing legitimacy for practices associated with a new “nation-state” and as Pupavac (2003: 8) noted, “Human rights advocates from Amnesty International, Helsinki Committee and other organisations have criticised Croatia for not respecting the language rights of its ethnic Serbian minority by not providing special language provision. Yet would one demand special language provision for ethnic Britains in the United States or vice versa?” The international legal framing of the situation has reinforced the nationalist framing of the situation following the recent wars, as “the minority rights model ironically endorses the nationalist declarations on the language question (...) the identity rights-approach of foreign diplomats, human rights advocates and conflict mediators has unfortunately tended to legitimize nationalist language claims and minority exclusions” (ibid.). The minority language rights framing has resulted in significant problems in Vukovar, a city in Croatia where a massacre of Croatian citizens took place during the “Homeland War”. Serbian minority identified individuals live in and around this

¹³ See Bowman (2001); Brubaker and Cooper (2000) for a critique of the use of identity as a category in social science.

city, and in accordance with the European Charter on Minority Languages legislation, public signs were put up in Cyrillic script¹⁴ – a script often associated with the Serbian minority – which resulted in a protest by Croatian war veterans who tore the signs down with hammers in September 2013, an event which received extensive media coverage and raised tensions throughout Croatia. Whilst certain activist initiatives such as Zagreb Antifascist Network¹⁵ have tackled this theme, detailed ethnographic understandings of the changing relationship between language and political and social change on the ground have not as yet been gained, and a detailed description and interpretation of these events and the symbolic meanings attached to Vukovar necessary for further discussion is beyond the scope of this text.¹⁶

Moving the Debate Forward: Perspectives from the Social Sciences and Humanities

A training in the social sciences/humanities is useful in understanding the subtleties of the relationships between language policy – such as the EU Charter described above – and social changes affecting people in Serbia and Croatia on an everyday basis. Finally, this begs the question of why so few sociologists and social anthropologists have intervened in these debates. I restrict the focus here to “academic workers”, i.e. those employed at university and research institutes and suggest a number of reasons. First, those social scientists situated on the political right were happy to focus on the cultural aspects of nationalism, leaving the linguistic aspect of nationalism to linguists. At the same time, those on the left were focused on other topics, language perhaps seeming relatively irrelevant, and difficult to contest given that even the contra-arguments had to be made in purified language (albeit to varying degrees, and with certain lexical choices used frequently leading to presumptions made about one’s political orientation and/or “national” origin).¹⁷ Second, linguistics as a discipline was likely viewed as more “scientific” and less open to political influence, particularly by laypersons, than social scientific disciplines and ethnology/anthropology, therefore assuming a higher position in hierarchies of academic (“scientific”) authority. Consequently, linguists (and other disciplines, including natural scientists) were often perceived as possessing the academic authority to speak about social processes and social issues, whilst social scientists and anthropologists were not authorized to speak about social processes relating to standardization and its effects, without having had some kind of training in linguistics.¹⁸ As earlier mentioned, the scientific veneer of linguistics was useful in authorizing nationalist political decisions regarding standard language as some kind of scientific intervention. Third, and relatedly, the social sciences were widely perceived as more politically sensitive, possibly making interventions in public debates over language more difficult during the nineties, especially given their historically strong associations with Marxism, a subject often taken by careerists who wished to join the Party in the SFRY. Fourth, in addition to a lack of intervention in linguistic debates, few social scientists/anthropologists have conducted empirical linguistic anthropo-

¹⁴ See <http://www.vecernji.hr/neredi-u-vukovaru/prosvjednici-cekicima-razbili-cirilicne-ploce-u-vukovaru-606963> (accessed 14. 11. 2014).

¹⁵ See <http://www.h-alter.org/vijesti/vukovar-i-cirilica-tribina/print:true> (accessed 14. 11. 2014) for a description in Croatian.

¹⁶ For more information on this topic, see Ljubojević 2016.

¹⁷ See Kapović 2011b.

¹⁸ This article does not discuss contemporary sociolinguistic work being undertaken by linguists in Croatia in great depth, including on topics relating to standard language ideology. Some works include: Kapović, Starčević and Sarić 2016a; Muhvić-Dimanovski 1998; Novak 2012; Starčević 2016; Šimičić and Sujoldžić 2004.

logical fieldwork. There are some exceptions: Anita Sujoldžić has conducted sociolinguistic surveys analyzing language ideologies present in Istria and Dalmatia, whilst Jadranka Grbić has conducted fieldwork with Croatian minority identified individuals in Hungary, looking at “minority group identity” (Grbić 1994). The specific lack of ethnographic work on “Serbs” in Croatia and “Croats” in Serbia almost certainly reflects the sensitivity of the situation in a context recently affected by war when conducting work critically analysing language ideologies in place, as well as the different priorities of those who have access to funds, and the high level of politicisation, which has increased significantly since the economic crisis struck, with events such as those in Vukovar (as earlier mentioned) occurring. Finally, the relative lack of linguistic anthropological work likely reflects established traditions. In the USA linguistic anthropology forms a separate specialism, often taught to undergraduates as part of a four pronged anthropological training (cultural, linguistic, biological anthropology and archaeology). In the UK there is a stronger emphasis on social relations and a lesser emphasis on “culture and identity”, which in the USA is an artefact of Franz Boas’ legacy. Linguistic anthropology is sometimes taught as a module within UK social anthropology as part of a student’s undergraduate training, whereas sociolinguistics might form part of undergraduate training in linguistics departments. However, UK anthropological interest in linguistic themes has only been sporadic, “the links between language, culture and society hav(ing) been much more fully addressed at linguistics conferences” (Rampton 2007: 586). In Croatia, linguistic anthropology is available in a number of course options, as part of degrees in Anthropology and also Ethnology and Cultural Anthropology in Zagreb and in Ethnology and Anthropology in Zadar, the course material at present drawing heavily on the strong US tradition. Sociolinguistics, and an engagement with linguistic anthropological themes is also possible in several language departments at the Faculty of Humanities and Social Sciences in Zagreb and at other Universities.

My aim here is to provoke discussion and possible future interventions into topics which are politically sensitive, yet also necessary. I suggest that, with ever increasing distance in time from the events of the nineties, conducting such detailed research on “sensitive” topics is increasingly possible and potentially, important insights gained from such research and understandings may challenge the thinking behind regional policy such as the EU Charter, moving the focus away from identity in the direction of class. In short, the post-Yugoslav context is a particularly relevant case study when considering possible dangers attached to the sometimes uncritical promotion of linguistic diversity in other contexts across Europe.

C

OMMENTS

Amelia Abercrombie

Department of Social Anthropology, University of Manchester

Language Skills and Linguistic Heritage

This article takes a refreshing look at the intersection of politics, language and social science. I particularly appreciated the discussion on the political nature of the division of (former) Serbo-Croatian. While writers such as Kordić (2010) acknowledge that the secession of Croatian language was a political act, it is often not acknowledged that *all* language policy and standardisation is political, including defining a single former Serbo-Croatian language. Hodges draws out that the variants are different, and mutually intelligible, and delineating the boundaries of a language in such a continuum is always the outcome of policies and political processes. To argue that the difference between Serbian and Croatian is linguistic, rather than political is therefore problematic. It is not a question of an opposition between linguistic and political difference, as defining Croatian, (or indeed Serbo-Croatian) always involves decisions about which forms to include and which to exclude. To insist on the unity of Serbo-Croatian can be pluralist, decentralist and anti-nationalist in contrast to the prescriptivist, purist and nationalist insistence on Croatian as a separate language, but these are both political perspectives. The problematic distinction between political and linguistic definitions of a language, and the resulting lack of involvement of social scientists in what are deemed to be linguistic issues come through clearly in the article. A central part of the argument is questioning “the uncritical endorsement of or promotion of linguistic diversity” in particular ethnic identity-based approaches of policy makers to language rights, suggesting as a possible alternative a class based approach. Hodges argues that this would imply “access and ability to use ‘dominant languages’, rather than exercising an individual’s ‘right’ to express herself in a language variety named her ‘mother tongue’”.

The article discusses the idea of Croatian as a “mother tongue”, both as a minority language in Vojvodina, and in Croatia itself. Providing language rights based on the politics of identity recognition is problematic, as the reification of Croatian as a minority language posits it as distinct from, and indeed in opposition to Serbian. Hodges describes the differentiation of Croatian as existing within a Balkanist hierarchy, where least Serbian forms are understood as most cultured, and most Croatian. Maximal differentiation between the two variants is based on a prescriptive rather than a descriptive idea of language, which is to say that the role of linguists is to tell people how best to speak “their” variant, rather than to describe speech forms. Rather than describing existing differences, a prescriptive approach to language difference implies the creation and solidification of difference, and therefore divergence. However, as Hodges explains, there is not simply a divergence between Serbian and Croatian, but rather the production of a “linguistic hierarchy” between standard and non-standard forms *within* Croatian. Using certain forms in certain contexts (such as Serbian

forms in Croatian school) becomes increasingly stigmatised. This argument could be taken further, by looking at the way other minority languages, especially those genetically further from the majority language, may be affected by these processes. In the context of other minority languages their recognition as minority languages means that they can be taught in schools or used in institutions, though it is likely the variant being taught or used is the standard or prestige variant. While this varies from case to case it is unlikely that minority nationalities speak the standard of their homeland or state, so again their variant will be placed in a hierarchical relationship to the standard, as well as to the language of the host state. The language is made a minority language with regards to the state language, while the spoken variant is compared unfavourably to the standard.

If, as Hodges suggests, we shift to a class based approach, languages can be seen as a skill rather than a symbol of identity, and as such, the relative advantages and disadvantages of teaching minority languages shifts. The implications of treating language as a necessary skill for employment are that people would need to (and ought to be given the opportunity to) learn the language most useful as a skill. In most cases this is the standard variant of the state language. For minorities this may lead to language shift in favour of the state standard. Alternatively, it may mean learning a prestige or standard variant of the minority language alongside the state language. For the Croatian minority access to standard Serbian may improve their chances of finding work in Serbia, while standard Croatian may improve their chances in Croatia. Either way comprehension is unlikely to be a problem.

Again, to apply this to languages (in Vojvodina) which are genetically further apart, knowing, for example Hungarian in addition to standard Serbian would be considered an additional skill. This assumes that the group first have access to education on the standard variant of the state language (Serbian) and then learn Hungarian additionally. Their mother tongue is an additional language, not replacing the state language. This would not be the case for groups who are not first competent and literate in the state language, and those whose mother tongue is not official in another state, and therefore less useful as a skill in the employment market. Learning for example Rusyn or Romani may be seen as being of symbolic importance, but of very little use as a skill for work. Recognition of minority languages or variants won't change their social status so long as these language features are connected to economically disadvantaged and stigmatised groups in an unequal society.

Emphasising access to the majority language over the mother tongue would mean a loss of the symbolic function of minority language recognition, in favour of a skill which would be useful in the employment market. However here I would suggest it is useful to look at the historical processes and contemporary socioeconomic structures which make one language, or one variant, a more useful skill in employment than another. Minority languages are not intrinsically less useful, but were made this way by virtue of social and economic exclusion of their speakers. Romani language, for example, has little value as a skill in many contexts, as Roma are excluded as a group. But this point is more general: minority languages are less valued in the market because their speakers are structurally disadvantaged, and in a multilingual setting it often becomes necessary for one language to become the main language of intercommunication. By learning a more valued language (along with other skills), individuals may be able to advance in the employment market, but the overall structural inequality would remain. Social inequalities go far beyond linguistic or other skills, and giving people access to skills which would allow them to rise up the hierarchy does not alter the hierarchy itself. Some will always be unable to achieve this elevation. A variety of other social economic and political factors would also affect the possibilities of such shifts. A situation where people

can access language skills to be upwardly mobile may lead to a shift in the language features (whether attached to social and regional variants, or foreign accents and foreign languages) being considered appropriate for certain arenas. Blommaert (2009) describes how difference can very quickly become inequality, and features of language that are valued in one context may not be so in another. New forms may become acceptable or unacceptable, but there would always be unacceptable ways of using language. Only a shift in structural inequality, and the economic stratification of ethnic groups, would secure the future of class and ethnic minorities and their languages.

From a policy perspective, then, providing access to the dominant language may result in a shift in language use, but not in structural inequality. The conceptualisation of language as a skill, rather than as heritage is also one which can be analysed ethnographically. Hodges suggests increased intervention of social scientists in language issues, and this seems to be one area which could be especially fruitful in understanding language shift and language politics. If certain languages hold less value in the employment market in relation to others they will not only hold less prestige, but there may also be less incentive for parents to pass on the language to their children. In addition, the consequence of language being perceived of as a skill, rather than heritage, may be that there is more emphasis on the prestige variant. So Cypriot Turks in London may learn standard Turkish (see Lytra 2012), while Chinese pupils may prefer Cantonese to Hakka, or Mandarin to Cantonese (see Francis, Archer and Mau 2009). If the learning of an additional language is treated as a skill, then this skill can be quantified and standardised (in the form of testing and qualifications) and used for entry into further education, or work. Alternatively, in some circumstances, recognition can lead to a language being institutionalised, and therefore a necessary skill for those working institutions. For example, Heller (2010) finds that French language in Canada has come to be valued as a workplace skill, more than as a symbol of Francophone identity. In this case a shift in policy has eventually affected people's language attitudes.

The way people interpret what language is, and what it is for, affects people's language choices, such as the choice of which school to send children to, and whether to send them to additional school or classes to learn their mother tongue either as part of their heritage, or as a skill. In contexts where increasing areas of life are bureaucratised and marketised, people are less likely to spend time and energy on something which does not result in a marketable skill, meaning they are more likely to forego heritage languages, or low prestige variants, in favour of languages considered of more use as a skill. In a constantly shifting employment market, however, the value of languages is likely to shift in line with political changes, and it may not always be possible to predict what language will be of most use to the next generation.

Overall this article provides a compelling and original discussion of language politics in Croatia (and beyond) and opens a range of interesting questions. In this commentary I have focused on the question of majority and minority language use. Giving those from non-dominant groups access to dominant languages may allow individuals to be upwardly mobile, but cannot change the systemic inequalities that lead to certain language features being privileged. On the other hand, merely protecting minority language rights without acknowledging the causes of their disadvantaged position will also not secure the future of the group or the language. What is vital is to understand how people use and relate to concepts such as mother tongue, heritage language and skill or qualification and how this affects their language use. This is one area where social scientists, in particular ethnographers can be of use.

Marina Balažev

Ministry of Science and Education of the Republic of Croatia, Zagreb

The (De)construction of National Identity – Teaching in Croatian in Vojvodina, Serbia

One of the conclusions which Hodges reaches is that the legal framework of minority language rights in fact encourages rather than calms nationalism, or as Greenberg puts it: “In the Yugoslav successor states the contentious issue of minority language rights has had a destabilizing effect” (Greenberg 2004: 164).

Taking the example of Serbia and minority (Croatian) language teaching, I will show that the problems present go beyond the scope of the language rights framework, and that the status of Croatian being classified as a language is significant, as a condition for the existence of minority language teaching. The education system (both in the language spoken by the majority (Serbian) population, as well as in the language of a minority) (re)produces an essentialist conceptualisation of identity. As such, I consider the causes of the tensions not to be in the link made between language and national identity, as such an identification need not be present. Yet taking away the tag “national” from the name of a language or introducing the use of certain “neutral” variants won’t guarantee an end to nationalist tensions as the focus of such tensions can be transferred from language to any other element, which is later established as the key referent of national identity. This new category would then be attributed national significance and given centre stage in exaggerating and/or producing Otherness.

Identity

If we view identity (personal, and partly personal and national) as a narrative (McAdams 2005) expressed in and through language, it is clear why language would often feature as its key determining component. However, it is important to note that:

a) Identity does not only lie in language but also in the wider social picture which individuals construct through their experience, as well as in the narratives which society produces and which an individual can, but does not necessarily internalise.

b) Language as connected with identity through experience is the language of a group, a part of which an individual becomes when (s)he starts to use language (on most occasions, this is one form of local speech, a mother tongue) and as such language does not always necessarily index national identity. Whether or not it does so, depends on a range of factors and also on how much an individual comes to recognise language varieties and how, through dialects, they come to attach meanings to events and human activities which (s)he considers significant. This is because dialects don’t reflect linguistic or aesthetic qualities *per se*; they rather relate to social conventions and preferences which express an awareness of status and prestige from the perspective of a speaker of a particular language variety (Edwards 1985: 21).

c) For the standard language to index national identity, some of the narratives which society produces must be internalized. This is a form of identity which Castells names “legitimizing” (Castells, op. cit. Sujoldžić 2008: 28).

Language and National Identity

When identity is understood in an essentialist manner, language (along with religion, culture etc.) is considered one of the main aspects of national identity, or as Edwards explains, the

most important aspect of human language, apart from its instrumental and communicative roles, is its relationship with group identity (Edwards 1984: 3). There are many examples in which language is considered one of the key components of this inventory, i.e. a key symbol of national identity. For instance, a caption written on the internet page of the Institute for Croatian Language and Linguistics states: “The Croatian language, from its beginnings, i.e. for more than one millenium, is the fundamental guarantor of the preservation of Croatian identity” (op. cit. Peti-Stantić 2013: 29) or “The Croatian language is, along with the Croatian army, that which guarantees Croatian survival and the Croatian essence” (Kačić, op. cit. Peti-Stantić 2013: 16).

This approach is reproduced through the teaching plans and curricula for Croatian classes, which cites its main goals to be “(...) the building and deepening of the pupil’s individual consciousness concerning the role of language and culture in introducing, preserving and developing one’s own, and in getting to know and respect other cultural and national identities” (Peti-Stantić 2013: 207). The curriculum for the school subject Croatian language with elements of national culture and heritage, which is taught in Croatian classes abroad, as one of its more general aims cites: “Developing a positive relationship and positive affect on the part of the pupil towards the Croatian language and literature, the historico-cultural and natural heritage of Croatia as the pupil’s country of origin and as a feature which determines the development of their national identity” (Bežen and Bošnjak 2012: 58).

The Croatian example is by no means an isolated case, it is rather a common one in European states. For example, in the Polish parliament, a decision was made in which it was cited that “(...) the Polish language is the basic element of Polish national identity (...)” and describes a historical experience of “struggle against the invader and occupier against the Polish language” and is considered necessary for “the protection of the national identity” and “preserving culture and its development is only possible through the protection of the Polish language” (Czerwinski 2009: 17).

“The Croatian Language” and “Croatian Standard Language”

The link between language and identity isn’t as simple as it seems. The term “Croatian language”, is almost always understood in teaching as referring to “Croatian standard language”. In order for the narrative of the standard language as mother tongue to be internalised and for the standard language to become one of the determining features of national identity, certain external mechanisms are required, one of the most important being the educational system. On the other hand, the term “Croatian language” often also denotes the “mother tongue”, which results in a false equating of standard forms (agreed conventions) with the “mother tongue” (spontaneously acquired language which individuals link to a certain community; often also one of the dialects).

It is precisely this equating of “Croatian standard language” and “the mother tongue” which is grounded in the approach taken by teaching in the Croatian language in Serbia. The legal framework of minority rights does not define which is the “mother tongue”, or in other words “one’s own” language within a given minority community. Through the Republic of Serbia’s Constitution, those belonging to minority peoples are guaranteed the right to use “their own” language: “Those belonging to national minorities have the right: to express, preserve, care for, develop and publicly express their national, ethnic, cultural and religious specificities; to use their symbols in public places; to use their language and alphabet (...)” (*Constitution of the Republic of Serbia*, item 79). Yet the corpus of what counts as “one’s own” is determined by the political representatives of the minority community. Through the offi-

cial use (on public signs) and also through minority teaching, we see that the Croatian standard language amongst Croats in Vojvodina is officially represented as “their own”, in other words, as their “mother tongue”.

Yet despite the existence of teaching in the Croatian language¹⁹ and other endeavours on the part of the minority political elite, an identification with the Croatian standard as a marker of national identity is not present amongst the Croatian population in Serbia. This is demonstrated by the population (2002) census, according to which there are 56,546 Croats living in Vojvodina, yet only 21,053 people cited Croatian as their mother tongue (Vuković 2010a: 84). What is recognised as the “mother tongue” is in fact local forms of speech (amongst the Croats this is for example the so-called “bunjevac ikavian”²⁰ and “šokac ikavian”), which indexed national identity amongst the speakers themselves and they were also seen in this way by those belonging to other (national) communities. However, because of frequently occurring negative connotations²¹ (mainly linking them the rural) and also because of the prestigious status of the standard (Serbian), the younger generations tend to use the Serbian standard often and the local dialects rarely, and only in the private sphere. On this topic, Vuković says:

The linguistic culture characteristic of the dominant Serbian language community has, however, been important, an important part of which is a relatively low tolerance towards the non-new Stokavian and non-ekavian dialects. Whilst in the Croatian linguistic culture attitudes towards dialects are dominantly positive, which is without a doubt connected with a rich tradition of respected literacy by many of them, whilst in the Serbian language culture dialects are as a rule stigmatised as rural and backward. (Vuković 2010a: 91)

Amongst the large number of individuals who identify as Croats and speak some of the local (Croatian) dialects there is a lack of awareness that those dialects²² belong to the Croatian language because they haven’t learnt this in school. The similarities between the two standard forms (Serbian and Croatian), the non-existence of obstacles to understanding one another, their exposure to the Serbian language, the dialectal heterogeneity of Croatian dialects in Vojvodina etc. all contribute to the lack of an identification with the Croatian standard.

Through my work both as a teacher and living “in the field” (I spent four years, from 2011 to 2015 in Subotica, working as a teacher for the Ministry of Science, Education and Sport of the Republic of Croatia teaching Croatian abroad, and as a coordinator for Croatian teaching in Vojvodina) it became obvious that the Croatian standard hadn’t succeeded in establishing itself as prestigious inside the minority community and that there was no wider use outside of the minority media and press, whose audience figures were low. The Croatian standard

¹⁹ Whilst this comment concerns teaching in the Croatian language in Serbia, I will leave out a discussion of the criteria for determining standard language, and those discussions concerning the relationship between the Serbian and Croatian language. In particular, whether they are a question of one polycentric language with a number of national standard variants (Kordić 2009: 85) or even two standard languages. I will draw on the situation on the ground which is officially and legally regulated and start from the position that there exist two standard languages – the Croatian language and the Serbian language. I will not analyse the linguistic distance between Croatian and Serbian neither from an historical nor from a structural nor from a communicative perspective, but rather from a sociolinguistic perspective as I consider it to be a question of *Ausbau* language and that between speakers there are no obstacles to understanding (at least as far as the standard forms of both languages are concerned). It is also important to mention that I consider the majority of speakers to recognise and differentiate one standard from the other without being “bilingual” themselves (in the sense of using both standards in speech/writing).

²⁰ Alongside “bunjevac ikavian”, the problem of attempts to standardise the bunjevac dialect frequently come up; for more on this topic see Vuković 2010a, 2011b, 2011.

²¹ The author is from Vojvodina, where she lived and was schooled until 1998 when she left for Zagreb. Part of the conclusions drawn are a result of her own experience of life in Vojvodina and as being part of a national (and linguistic) minority, whilst some of the later insights were acquired during four years spent living and working in the field (2011–2015 as a teacher for the Croatian Ministry of Science, Education and Sport, MZOS, teaching abroad).

²² Rather than the word dialect, the word “speech” (*govor*) is often used, e.g. bunjavac ikavian speech, šokac ikavian speech.

rather has a symbolic role in Vojvodina – as one of the achieved minority rights and as a framework through which it is possible to carry out minority teaching.

National Identity and Education

If an identification with the standard as one of the determinants of national identity is lacking, to find the identity constructs which are present, you have to take a further look at the content which pupils learn during their education. The role of education in building national identity is clearly illustrated in the *National Curriculum Framework* (*Nacionalni okvirni kurikulum*), which considers identity to be one of its main values (alongside knowledge, solidarity and responsibility):

Upbringing and education contribute to the construction of an individual's personal, cultural and *national identity*. Today, in the age of globalisation, in which a powerful mixing of different cultures, worldviews and religions is taking place, people should become citizens of the world, whilst preserving their *national identity*, their cultural, social, moral and spiritual heritage. As such, it is particularly important to preserve and develop *the Croatian language* and to take care to use it correctly. Upbringing and education should awaken, encourage and develop one's personal identity whilst at the same time connect it with a respect for difference. (Various Authors 2010: 14, author's emphasis)

In Serbia, similar goals are described and prescribed in the *Strategy for the Development of Education in Serbia up to 2020*,²³ which cites how the educational needs of the Republic of Serbia arise from a number of given assumed commitments, amongst which is “to persistently and with dedication preserve and care for national cultural heritage and identity, developing a tolerant and cooperative relationship towards other cultures” (p. 5) or “The function of primary education is to produce pupils with basic literacy in all fields of significance for life in the contemporary world, to develop a functional knowledge, know-how, motivation for learning, attitudes and values which are necessary for the formation of the national and cultural identity (...)” (p. 28).

The importance of education in this context is recognised by the minority community in Serbia which has, above all, made real efforts to secure the right to use their own language. This is because this right enables the existence of teaching in their own language, which lets them further construct and pass on narratives of their own national identity. In addition to first language teaching, school subjects which are of significance for the (re)production of national content include history, geography, art and music – precisely those subjects in which textbooks used by a minority in Serbia may insert 30% of their own national content. However, such material is lacking in the textbooks used by the Croatian minority community.²⁴

Teaching in Croatian in Serbia and the Loss of National Identity

The law protecting the rights and freedom of national minorities from 2002 enabled the establishing of national councils in Serbia, including the founding of the Croatian National Council (HNV – Hrvatsko Nacionalno Vijeće) which “represents the Croatian national minority in the areas of the official use of language, education, in and culture. It participates in the decision-making process and decides on questions from these areas and founds institu-

²³ <http://www.vtsnis.edu.rs/StrategijaObrazovanja.pdf> (accessed 4. 7. 2016).

²⁴ At the time of writing (June-July 2016), the author has no official knowledge of whether the Croatian National Council has taken any steps to write textbooks with suitable content.

tions in these areas”,²⁵ whilst the European Charter of Regional or Minority Languages is one of the documents (along with a range of inter-state agreements)²⁶ which creates a framework for implementing teaching in minority languages. The interstate agreements concerning teaching in minority languages are: an agreement between the Federal Governments SR Yugoslavia and the Government of the Republic of Croatia concerning collaboration in the fields of culture and education and an agreement between Serbia, Montenegro and the Republic of Croatia concerning the protection of the rights of the Serbian and Montenegrin minorities in the Republic of Croatia and the Croatian minority in Serbia and Montenegro (Various Authors s. a.: 14). The powers and responsibilities of the national councils are prescribed in laws and rule books. Of these, those which are crucial for education are: the jurisdiction of the national councils of the national minorities, the law on textbooks, the law on the national minorities’ national councils and the law on changes and amendments to the national minorities’ national councils.

The importance of education in the construction of national identity, just as in the construction of images of the Other, is significant. In the (majority) Serbian education system, there are a range of textbooks with extremely problematic content in terms of the negative construction of the Other. One of these examples is the textbook *Music 8 (Muzička kultura 8)*, published by BIGZ, for the eighth grade of primary school,²⁷ which completely elides the existence of a Croatian minority in Serbia, even in the section which deals with the music of national minorities (Petrov and Grujić 2013: 113–123). The content found in the Croatian translation *Glazbena kultura 8* is entirely the same as in the Serbian version (Petrov and Grujić 2014: 113–123).

The Croatian National Council, in line with the powers they hold, ought to draw attention to such content in majority textbooks, but – instead of this – they introduced these same textbooks in 2014 into the Croatian teaching stream. This also occurred with the textbook *The Past as Mosaic 8. History Textbooks for year 8, primary school (Mozaik prošlosti 8. Udžbenik iz povijesti za osmi razred osnovne škole; a translation of the textbook Mozaik prošlosti 8. Udžbenik istorije za osmi razred osnovne škole*, Pavlović and Bosnić 2010), published by BIGZ, which presents events from the 1990s in a very one-sided fashion, whilst texts about the Second World War portray Draža Mihailović, the leader of the Royalist Serbian Chetnik Movement, who collaborated with the Axis powers, is portrayed as a hero (even before his public rehabilitation)²⁸ (Pavlović and Bosnić 2014: 115, 144–148).

In the Croatian teaching stream in Serbia, until 2014 they used textbooks imported from Croatia which had been approved by the Ministry of Education, Republic of Serbia. These textbooks were suitable in terms of content, but they didn’t completely fit with the teaching plans and programmes. As the Croatian National Council insisted on the state fulfilling its commitments and ensuring the provision of textbooks for the pupils in the Croatian classes, which the Serbian government had repeatedly failed to do, in 2014 the Croatian National Council chose to resolve the textbook issue – as it turned out in a completely inadequate manner. The Croatian National Council had the textbooks from the majority (Serbian) stream simply translated into standard Croatian without any interventions made regarding the content. Whilst the Council (through its Committee for Education) ought to have

²⁵ <http://www.hnv.org.rs/onama.php> (accessed 4. 7. 2016).

²⁶ For a list of agreements, see: *Nadležnosti nacionalnih saveta nacionalnih manjina* (Various Authors s. a.: 14–15).

²⁷ In Serbia the primary education system lasts for eight years (4 + 4) and after that pupils can attend secondary schools for three or four years.

²⁸ The rehabilitation took place in May 2015. The textbook has been in use in Croatian teaching from 2014 and in majority (Serbian) teaching from 2010.

some influence regarding the content of the textbooks “through innovating and enriching the teaching content in the textbooks which dedicate a certain amount of space to the history, art and culture of national minorities” (Various Authors s. a.: 23), they didn’t remove the problematic content from the textbooks for the Croatian stream nor did they include in them the permitted 30% of their own national content. In this way, through teaching in Croatian, content is passed on which plays a role in the construction of national identity – Serbian – whilst there is a complete lack of introducing to the pupils any kind of content which relates to Croatian culture, tradition and heritage. These textbooks, which were very problematic in terms of content were, according to the words of the president of the Croatian National Council “paid for by the Croatian National Council, Croatia payed for the translation²⁹ and the (Serbian) Ministry of Education for the printing of the textbooks”. Apart from this, he cites “All possible procedures were respected, followed (...) and finally the (Serbian) Ministry of Education paid for the printing of these textbooks...”³⁰ In contrast to the statements, a whole range of errors occurred, beginning with the Croatian National Council failing to review the textbook content, up to and including the absence of appropriate national content.³¹

This specific situation surrounding teaching in Croatian in Vojvodina, where it passes on a narrative constructed by “another” national identity, whilst its own is completely neglected, on the initiative of the Croatian National Council, opens up deep questions concerning the manner in which the framework of minority education, as established through language rights, is used.

James Costa

**Department of Linguistics / LACITO Research Laboratory,
Université Sorbonne Paris Cité, Paris**

The Importance of Studying Language Standardization in Europe, from Croatia to Scotland

Andrew Hodges’ text on issues of standardization in Croatia and the Balkans invites us to reflect not only upon the historical and social importance of the processes he comments upon, but also upon the importance to study them and to understand what is at stake when they occur from an anthropological perspective. Making the result of our investigations widely known is also paramount to this enterprise, although, as Hodges points out, anthropologists often find it hard to make their voices heard in public debates.

Languages, as institutions, have been a central component in the construction of historical modernity, as many historians or linguistic anthropologists have pointed out. This association has taken different forms, which Bauman and Briggs systematized by referring to the two

²⁹ The financial help in question is received from the Office for Croats Abroad (Ured za Hrvate izvan Republike Hrvatske).

³⁰ Slaven Bačić speaking in Croatian about the textbooks: https://www.youtube.com/watch?v=ZF_sm8zNFb8 (accessed 4. 7. 2016).

³¹ For an insight into the entire procedure which should be followed when completing the production of the textbooks for teaching in minority languages, see *Nadležnosti nacionalnih saveta nacionalnih manjina* (Various Authors s. a.: 20–23).

main positions regarding language in Modernity as Lockean or Herderian ideologies (Bauman and Briggs 2000). Both ideologies have come to fuel nationalism, but it should be borne in mind that language and nation were not so closely tied together in the initial phases of the French or American revolutionary projects (Hobsbawm 1990). In the French case, it was only after the Revolution had come under attack that dynamics of groupness involved speaking one language, as a means to achieve national cohesion and to seek to monitor citizens. In that sense, behind delusions of grandeur and national projects, language remains a very powerful shibboleth to construct groups, to decide who's in and who's out. Language is thus an essential component of the question of sameness and difference, a question which standardization processes, placing an explicit focus on language, render more acute. In other words, language processes are (or should be) at the heart of anthropological and sociological reasoning.

Andrew Hodges invites us to reflect precisely on these issues, and I would like to respond to his invitation by first framing the types of debates that he draws upon in wider sociolinguistic terms, and second by stressing the importance of anthropological approaches to language-related processes by drawing on my own fieldwork in Scotland. I hope to show that the Scottish situation is in many ways similar to the Croatian case, and that differences can perhaps shed light on what happened in Croatia.

Standardization, Nationalism and Groupness in Europe

In this first section, I would like to emphasize the ambiguous nature of standardization, and to point out some of the effects introduced by the European Charter for Regional or Minority Languages on the very definition of what may or may not count as a language. By doing this, I hope to emphasize how standardization is intimately linked to issues of what the sociologist Rogers Brubaker calls "groupness", that is to say, "a contextually fluctuating conceptual variable" (Brubaker 2002: 167). By using the term groupness, Brubaker wishes to avoid the notion of "group" in order to emphasize the processual nature of the formation of collectives which then get called "groups", "nations", "ethnicities", or "identities". This shifts the focus from explanation to what needs to be explained: groups are thus not an explanatory variable, but precisely what we need to attend to.

Standardization has become, among many minority language movements, a scarecrow. Indeed, how could anyone be in favor of such a process when at the same time the arguments for the defense of said languages rely on a rhetoric of diversity and tolerance. This was the case until recently in Scotland, where, in his introduction to a collection of short stories in Scots,³² the acclaimed author James Robertson famously wrote:

There is a wide variety of approaches in these stories to problems of Scots orthography, and I have not sought to eliminate these. One argument against a standardisation of Scots spelling is that one of the language's very strengths lies in its flexibility and its less-than-respectable status: writers turn to it because it offers a refuge for linguistic individualism, anarchism, nomadism and hedonism. What has often been perceived as a fatal weakness may in fact be the secret of its resilience and survival against four hundred years of creeping Anglicisation. If there are inconsistencies – to adapt Walt Whitman – very well then, there are inconsistencies: the language contains multitudes. (Robertson 1994: xiv)

Standardization thus summons images of uniformity, a goal which often appears to be incompatible with the endeavors of minority language movements. But standardization processes

³² Scots is usually defined either as a collection of dialects deriving from Old English and spoken in Scotland, or as a language in its own right, close to English yet distinct.

also imply the presence of an authority capable of enforcing and imposing the standard, and of a number of institutions that can provide it with indisputable legitimacy.

In this respect, language standards are both difficult to implement in the absence of such authorities, and perhaps undesirable as they might expose some of the weaknesses of a minority language community. Standardization processes might in fact hinder the very process of groupness, that is to say of group formation based on the idea of a common language, that language advocates may want to promote.

Finally, institutionalization calls for the idea of standards as resting upon institutions perceived not as neutral, but as legitimate, and as not pertaining to or representing one sector of society over another. In a now famous article, the linguistic anthropologist Kathryn Woolard (2008) opposed the authenticity that minority languages are thought to embody (that is to say, their capacity to index place, roots, identities etc.) to the anonymity of standards. Standards, thus, can be said to allow the performance of a “voice from nowhere”, to quote from Gal and Woolard (1995), who were adapting Nagel’s (1986) concept of a “view from nowhere”.

In this short summary of the various conceptions of language standards that obtain in linguistic anthropology, I hope to have shown that standardization is not *per se* a good or a bad process. Historically speaking, standard registers have been constituted in a process that mirrored the emergence of public spheres in Europe, and the pure denotation they were meant to convey was seen as a way to accomplish the egalitarian dream of the Enlightenment. But, as Michael Silverstein (2003) argues, standards, precisely because they seemingly embody neutrality, are hegemonic in the hierarchical order that their very existence and the sources of legitimacy that they draw upon construct.

Thus standards tend to reflect, as a result of or prior to the standardization process, the language of the ruling elites. Either they become the usual way of speaking of the elite, who are drawn to the hierarchical status of the standard, unless they already are what elites speak.

The trouble is then that, because of historical associations of standards with correctness, they tend to index “language” in its purest form. Variants are, then, well exactly that: variants of the standard. And conversely, to be a language, that is to say an object that can be described (or prescribed), delimited, and taught), means to have a standard, at least in the European model. Consequently, minority language movements have traditionally been keen to promote (and argue over) standard forms of language, either to assert claims of language-ness, or to prove how distinct their variety is from whatever language they seek to distinguish themselves from. The Catalan school of sociolinguistics has been particularly vocal about the necessity to create a standard (*normativització*), this being a cornerstone of the *normalització* policies which aimed at restoring the status of Catalan in society (see Aracil 1965). Countless examples can be named here. Valencianists who claim that Valencian is not Catalan have set up their own norms; Limburgish advocates who create different norms to assert their differences with Dutch; Kven people in northern Norway developing their own spelling standards after Kven was recognized as a separate language by the Norwegian government in the early 21st century, rather than as a dialect of Finnish (Lane 2011); Meänkieli undergoing similar processes in Sweden etc. And where conflicts are not of a separatist nature, they nevertheless still abound, as ways to articulate different perspectives on society: think about Breton, Galician, Occitan, Cornish, etc. It is easy to see why in Scotland James Robertson would be keen to avoid the subject.

The Council of Europe’s Charter for Regional or Minority Languages plays an important role in this question, as was noted by several researchers working on the STANDARDS project at the University of Oslo (see Lane 2014). The project, of which I was part and which fo-

cused on Kven, Meänkieli, Limburgish and Scots standardization processes, recognized the role of the Charter in generating the need for standardization. Indeed, the Charter explicitly covers only what it calls “languages”, and excludes what it calls “dialects” from its recommendations and jurisdiction. But since it leaves each nation state responsible for defining what it includes under the term “language”, this has resulted in the multiplication of such “languages”. Meänkieli and Kven are good examples of this, since in order to be recognized under the Charter, the Norwegian and Swedish governments had to recognize them as languages first – rather than as dialects of Finnish.

In order to be successful, and to fulfill their task of embodying a voice from nowhere, language standard must be able to convey a sense of anonymity. The promoters of standards must therefore make sure to erase various types of associations, such as particular local places, or groups or classes of people, in order to signal a representation of the whole nation. Standards (must) index nationality and the nation, rather than specific groups and locations. In order to do this, they must undergo some form of anonymization process, in order to conceal their locus of origin. A standard thus always presents itself as a rationalization of a pre-existing entity: a way to write the language of the Croatians, a way to formalize the Croatian language. Standards, however, are part of the construction of groups, not of their representations. Standardization was not a consequence of the emancipation of Croatians, it was, and is, part of a national project to create groups, by defining criteria of sameness and difference. In this respect, standardization as a process is of paramount interest to anthropological work.

Scotland and the Importance of Language in the Social Sciences

The second part of my commentary will seek to echo Andrew Hodges’s text by pointing to the importance of the processes he outlines in other European contexts. My fieldwork has been located in Scotland since 2006, and I have spent much time in the past few years trying to understand why, especially in the context of the run up to or the aftermath of the Scottish referendum on independence in 2014, standardization processes have featured so little in public debates. In this respect, this mirrors the apparent lack of interest for questions of language in Scotland, outside the marginal case of Gaelic. While Gaelic, a Celtic language primarily spoken in Western Scotland, was granted official status in 2005, its promotion does not, in any way, match the types of efforts that have been undertaken in Wales, to remain within case of the United Kingdom.

Scots, like Gaelic, is recognized as a language by Scottish and UK governments under the European Charter for Regional or Minority Languages. This recognition, however, is largely symbolic. Unlike Gaelic, Scots is a language (if you believe it is a language) very closely related to English. The status of Scots has therefore been subject to questions since at least the Late Middle Ages, and several linguists have traditionally been reluctant to grant it full language status (Aitken 1990). Many other linguists, however, have recognized the centrality of Scots in Scotland’s literary, linguistic, and ideological scenery (e.g. McClure 2009). Scots, nevertheless, and whatever it actually is, is widely spoken in many parts of Scotland, as indicated by the 2011 Census or by various polls (TNS-BMRB 2010). Polls, however, also point to the lack of identification of the population of Scotland with language issues, or with the recognition that what they speak is a language at all.

The aim of this short development is not to lament this state of facts, but rather to point to the fact that language is not generally viewed as an important part of Scottish public life. It is at best something that should be restricted to the private sphere, a matter of private choices, not a matter for government or education. In the run up to the 2014 referendum on

independence, language was carefully excluded from public debates, as were, in fact, cultural issues in general. Scottish nationalism depicts itself as civic rather than ethnic, and Scottish nationalists are keen to emphasize political economic aspects in order to not single out recent immigrants, and to promote an inclusive discourse.

But what I did observe throughout the campaign was the omnipresence of language in ways that were not explicitly formulated as being about language. This took the form of people consistently apologizing for not having the right accent. Or for having too much accent. Or not enough. This also took the form of the presence of language tokens in the campaign, such as “Aye” or “Naw” stickers on the streets or banners on houses. Scots, in actual fact, was everywhere – just not as Scots, but as non-standard English. Yet, despite being ubiquitous in writing, it was intriguingly absent from public debate.

In fact, I would like to suggest that by relegating the language issue to the private sphere, the voice from nowhere, the *de facto* standard, was Standard English. This, I argue, is problematic in a country where a large proportion of the population does not have access to the full range of resources that Standard English stands for; a country where school pupils are, in some schools, still told off for not speaking properly – that is to say, for not speaking Standard English. In other words, not attending to issues of language can also mean, as Hodges also points out, not attending to issues of social class. Those observations thus raise the question: what counts as public sphere in a given country? Who has access to it? How is access regimented, and through what institutions? Language is one of those powerful institutions, as noted several decades ago by Pierre Bourdieu (1977, 1991), and it is necessarily a focus for new independent countries, or for those that aspire to become so. At least for those where democracy matters, which in future Europe does not seem to be as obvious a statement as it was some twenty years ago.

An honest assessment of language and the public sphere, of the linguistic resources required to enter said public sphere is a prerequisite for democratic life. An equally honest assessment of the tendency of nation states in Modern times to fetishize language, to grant it quasi-divine status (are languages not said to have genealogies, origins, families, sister-languages? To live and to die?) is, however, of equal importance. In Scotland as in Croatia, those who are best equipped to take part in such debates are quite possibly anthropologists and sociologists.

Mate Kapović

**Department of Linguistics, Faculty of Humanities and Social Sciences,
University of Zagreb**

Language, Linguistics, Nationalism and Science

Language and Nationalism

Progressive political ideologies generally take a dim view of nationalism. However, on the political left the general rule is to strongly disapprove of the extreme nationalism of the National Front in France or of Jobbik in Hungary, whilst Palestinian or Kurdish (progressive) nationalism in the Middle East is looked upon sympathetically. From the early days

of revolutionary Russia through to a range of national liberation movements, we frequently see a dialectical relationship between internationalism and (Leninist) rights to national self-determination (primarily in situations where there is a real-existing subordination of specific ethnic groups). Such liberation movements, including those in the Third world a fer the Second World War were also frequently socialist.

As such, examples like Kurdish nationalism in Turkey and contemporary Croatian nationalism in Croatia (and comparable nationalisms pertaining to “majority” peoples in European nation-states) can be viewed in different ways. In situations such as the first, there are real threats to and the oppression of certain (typically minority, but always politically weaker)³³ social communities on the basis of language, religion, customs, ethnicity etc., and so nationalism has a defensive and liberating character. In other cases however, we are dealing with majority nationalism, which is typically – either symbolically or in real terms – defined from a position of supremacy and oppression (within the boundaries of its framework), when relating to interior minority ethnic groups, neighbouring nations, (middle eastern) immigrants and similar.

Such situations are also mapped onto and reflected in language. In Turkey for example, the letters *x*, *y* and *w* were banned up until 2013 as they are used when writing in Kurdish, but not in Turkish. Such formal or practical bans, requiring one to speak and write in a certain language have by no means been a rarity throughout history, not least in those countries which are today considered to lead the “democratic world”, such as France, Canada or Australia. Fighting against such bans certainly constitutes one component of certain nationalist projects (here Kurdish), but the phenomenon is completely different to the unfolding of linguistic nationalism e.g. in Croatia. Here, one way in which it manifests itself, amongst others, is through the politics of linguistic purism, which is equivalent to the ethnic cleansing of language (Kapović 2013: 392).³⁴ This is also largely normalised within the wider language community. We can look at this from the perspective of linguistic activism, which doesn’t limit itself to the mere description and analysis of language but also enters into the realm of making value judgments concerning the relationship between language and society. In cases such as Kurdish such activism condemns discrimination and linguistic oppression, whilst in other cases such as Croatia it criticises the nationalistic xenophobia which lurks in the background of purist projects.

As concerns questions of minority and endangered languages and nationalist approaches to language, from the perspective of upward mobility, the interests of speakers and speech communities need not overlap with the preservation a certain minority/endangered language. Abandoning the minority language (either completely, or simply using a different language exclusively in some contexts) can really benefit individuals or communities in an economic sense – see the earlier cited Brutt-Griffler 2002, in contrast to Phillipson 1992, 2009; Kontra, Phillipson, Skutnabb and Várady 1999, who advocate the concept of *language rights*, which emerged as a reply to colonialist and neo-colonialist *linguistic imperialism*.³⁵ However,

³³ Number isn’t always the deciding factor in ethno-religious power relationships – e.g. the Sunni minority in Bahrain rule over the Shia majority, as was the case in Saddam’s Iraq, and is similarly the case with the Alawite minority at the top of Assad’s Syria. Colonial and post-colonial situations hardly need mentioning either – take, for example, the white minority in South Africa (which today no longer has the political reins of power, but continues to have the economic reins).

³⁴ Interestingly, discrimination in language is still more or less completely normalised everywhere (whether commenting on someone’s dialect or of certain words as being of “unsuitable” origin), yet outside of language, at least in public discourse, this is no longer seen as politically correct (see Milroy 2007: 135).

³⁵ Without a doubt, the fact that English is a global *lingua franca* is the result of colonialism, economic neo-imperialism and uneven capitalist economic development the world over. As such, English today can never be “neutral” given that it largely rests on the global-economic, political, military as well as the cultural, media and linguistic hegemony of the USA. Whilst the USA’s political-economic hegemony is declining, the linguistic global hegemony of English currently remains. The above-mentioned texts, which

despite justified criticism of the concept of *language rights* (Brutt-Griffler 2002: 220–230), a few points are worth mentioning here. Even if the Roma in Croatia learn Croatian perfectly, this will hardly solve all their problems. Similarly, if poor black people living in the United States learn to speak “white” US English perfectly, this won’t necessarily secure them a ticket out of the ghetto.³⁶ Such an approach, after all, can hardly be called a class-based approach (as Brutt-Griffler 2002 seems to call it). Can we call it a class-based approach if we insist on the lower social strata obediently learning the language variety spoken by the upper strata?³⁷ How is this different to the lower classes assuming other values which the ruling class hold (and which clearly reflect the material interests of their class)? Accepting a narrative in which the solution is found in oppressed classes (or communities who speak a different language) accepting the code of those who oppress them is ideologically flawed. However, this doesn’t mean that in practice one should be against learning a standard dialect or dominant language such as English in schools. This is actually a case of an unconsciously internalised liberal ideologue whereby success is understood as within reach of all those who try hard enough,³⁸ combined with a liberal individualisation of systemic problems. The issue lies in the fact that linguistic oppression (whether of sociolects or dialects of the same language, or of different languages) does not emerge in a vacuum and doesn’t constitute a problem in and of itself – it comes from the same class society with its inequalities. The only way that linguistic inequalities can disappear isn’t by learning the language of those at the top, but through the political elimination of social inequalities (this is, clearly, a problem on a completely different level to that of class mobility, i.e. of a few individuals succeeding in climbing from the bottom to the top, in so doing learning the prestige idiom of the upper classes on their way). The solution to these problems doesn’t lie within language, but rather outside of language – without a social change there can’t be a linguistic change because language is only a reflection of society.³⁹ If society is stratified along class lines, this will necessarily over time be reflected in the language and it is illusory to think that something will change simply through motivating the oppressed classes to learn the language of the ruling class (if this theoretically happened in its entirety, no change would occur outside of language, and undoubtedly relatively quickly new differences would emerge).

Languages also play a very crucial role in the formation of ethnicities. However, it is also true that various languages exist (bearing in mind that the definition of “a language” is problematic and is always, at least to a certain extent, dependent on politics), irrespective of the

advocate the concept of language rights (Phillipson 1992 et al.) – although undoubtedly written from a progressive perspective, with many aspects of their critique holding – represent, at least in the solutions they suggest, a kind of linguistic *ludism* (one can, in a significant sense, see a basic problem here of progressive thinking, both political-economic and linguistic). They mostly offer a well-founded criticism of the status quo and how it came about, before moving on to operationalise solutions, partly because the political conditions for solving those problems aren’t on the horizon and the solutions are not simple. This doesn’t mean however that I can accept the conservative-apologetic critiques of this approach, e.g. Honey 1994. See for example, Trudgill’s (1998) savage critique of Honey’s (1997) book, where he criticises Honey’s prescriptivism, amongst other things.

³⁶ As mentioned by Brutt-Griffler 2002: 231 (footnote 9).

³⁷ This kind of error has been made previously on the Left – see for example Gramsci’s (2000) comments on language, which are difficult to call progressive, or the text “The Struggle for Cultured Speech” by Trotsky (*Pravda*, 15. 5. 1923), with which many of today’s prescriptivists would happily agree in the main. See also Trudgill’s lucid observations regarding how the afore-mentioned conservative Honey (1997) in many ways shares a position “with those (mostly German) Marxist linguists who espoused the ‘let’s empower the proletariat by giving them standard language line’”, neglecting the class nature of the standard dialect. Even today, the political left frequently shows themselves to be completely oblivious to the right wing/conservative political agenda which is hidden in prescriptivism, i.e. standard language ideology (Milroy 2007), although the links are crystal clear (Kapović 2013).

³⁸ One well-known example is that of the American comedian Bill Cosby, when he mocked Black Americans’ “ignorance of English” publicly, blaming in a completely naïve way their vernacular (AAVE) for their poverty and position in society.

³⁹ Interestingly, Brutt-Griffler (2002: 222–223) notes something similar when criticising the concept of *language rights* (“In constructing the solution, on the other hand, frameworks focusing on the establishment of language rights offer little to correct the systemic source of the problem.”), but she does not note that this point also holds for her approach which emphasises the necessity of access to the dominant language.

existence of ethnic groups and nationalism. If we speak of *language rights* (in whatever sense), linguistics ought to insist on language and not automatically connect it with a “nation” (as an imagined community – Anderson 2006), however much they are intertwined. Everyone ought to have the right to freely speak their language (dialect, sociolect...) irrespective of its status. Linguists should never remain “neutral” in situations where someone is not allowed to speak their language, or when the introduction of a specific language in education, official use, etc. is not permitted. Equally, one should never be forced to preserve their idiom (language, dialect or sociolect) at any cost. The task of the linguist is to describe and analyse language and to help speakers if they ask for help (e.g. in writing textbooks, in helping with official recognition of the language etc.) – but it isn’t up to linguists to determine whether or not speakers ought to speak a particular idiom, or how they should speak it, and in fact they can’t have a big influence on this. The expert desire of many linguists to preserve linguistic diversity (so that they can study it) should never be pursued if it harms the speakers of those languages in so doing (Kapović 2011a: 96–98). In the same way, linguists ought to help social communities, as much they can, to gain access to the dominant language or variety (in contrast to what Skutnabb-Kangas 2000: 499 states), despite that language’s dominance being the fruit of concrete social-political-historical circumstances, and being anything but neutral.

An insistence on the minority language rights framework can surely re-legitimate ethnic divides and the negative aspects which regularly accompany them (from class inequalities to ethnic conflicts). One such example is the conflict surrounding the use of Cyrillic signs in the town of Vukovar, Croatia, which began in 2013 and has continued since then, albeit at a lower intensity. In 1991 during the War, Serbian forces took control of Vukovar from Croatian forces, and this event was accompanied by a large amount of destruction and killing. In the city, which lies in Croatia by the Croatia-Serbia border, a Croatian majority (57%) currently live there, along with a significant Serbian minority (almost 35%). According to the law, this percentage is enough for Serbs in Vukovar to have the right to officially use Serbian in public space as a minority language. In practice, this entails putting up Cyrillic signs (given that the differences between standard Croatian and Serbian are more or less similar to those between British and American English – Kapović 2011a: 142–143, 2011b: 53). The act of putting up Cyrillic signs resulted in their being smashed with hammers by a group of Croatian war veterans, which was an act encouraged from above by the nationalist fraction of the Croatian political elite. Of course, these signs have a purely symbolic (not a communicative) character given that even Serbs in Serbia very often use the Latin script⁴⁰ alongside Cyrillic. Some of the public interventions made on this topic have suggested that the Cyrillic signs aren’t necessary as they are written in the same (Serbo-Croatian) language, but this is a faulty line of reasoning. The fact is that a given language variety isn’t a “language” has little to do with public signs: in certain places in Croatia you can find public signs written in dialect, and even if there weren’t any there is no reason why there couldn’t be if a certain local community wanted them (again, for symbolic reasons). Obviously, the Cyrillic public signs aren’t there because Serbs speak a completely different language to Croats, they are rather there as a symbol of Serbian minority rights and presence in a certain area. This is therefore a political, rather than linguistic matter. On the other hand, it is equally true that such bilingual signs – apart from being visual symbols of minority (ethnic and also linguistic) rights – simul-

⁴⁰ Similarly, the bilingual public signs written in Italian in Istria, Croatia are not there so that the Italian minority can understand what is written on them (as all Italians in Istria know Croatian), they rather symbolically point to the minority presence and its rights in the region.

taneously act to deepen ethnic divides. Even worse is the example in Vukovar (as well as in Bosnia and Herzegovina for example), of the segregation of children on the basis of language, where respect for minority/ethnic rights brings with it the separation of primary school children (such rights are here mapped onto linguistic differences – which are slight at the level of standard, nationalism based dialects, whilst in practice at the level of local communities they are frequently non-existent).⁴¹ In practice, this prevents any kind of life together. Whilst it is true that the application of minority (ethnic/linguistic) rights at the same time deepens and consolidates ethnic differences (e.g. in the form of segregation in schools and more generally),⁴² ethnic conflicts can't be solved by merely ignoring real existing differences, and however much ethnic identities have been and continue to be encouraged and constructed in a planned way from above,⁴³ this can be overcome through supra- or even post-ethnic commitments alongside other kinds of political projects – primarily those which are class-based and internationalist. In practice, one present-day solution could be that pupils together, in the same classes, learn about their own and about others' language (or "language") and culture, but in practice this is difficult to achieve given the hegemony of political elites who live off ethnic divisions.

Linguistics and Taking a Scientific Approach

Social anthropologists often warn against the impossibility of objectivity and against taking a "scientific approach" to social research – such warnings might also hold true for linguistics. We might, at the very least, ask whether certain basic linguistic tenets may be relativized,⁴⁴ e.g. the idea that language changes, rather than decays (see for example Aitchison 2001), or that all languages are of equal worth and that there are no "better" and "worse" words, forms and meanings (a result which may even be derived from Saussure's postulates about the arbitrariness of linguistic signs). Such scientific understandings of language are open to relativisation to the same degree as other scientific understandings, such as those concerning gravity, atoms or bacteria. Similarly, if creationism, astrology, racism and phrenology can be criticised as unscientific phenomena, then one may criticise linguistic prescriptivism and purism in the same way.

On the other hand, it is clear that every choice – including whether or not we assume there to be a scientific understanding of "national feeling"⁴⁵ – is ideological, just as we make

⁴¹ The bizarre fact, unknown to the wider public in Croatia, that the dialect spoken by ethnic Croats in Vukovar is in fact the Šumadija-Vojvodina dialect. This dialect is mostly spoken by ethnic Serbs in Serbia; in Croatia it is only spoken in the most Eastern parts (in Vukovar and the surrounding area), whilst in Serbia it is spoken in the majority of the North-West of the country. This explains the oft-heard anecdote from the time of the war-time exile of people from Vukovar in 1991, when speakers from other parts of Croatia were amazed that they speak "Serbian". Such examples speak volumes about the very frequent complete mismatch between linguistic reality and nationalist phantasms.

⁴² This is the case for example, in the town of Mostar in Herzegovina, which is divided into Western (Catholic/Croatian) and Eastern (Muslim/Bosniac) parts. It isn't the only such example in the Balkans.

⁴³ Perhaps the most indicative example of nation building via jumbo-posters comes from the population census conducted in 2013 in Bosnia and Herzegovina (BiH), when advocates of Bosniac nationalist politics put up jumbo-posters throughout BiH, instructing Bosniacs (Bosnian-Herzegovinian Muslims) on how to sign the census (this is because the complexity of ethnic-religious-linguistic terminology would have led to a lot of confusion): *religion* – *Islam*, *nation* – *Bosniac*, *language* – *Bosnian language*. The perceived problem for the Bosniac nationalist programme lay in the fact that people might get confused and instead of Bosniac write Bosnian or Herzegovinian (Muslim, as an ethnic determiner from Yugoslavia, is currently totally repressed), and instead of writing the Bosnian language they might have written the Bosniac language (which would have negated their pretensions to claim the whole territory of BiH), or even worse, the Serbo-Croatian language, or possibly a label heard on the street, such as *naški jezik* (our language).

⁴⁴ See Dixon's (2011: 167–187) statement that linguistics as a science (in the sense of "basic linguistic theories" and the description and analysis of language) in fact falls under the natural sciences.

⁴⁵ In this way, the Croatian prescriptivist Stjepan Babić, when writing about the words *sport/sport* (eng. *sport* – the first form is the common one, the second is a nationalist-prescriptivist "revived" archaism), without hesitation disapprovingly writes that for "many

an ideological choice as linguists when we decide whether or not to advocate an elitist or egalitarian approach to language (and also society). Prescriptivism and purism can be criticised from a scientific perspective – as ways of looking at language which have no foundation in known scientific understandings of language – but also as ideological/political, as a right wing political project which encourages authoritarianism, hierarchisation, elitism, xenophobia and nationalism through language (Kapović 2013: 398).

From the perspective of language alone and pure grammatical description, we can also therefore be assured that feminist moves in language (e.g. the more recent use of the English “they” rather than the earlier generic “he”, when considering both men and women) are not scientific – they can’t by definition be scientific moves in language; instead, they are political. The question is rather whether or not we consider certain ideological-political interventions in language as being justified (e.g. if they help achieve gender equality) or not (e.g. if they are xenophobic). From the perspective of language alone and linguistics (as a basic set of methods and theories which serve for linguistic description and analyses) we can’t say that is good or bad that in the majority of languages the male gender is generic. Equally, in the rare cases where the female gender is generic, this linguistic state of affairs doesn’t guarantee women a better position in society.⁴⁶ Whether or not we insist on the use of phrases such as *studentice* (*female form) and *studenti* (*male form) rather than simply *studenti* (*male form; generic) is therefore a political decision. The crucial difference is that, when making progressive changes in language – whether or not they are feminist or a question of political correctness (e.g. not using the word *gypsies* (*cigani*) as an insult) – in principle we can never reach for an explanation drawing on some kind of scientific (and not political) grounds for making such moves in language/discourse. This doesn’t just hold for prescriptivism, which is always – at least implicitly – justified in terms of quasi-scientific/linguistic reasons. In countries such as Croatia, prescriptivists’ authority (which gives them the supposed right to decide for themselves on what constitutes “correct” and “incorrect” language)⁴⁷ is very often justified in terms of their formal linguistic education or university position (in Croatia this mostly refers to professors in Croatian Studies). Ultimately, prescriptivism can be good (in the sense of being useful for a linguistic/social community), whilst being unscientific (from the position of linguistics, i.e. observing the ways in which language really functions), if such “unscientific” moves result in positive social consequences. However, despite such moves not being based on how language actually functions (according to what linguistics as a science of language has uncovered), the key point is that, as earlier mentioned, they do not result in some set of positive consequences for a community, but instead promote elitism, authoritarianism, an uncritical approach, insecurity, a fear of language, the rescinding of individuals’ democratic legitimacy (e.g. from the less educated, who don’t know how to speak “correctly” and who then don’t dare to speak in public) etc. When discussing interventions in language (whether progressive or reactionary), one should always have in mind that they are always ideological/political, as are the arguments behind them.

Croats (...) habit (...) is more important than the normal national criteria” (p. 71 in Babić, Stjepan. 2008. “Zagonetna prevlast jelovnika nad jestvenikom”. *Jezik* 55/2: 70–72).

⁴⁶ The female gender is generic, for instance, in the Amazonian language *jarawara*, although that society, like the majority of others, is patriarchal (Dixon 2011: 14).

⁴⁷ For a text on the anatomy of prescriptivism in Croatia, with numerous concrete examples, compare the current situation with Kapović, Starčević and Sarić 2016b.

Jelena Marković

Institute of Ethnology and Folklore Research, Zagreb

Purified in Translation: Language in “Small Stories” from the Early 1990s

Imagine if the comedy sketch genre were considered to be a legitimate academic medium through which to communicate ideas, including both scientific discourses and critical commentaries on social relations. Imagine if comedy sketches – with their own particular ways of communicating, the potential hidden in their subtexts and integrated subgenres – were recognized to be a legitimate form of scientific argumentation. If this were the case, then one commentary on (at least some parts of) Andrew Hodges’ text about the harsh alterations to the language from the beginning of the 1990s – alterations which weren’t inherent in the language itself – could be the Sarajevan comedy show *Top lista nadrealista*.⁴⁸ Such a commentary could also focus on the inflated amount of attention which language has attracted in Croatia. If the comment genre (i.e. a comment on an academic text or genre of ethnographic description, or a critical take on a lived reality) were compatible with the comedy sketch genre, it would suffice to attach a link to a sketch called *Jezici (Languages)*.⁴⁹

In the introduction to this sketch, the host of an imaginary language themed TV show introduces a guest. On the table before them lie a range of books and dictionaries. The guest on the programme seems to be rather full of himself.

Host: “Dear, respected viewers, everything that has been happening has ruffled our feathers, causing quite a stir in literature, science, and linguistics. For this reason we’ve come to Čajniće, to the Institute of Language, Literature, Small Businesses and Telecommunications (...) and we have with us Doctor Nermin Padež.”

Professor Padež: “... Professor Dr Nermin Padež from the Institute of Language, Literature, Small Businesses and Telecommunications from Čajnić. Well, as part of Prof. Dr. Nenad Zamjenica and Prof. Dr. Mr. Stjepan Zarez’s team, we have made the epochal discovery that in fact, in linguistics ... There isn’t one language which has been imprecisely called Serbo-Croatian, or the Croato-Serbian language; instead this language consists of six different languages. Yes, we are talking about six languages I tell you! We have the Serbian, Croatian, Bosnian, Herzegovinian, Monte (*Gorski*) and Negrin (*Crnski*)⁵⁰ languages. Let’s take an example, so as to best explain this to our viewers. Generally, in linguistics, it’s best to work with examples. We have one example of a simple sentence here with a subject and predicate, the sentence: *Ja čitam* (I read). This is written in Serbian, isn’t it? In Croatian this sentence is spoken completely differently. You say: *Ja čitam*. Whilst in the Bosnian language, which is completely different from these first two variants, one says: *Ja čitam*. The Herzegovinian language is interesting as it is similar to the Bosnian language and there are many similar, almost identical semantic connotations. This sentence is spoken in Herzegovinian as: *Ja čitam*. Whilst the Negrin language is perhaps the most interesting of all languages ... In the Negrin language this sentence is spoken like ... I think you stand no chance of guessing how to say it. (...) In the Negrin language one says, pay close attention; pay close attention: *Ja*

⁴⁸ The TV show began in the 1980s and was on air throughout the 1980s and 1990s in the former Yugoslav region, including in Croatia.

⁴⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=DztrXSdXmxU> (accessed 20. 3. 2016).

⁵⁰ A pun on Montenegrin, i.e. *crnogorski*.

čitam. Whilst the Monte language is completely different from all these other variants and to say this sentence in the Monte language one says ... says ... says ... (...) *Ja čitam*.”

One of the reasons I find the idea of offering the described sketch as a comment on the relationship between language and politics attractive, is my personal stance that these issues cannot be discussed through argumentation commonly used by linguists, cultural anthropologists, folklorists, etc., as they are frequently in a position to irrationally plead for a favourite thesis, or pose as neutral and objective (which, of course, does not mean that some linguists and anthropologists haven't offered valid theses, ideas and argumentations).

Whilst a sketch would not work as a complete comment on part of Hodges' text, its specific poetics does not only open up many questions, but also reveals numerous aspects of the relationship between language, science, politics and the market, revealing them in a bare, easily comprehensible manner, with the added value of humour. The sketch serves here as an example showing how political ideas spill over and are mediated by and through language. It also shows how science functions both as a handmaiden to and opponent of ruling ideas, and how questions concerning language spill over into everyday communication and popular culture. These domains continue to be some of the most interesting from the perspective of ethnology, cultural anthropology and folklore studies. If the above sketch were translated into some kind of scientific observation, we might say that the 1990s bore witness to the “mapping of certain social and political phenomena onto language” (Kapović 2011a: 12).

If we take a look at the academic activities of linguists, a whole range of directions, world-views as well as more narrowly linguistic ideas are discernible, all of which problematize questions concerning language and politics. Numerous polemics exist – some of which Hodges has mentioned in his text – and they do not need repeating here. That kind of linguistic debate, with its identical starting points, yet perhaps unforeseeable echoes and consequences, relates to the linguistic and narrative shaping of everyday life. Whilst academic workers primarily produce studies, articles and dictionaries into which a whole spectrum of linguistic and political ideas are weaved – ideas which are both the cause and consequence of social relations – the actions of amateur language purifiers very explicitly both produce and reflect a social discomfort and tension. They most frequently appropriate language and advocate ideas which are recognised in linguistics as linguistic purism and prescriptivism. As many bore witness to, the role of “language protectors” in 1990s Croatia wasn't only assumed by educational institutions, the public media and academic legitimating bodies. It was rather the case that language – in harmony with the politically dominant tendencies at that time – “protected” the “street”. Hodges mentioned certain examples in which language questions spilled over into everyday life. There were many such situations in the 1990s. In fact, a whole study could be conducted into linguistic “street” amateurism, as well as into the formation of a completely new sub-genre of humour which consisted of mocking purism and prescriptivism, as illustrated in the above sketch. This could be viewed in terms of the poetics of resistance; of the narrative re-shaping of individual experiences in humorous stories etc. Indeed, the role of linguistic “street” prescriptivists was taken up by individual amateurs. Everyday life was the site in which the widely accepted project of “purifying” and disciplining the language took place. To illustrate this, let me give two examples. In the region from which I, as a student, moved to Zagreb, the word used for doughnut was *krofna* (plural: *krofne*). In the middle of the 1990s, when I asked for a *krofna* in a Zagreb bakery, despite the doughnuts standing there before me, the sales assistant said that they don't have any *krofne*. “They might possibly have them in Serbia”, she replied. For her, the word *krofna* – despite being a word of German origin used in Istria – sounded Serbian. In the early nineties I also witnessed a situ-

ation in which two passers-by were arguing in the street. One said to the other, after having knocked into him: "Izvinite" ("I'm sorry"; Serbian standard), to which the other replied: "Izvinem ti ruku, budalo. Kaže se: Oprosti." ("I am twisting your hand, you fool.⁵¹ The word is: Oprosti." ["I'm sorry" – Croatian standard]). His taking offence was also, as in the first case, motivated by the undesirable choice of words his interlocutor used.

What do these examples tell us about the scope, competences and interests of individual scientific disciplines, above all of ethnology (and/or cultural anthropology) and folklore studies? Let me now sketch an answer to this question. Hodges asks why researchers who weren't linguists in Croatia rarely participated in "sociolinguistic debates concerned with the new Croatian standard". One coherent reply might be: they didn't because they didn't. A more important question, it strikes me, is how they could have done so hypothetically. If we do not challenge at least the emic (self-) recognition of ethnology, cultural anthropology and folklore studies (with all accompanying and/or forms, see Prica 2001), on the level of the specificities of the disciplines' methodologies (i.e. their understandings) and research foci, and if we are not averse to disciplinary boundaries, we can still subscribe to Lozica's interpretation of disciplinary differentiation in which he (re)interprets Dundes' thoughts on texture, text and context (Lozica 1979). If we subscribe to it, we could, although with some reserve, position linguistics and its primary focus, and even methodology, inside the mentioned schema⁵² and say that that which is considered to be a text in linguistics, is just texture in folklore studies, and isn't even that in ethnology (and/or cultural anthropology). Such distance between foci isn't impossible to overcome, but it is a distance nonetheless. There is, undoubtedly, room for convergence. In the 1970s, linguistic research underwent a more serious change of focus from language to communicative process, whilst folklore studies switched emphasis from the folklore text to the narrative event, context, performance and communication. I can't delve deeper into this problematic here, but I would like to mention the ethnography of communication, and language socialization research. The ethnography of communication, with certain modifications undertaken by Richard Bauman (see for example 1975, 1986), didn't grow into the ethnography of oral literature or ethnography of oral performance by chance.⁵³ The ethnography of communication offered a framework for interdisciplinary research into communication, through an interest in an integrative vision of language, literature and culture. In emphasising the contributions of linguistics to folklore studies and vice versa, Dell Hymes – the founder of the ethnography of communication – advocated defining communicative behaviour to be the subject of folklore studies (1971). The afore-mentioned meeting of two strangers in the street as an example of everyday conflict over language, can be viewed as a social, cultural, linguistic and folkloristic event, and the story of that event can be understood not only as an appropriate form for expressing identity but rather as its content. Researchers of language socialisation (e.g. Ochs 1993; Schiffrin 1996) say that subjectivity begins with the adoption of language and with its use in connection with identity constructions, which are crucial for both self-determination and making of the self. Through this analogy, it seems that our identity and stories which contain them and produce them are even more fragile when language changes in a way inconsistent with

⁵¹ A pun that is difficult to translate to English, based on the similarity between the Serbian phrase for "I'm sorry" ("Izvinite"), and the Croatian word for twisting ("izvinuti") (translator's note).

⁵² Nevertheless, Lozica considered that: "What is text in folklore studies, is just part of the texture in ethnology. The context of folklore studies (people and their lives) is the text of ethnology" (1979: 45).

⁵³ Such an approach resulted in a crucial turning point in folklore studies, and more widely in anthropology, towards performance. Bauman considers a focus on performance to define a turning point in the "new folklore studies", which has been liberated from a focus on the traditional remnants of bygone ages "and which will be able to include a great deal more of the totality of human experiences" (Bauman 1975: 306).

its inherent dynamic. At these fragile points, in the gaps created by politics, we can see more clearly how the construction of identity equally depends on the historical period and how the interval in which individual interactions take place and our personhood is relational (i.e. constructed in relation to others). This means that it is temporary and dependent on each individual interaction and story about selves and others.

To conclude, one of the key questions which might be opened up from the perspective of ethnology and/or cultural anthropology is the question of language politics and policy, and the related question of scientific policies. The key issue, of course, is that of the effects of scientific research and its role in preserving the common good on the one hand, or, on the other, the consent to replace a scientist, in this case a linguist, at least in part, with a language consultant, thus enabling the long-desired marketisation, however strange that may sound.

With this in mind, let us now turn our attention to the final parts of two “field reports” which followed the afore-mentioned sketch. The esteemed academic who explained the differences between the languages introduces us to two real-life examples. In the first a girl speaking Bosnian in a shop wants to buy some tea, but the shop assistant who speaks Monte (*gorski*) doesn’t understand. The boss of the shop reaches for a Bosnian-Monte dictionary and in the end they succeed in understanding each other. This is followed by a report in which a young man who speaks Herzegovinian want to take a girl who speaks Serbian out for coffee. As if out of nowhere, a language advisor appears who helps the girl and young man understand each other. Upon leaving, the advisor says “This will cost you 18 dinars. You have had two subjects, three predicates and one adverbial time clause. (...) For this reason you should order our dictionaries. (...) Ideal for mixed marriages”.

Tanja Petrović

**Institute of Culture and Memory Studies, Research Centre
of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Ljubljana**

Prescriptivism in Language Standardization and Citizenship in Post-Yugoslav Societies

Andrew Hodges’ article draws attention to the important link between regimes of language standardization and social changes that took place in the aftermath of the ethnic conflicts that followed the dissolution of the socialist Yugoslavia. Both language standardization practices governed by academic elites and EU minority language policies contribute to the nationalization of speakers and languages in the post-Yugoslav space, particularly in societies where Serbo-Croatian used to be spoken. They actually follow the premises of language ideology prevalent in contemporary Europe, in which languages are perceived as discrete, clearly bounded, named forms, equated with states and ethnic groups (Gal 2006b). Nationalization is a process that has taken place in all spheres of social and political life in the Yugoslav successor states since the 1990s; often supported by both nationalist elites and the international community, this process has led to ethnically segregated schools and kindergartens (see Madacki and Karamahić 2012) and to political absurdities that often made state insti-

tutions dysfunctional – most notably in Bosnia and Herzegovina (see Ćurak 2004; Jansen 2015; Mujkić 2007) – resulting in severe consequences for citizens' everyday lives.⁵⁴

In this commentary, I will highlight three important aspects of ongoing processes relating to language policy in the former Yugoslavia, focusing mainly on Serbia, the society where I did a great deal of my research into language practices and ideologies. All these aspects are addressed by Hodges in his article and all of them are closely related to the citizenship regimes present in post-Yugoslav societies. First, I will discuss the consequences of the nationalization of language on the citizens of Serbia and highlight its exclusionary and hierarchizing effects. I will then explore the notion of the objectivity in both language research and standardization, and the related issue of discrepancies between actual language use and prescribed norms and forms. Finally, I will offer a glimpse into new forms of linguistic activism and new spaces for pro-active approach to prescriptivism in language standardization offered by new media. I will also discuss the fragmentation and democratization of the public sphere, and pluralization of the voices heard in the academic community of linguists and other scholars interested in language issues.

Internal Exclusions

Although a great deal of language standardization practices are still shaped in opposition to other languages derived from Serbo-Croatian, and most starkly between Serbian and Croatian, it is important not to overlook the consequences these prescriptivist practices have had on citizenship *within* post-Yugoslav societies. In the language ideology prevalent in Serbia, the standard language is perceived as hierarchically superior over other forms of language and the generalized notion of “the Serbian language” is equated with its standardized form. In this context, dialects are not perceived as having cultural value and their use remains restricted to local frames of communication (Petrović 2015).⁵⁵ On the other hand, the specific history of language standardization makes the standard language not equally accessible to all speakers and citizens: there is a widespread belief that speakers of western Serbian dialects acquire the standard spontaneously, as their local vernaculars are “pure” and “correct”,⁵⁶ while speakers of dialects in Southeastern Serbia speak “corrupted”, “incorrect” language and are unable to fully acquire the standard language. Despite such a view being in opposition to the very idea of having a standard language, which is supposed to be a means of communication anonymous and accessible to all citizens (Woolard 2008; Gal and Woolard 2001), it is shared and propagated even by linguists in Serbia: Pavle Ivić wrote that for a person from Niš, standard language acquisition is “a painful process and a task which usually remains unfulfilled” (Ivić 1988: 11). Sandra Šare and Stanislav Stanković (2011) cite numerous examples of derogatory attitudes on the part of the teaching staff in Serbian language and linguistics departments toward students coming from Southeastern Serbia, who often tell them that

⁵⁴ How far the insistence on ethnically defined citizenship in Bosnia and Herzegovina can go was most radically revealed in 2013, when representatives of constitutive nations in the parliament could not reach an agreement over distribution of ID numbers – leaving newborns without document and possibility to travel abroad for necessary medical treatments. This led to the large scale citizen protests across the country (subsequently labeled *Bebolucija*), the first one after the war in the 1990s that united citizens regardless of their ethnic background (see Mušanović 2013).

⁵⁵ The low level of prestige of Serbian dialects addressed and the absence of their conceptualization through lenses of cultural value or heritage may be related to the fact that there was no tradition of local/regional written idioms based on dialects prior to Karadžić's standardization – the situation very different from that in Croatia, where the new Serbo-Croatian standard was confronted by several “folk” standards (see Alexander 2002–2003).

⁵⁶ See: “Valjevci i Užičani ne prestaju se raspravljaju ko govori pravilnijim srpskim jezikom: Evo šta su presudili filolozi”, http://bulevar.b92.net/srpska-posla.php?yyyy=2016&mm=03&dd=19&nay_id=1109529 (accessed 13. 7. 2016).

they should not have chosen to study the Serbian language because of their dialectological background.

The Real and the Prescribed

As stressed by Hodges, objectivity is an important ideological concept underlying both language research and standardization policies and processes. The specific positioning of linguistics as being an “objective” and “scientific” discipline in the social sciences and humanities certainly deserves to be deconstructed. Even in linguistic sub-disciplines that deal with “linguistic fact’ aspects of language” (Hodges), one cannot unambiguously claim a neutral and ideology-free position: for example, Howard Aronson (2007) shows that even disciplines such as linguistic typology are not immune from “social factography:” in the long history of research into the Balkan Sprachbund (Balkan linguistic league) as a closed, unique and specific area, linguistics significantly contributed to prevalent Western conceptions of the Balkans as characterized by orientalism (Said 2008) and balkanism (Todorova 1999).

As Hodges notices, “scientific arguments” are often used by linguists who criticize prescriptivist standardization practices in Croatia. The same is true for Serbia: Marko Simonović, for example, argues that “normative linguistics in Serbia is limited to the stigmatization and expulsion of certain linguistic phenomena and thus works against the basic principles of modern science” (Simonović 2015; see also Arsenijević in Stevanović 2015). These claims need to be understood not in terms of a request for objectivity and a firm belief in it, but rather as claiming that standardization rules and choices need to draw on actual practices of language use and on linguistic and social reality. The lack of interest of the main actors involved in language standardization in these realities may be defined as the main characteristic of prescriptivist standardization and language politics from the 1990s onwards. Speakers of languages derived from Serbo-Croatian often find themselves in situations where what is proclaimed by linguists as “the truth” has little to do with their reality, or where the relationship between reality and farce, or the serious and the absurd, is blurred or reversed. In the late 1980s and early 1990s, the authors of the show *Top lista nadrealista* made several video clips exposing the absurdity of the emerging claims that Serbs, Croats, Muslims, and Montenegrins speak separate (and even unintelligible) languages. What these videos have shown seemed absurd and funny for the majority of speakers back then, but nationalizing language politics in the Yugoslav successor states made it real, normal and acceptable. In 1995, the political elite pronounced Ekavian to be the means of public communication in order to unite Serbs on both banks of the Drina river which separates Serbia and Republika Srpska, the Serb-dominated part of Bosnia and Herzegovina. The linguist Ranko Bugarski stressed that “...the abortive wartime efforts by the Bosnian Serb leadership to impose Ekavian pronunciation on an Ijekavian speaking population, thus making it more ‘Serbian,’ stands out as a drastic instance of attempted instantaneous change by decree which was naturally doomed to failure” (Bugarski 2002–2003: 74). The supposedly higher cause of the “national interest” is not the only reason why normativists tend to neglect speakers and their actual language practices. It can also be tradition, as in the case of the ongoing debate provoked by the instruction that cappuccino must be written and pronounced in Serbian as “kapučino” and not “kapučino” which is actually the only form used by speakers.⁵⁷

⁵⁷ See <http://www.politika.rs/scc/clanak/195279/Kapucino-i-Pacino-protiv-kapucina-i-Pacina> (accessed 13. 7. 2016).

Alternative Voices

In the mid-1990s, Serbs in Republika Srpska did not show a readiness to leave their native Ijekavian pronunciation for “higher political ends” and replace it with Ekavian, so this radical intervention into linguistic practice failed. Despite the continuous nationalization of languages, linguistic communities and individual speakers in the area where Serbo-Croatian used to be spoken, the ubiquitous spread of digital media over the last twenty years provided speakers with a plethora of tools and channels to challenge and subvert the nationalizing, prescriptivist regimes of language standardization. The internet and social networks have contributed to the pluralization and fragmentation of the public sphere, opening up spaces for many different voices and attitudes toward languages, as well as spaces for the circulation of different linguistic forms. Standardization has ceased to be an exclusive domain occupied by omniscient representatives of an academic elite and has rather come to be discussed by various groups of citizens and interested subjects, leading to the emergence of new forms of language activism. The campaign “Let’s nurture the Serbian Language” (“Negujmo srpski jezik”), launched in 2015 by the Belgrade municipality and the Philological Faculty in Belgrade (and which then spread to Banja Luka under the name “Njegujmo srpski jezik” in 2016), triggered various forms of this new language activism (see, for example, the Facebook group “Neguj mo srpski jezik” with almost 200,000 followers in November 2016; see also <http://www.tarzanija.com/negujmo-srpski-jezik-al-aj-ne-ovako/>). Another Facebook site, named “Kako biste vi rekli?” (“How would you say this?”) gathers together linguists, copy editors and translators, as well as “ordinary” speakers who test other speakers’ preferences for certain forms, expressions and constructions – some out of curiosity, others to solve their personal or professional linguistic dilemmas or for research purposes. This kind of internet activity highlights how speakers, their language preferences and actual practices have become an important resource for various groups when judging the acceptability of certain language forms.

Over the last two decades we have also witnessed the pluralization of the academic sphere; discussions on language norms have ceased to be a privilege enjoyed by a narrow circle of elite members who occupy positions in national academic institutions: there is a new generation of linguists doing research in various linguistic sub-disciplines (and also researchers from other social sciences – see e.g. Brković 2014), with rich international experience, who competently intervene in these debates. Projects and research addressing linguistic and social phenomena in the post-Yugoslav space in which this new generation of researchers are involved have also significantly contributed to the deconstruction of essentialist and prescriptivist views on national languages as homogeneous, discrete and ethnically-bound (see Arsenijević 2016; as well as the project “Regional Linguistic Data Initiative”, Samardžić in Stevanović 2016). All these endeavors challenge the top-down approach taken to language standardization and point to an emerging awareness that language standardization is intrinsically connected to the politics of citizenship in the former Yugoslavia.

Ivana Spasić

Department of Sociology, Faculty of Philosophy,
University of Belgrade

A Number of Paradoxes

What I would like to develop from Andrew Hodges' insightful and informative paper, with which I agree on all the important points, is how much the language situation – in the former region where Serbo-Croatian was spoken – is shot through with paradoxes. Hodges also touches upon many of them, but I see some profit in teasing them out more forcefully. The paradoxical nature of the subject means that, at various levels, contrary positions emerge that are (almost equally) defensible on theoretical, political, practical, or moral grounds. Several such paradoxes may be identified, such as those on this provisional and non-exhaustive list.

1) The first and most general one is the *paradox of prescriptive obsession*. Prescriptivism has traditionally been strong in the linguistic culture of the region. The high prestige of language specialists, a public thirst for authoritative judgments as to which manners of speaking are "correct" and which should be ruled out, the popularity of language-related "letters to the editor" by ordinary people, the almost exclusive focus of language education in schools on the strict enforcement of existing standard norms, with the punishing of "mistakes" – all these tendencies suggest an understanding of language as a kind of prized good, as a highly valuable but also fragile and somewhat unpredictable, tender creature. It is not there for all of us to share but rather the other way around – it is *us* who should continuously take care, so as not to damage it.

This did not start with the linguistic disintegration that took place after 1990, as there are continuities with a Romanticist identification of nation and language widespread since at least the 19th century. Neither does this tendency solely concern a nationalistically motivated purism: the prescriptivist bias is broader than linguistic chauvinism. It often weaves together language's role as a repository of national identity with a Bourdieusian (1982) symbolic violence associated with the "legitimate language" which automatically, and unjustly, disadvantages speakers of regional or class varieties departing from the standard.

This prescriptivism is easy to criticize and may be explained away by a number of unfortunate cultural-historical, political and psychological circumstances. Yet a large number of people seem to share such an attitude to their own languages with enthusiasm. This is not just an elite preoccupation and there is much sincere bottom-up idolatry of language correctness. And who is authorized to judge these people wrong? If people genuinely take such prescriptivism to heart, as so many of them seem to, then who is to tell them that they are just plain stupid? Kapović's (2011a) assertion that language belongs to its speakers, intended as an anti-prescriptivist battle cry, could here be turned on its head.

Incidentally, such normativism may have begun to wane. In Serbia, several recent indicators include – for example – the public response to the ambitious campaign "Let's Cherish the Serbian Language" ("Negujmo srpski jezik") launched by the Belgrade City Library and the local authorities, with the participation of several dozen cultural and sports celebrities. The debate that ensued included a surprising share of strongly anti-prescriptivist statements.⁵⁸ The book *Serbia and Its South* by the Serbian-Slovene anthropologist Tanja Petrović

⁵⁸ For information regarding the campaign, see: <http://www.bgb.rs/index.php/2011-11-14-21-00-27/n-gu-srps-i-zi> (accessed 20. 3. 2016). Some responses may be found at <http://pescanik.net/od-danas-pisem-neznam/>, <http://www.danas.rs/danasrs/kultura/>

(2015) – a harshly critical account of the entrenched stigmatization of southern Serbian dialects – has provoked much interest. Also, a new generation of more open-minded (and, perhaps not accidentally, often foreign-educated) linguists such as Jelena Filipović in Belgrade (e.g. Filipović 2015), Boban Arsenijević in Niš, and others, is increasingly present in public discussions – though they remain somewhat marginal in relation to the core of the “Serbianist” professional field (*srbistika*) and its institutional apparatus.

2) The *paradox of nationalist non-nationalism* refers to the post-SC language situation in Serbia. Unlike the Croatian case, except for being renamed (as Serbian instead of Serbo-Croatian), standard language has not changed much otherwise. The former Serbian variant has largely remained “as it was” or, in Bugarski’s (2012: 51) phrase, it has been “standing still” while others were moving increasingly away from the previous common standard, inflating differences and variant specificities. Although certain language forms perceived as “Croatian” are now frowned upon, nothing comparable to the extensive linguistic engineering which has been gleefully undertaken in Croatia has taken place in Serbia.

It is tempting to interpret this as a “less nationalist” response to the breakup of the common language. It looks calmer, more reasonable, more tolerant and democratic. And in many respects, this is true. But it can also be read as the linguistic expression of a different *kind* of nationalism. Over the history of South Slavic relations between national groupings, Serbian nationalism has traditionally been expansive rather than separatist and has tended to manifest itself through an insensitivity to difference and deafness to the interests and demands of others. Therefore, in the area of language, less need has been felt to assert a separate Serbian language. The idea of “one common language”, so helpfully vague, slides easily between a nationalist, expansionist hue and a non-nationalist, pro-Yugoslav one. For many Serbs, the post-SC languages are somehow artificial, willfully created from scratch and hence problematic.

The only area of openly nationalist linguistic anxiety in Serbia has been the alphabet. The defense of the Serbian Cyrillic alphabet, allegedly threatened by globalization, the EU, Croats, and unrepentant communists, has been a frequent topic of public debate, and a matter of fumbling legislative regulation (Bugarski 2013: 91–97), as well as having been a rallying point for conservative activist groups. The latter urge the state, as well as the rest of society, to unite in efforts to save Cyrillic from imminent extinction by promoting it and banning the public use of (Serbian) Latin. The fact that Serbs have been using two scripts alternately for several decades⁵⁹ and that it would take a lot of time and coercion to make them abandon one, is for these advocates a reason *for* rather than *against* such measures.

3) An appreciation of the many varieties of nationalism in language matters enjoins us to grasp retrospectively the pre-1990 situation in all its ambivalence. The *paradox of muddled commonality* deals with this issue.

Croatian anti-Serbian linguistic purism, rampant in the 1990s and still present today in more moderate forms, is also rather easy to ridicule, in its untiring endeavors to cleanse the language of all suspected “Serbianisms”. Funny neologisms and bad dictionaries such as Brodnjak (1992) are easy targets. Yet this does not have to mean that the previous state of affairs, with Serbo-Croatian as the official common standard, was ideal. Was Croatian, as an SC variant, threatened by Serbian usage and linguistic norms, due to the force of the majority,

malogradjanska_normativnost_naseg_mentalitetat.11.html?news_id=300264, <http://www.tarzanija.com/negujmo-srpski-jezik-al-aj-ne-ovako/> (accessed 20. 3. 2016).

⁵⁹ An overwhelming majority of Serbian speakers have an equally good (or equally bad) command of both and can use them interchangeably, especially in reading – often without even noticing, unless particular attention is paid. Cyrillic is taught to in the first year and Latin script in the second year of elementary school. In spite of protestations by Cyrillic militants and the increasing official “protection” of Cyrillic, Latin script dominates in advertising, the press, and the virtual world. Thus – another paradox! – the Cyrillic lunatics may have some merit to their case after all.

Yugoslav institutional structure, and centralist tendencies in the official ideology? The question I think remains open. The dominant Croatian answer, a straightforward “yes”, can be, and has been, seriously disputed. Yet the authors who do so, such as Kordić (2010), have no understanding whatsoever for any possible Croatian feeling of being restrained, disrespected and denied recognition. Needless to say, Serbian linguists (on the whole) hold the claim to be utter nonsense. Hence arguments can be raised on both sides. After all, how do we define and operationalize what “being threatened” means? And – again – who is to pass the final verdict on whether repression *really* “occurred”, or not?

It turned out that a polycentric standard language shared by kindred nations, with a history of mutual conflicts, co-existing within a federation significantly functioning within a logic of ethnic competition, carried a great number of advantages and disadvantages. It is premised on mutual trust and good will. If they are there, a relaxed fuzziness is the result: speakers are not forced to choose strictly between variants, the use of a whole range of varieties and regional forms across the SC region is allowed, language forms are not definitely ethnically marked, etc. Yet on the other hand, such a context is a fertile ground for all kinds of mutual suspicion, founded or unfounded, to thrive. Also, it is easier to implement subtler forms of majority pressure and imposition, masking them as commonality.

4) In that sense, the recognition of former variants and regional varieties as full-blown standard languages, largely cleared the terrain. No underhand constraints are possible any more. Everybody is *svoji na svome*.⁶⁰ Furthermore, minorities – in this new constellation – can be provided for and their rights, including language rights, guaranteed according to European and UN standards.

However: the *paradox of the forced enjoyment of rights* tells us that a politics that ensures minority rights simultaneously *compels* the minorities to choose between ethnically marked linguistic patterns. It is no longer possible to speak “neutrally” and, perhaps, “pass” as an inconspicuous member of the local population. Now, as a Croat in Vojvodina, one is *either* speaking Croatian or Serbian, as a Bosniak in Sandžak, *either* Bosnian or Serbian,⁶¹ as a Serb in Croatia, *either* Croatian or Serbian etc. And by choosing one or the other, one inevitably also chooses identities: in the case of Vojvodinian Croats for example, by opting for standard Croatian, that of a “true Croat”, from one vantage point, or of a “minority Croat nationalist”, from another; by opting for the Serbian standard, that of a “Croat traitor”, or a “good, tolerable Croat”. It is no longer possible, in other words, to use language mindlessly.

Hodges also shows through ethnographic data the contradictory nature of this development in the post-Yugoslav region, where “a blanket promotion of linguistic diversity” based on EU guidelines, and the “international legal framing of the situation” have unintentionally promoted “the articulation of nationally defined collectivities over which a history and war was fought”. It is however questionable what, at this point, might be the way out. A step backwards and away from the minority rights framework is hard to imagine, and even harder to enforce.

If you ask me, no easy resolution to any of the listed paradoxes is in sight.

⁶⁰ A phrase which means something like “holding on to their own turf” – translator’s note.

⁶¹ A controversy over Bosniak minority education in their mother tongue has been alive for some time now. While Bosniak organizations insist on the label the *Bosnian language*, Serbian linguists, and the overwhelming majority of public opinion, reject this as unfounded (artificial, invented, etc.) and generally ridicule the demand for separate education for Bosniak pupils. As an extreme of their magnanimity, they have proposed the term the *Bosniak language* instead, derived from the name of the minority (<http://mondo.rs/a822776/Info/Drustvo/Odbor-za-standardizaciju-Bosanski-jezik-ne-postoji.html>, accessed 20. 3. 2016). The state, for the time being, has sided with the Bosniaks (<http://www.ljudskoprava.gov.rs/index.php/yy/vesti/1118-15-godina-obelezavanja-medunarodnog-dana-maternjeg-jezika>, http://www.danas.rs/dodaci/sandzak/bosanski_jezik_na_vise_manifestacija.42.html?news_id=316609, accessed 20. 3. 2016). Given the minimal linguistic differences involved, the subject of dispute may seem trivial. In light of the victimization of Serbian Muslims in the 1990s and their continuing vulnerable position in today’s Serbia, it becomes less so.

REPLY

Andrew Hodges

Let me first take the opportunity to thank all the commentators for participating in this discussion; the insights and diversity of approach taken throw up many new questions, clarifying and strengthening some of the arguments mentioned, whilst justifiably discarding and/or criticising others. This discussion is also useful in highlighting a range of different perspectives on the broadly defined academic left. In this reply I will especially focus on three issues which came up repeatedly: (i) the implications of a class rather than identity based approach (Kapović, Abercrombie, Costa) (ii) questions of whose voice is legitimate and who gets to define/intervene in these debates and (iii) critiques of nationalist “groupness” (Kapović, Costa) which argue that they do not constitute an analytic reality, but relate to a modern hegemonic ordering system (as also discussed by Spasić).

My original aim was to make an intervention, primarily in Croatia, into the debate over language standardisation from an anthropological perspective, with the aim of generating a dialogue between linguists, social scientists and anthropologists through tackling one “elephant in the room”. There are signs that similar discussions are starting to take place in the post-Yugoslav states, including in Croatia, a fact I find encouraging. On the other hand, there have been negative developments since writing the text as well: I have now had firsthand experience of living in Croatia under a conservative government with far-right elements. The experience of feeling the effects of an assault on the media and security apparatus, along with attempts to culturally mainstream historical revisionist accounts of the Second World War, has deepened my understanding of how an atmosphere of conformity comes to prevail through the creation of a generalised atmosphere of fear across a state territory (which Marković’s comment implicitly referred to), leading to the circumvention of certain truths, at least in public discourse. This is a topic about which both Marković and other Croatian anthropologists such as Čale Feldman, Prica and Senjković (1993) have written extensively.

My second aim was to draw anthropological comparisons with the linguistic and political situation in other, primarily European, contexts as the debates over standard language often feel quite insular, a point which Kordić (2010) also mentioned in her book on linguistic nationalism. Costa discusses the relative *unimportance* of standard language in the Scottish political context, relating this to concepts of public and private sphere central to Western liberal political theory. The question may be raised over whether – and if so how – such a concept might be translated into the post-Yugoslav context. From a Western liberal perspective, Croatian language policy – and policy on topics including LGBTQ rights, abortion, the referendum on defining marriage as heterosexual etc. has made repeated attacks on the “private sphere” of individuals, be that in terms of speech corrected over coffee, or a systematic interest by certain actors in taking away the “private” rights of others. Petrović’s comments on the effects of standardisation processes and internal diversity and Othering add another important dimension in this vein. Irrespective of whether one applies a private/public sphere approach to the post-Yugoslav context (and I would argue against such an approach), such

interventions, which includes linguistic practices asserting radical cultural difference, can and should be contested. This brings us onto the question of liberal and leftist confusions as mapped onto language:

Tackling Class through Language?

Abercrombie and Kapović both consider the shortcomings of the class-based approach I cite from Brutt-Griffler, criticisms with which, upon reflection, I completely agree. Kapović argues that the approach entails a “liberal ideologeme”, a point Abercrombie also implicitly makes in emphasising how a focus on class would entail access to the dominant language, and its usefulness on the job market – in a (capitalist) context where markets exist. Promoting an even linguistic playing field, for instance by offering extra help, time and resources for those pupils whose speech diverges from the state endorsed standard (and how close this standard is to working class or upper class sociolects for example) could be considered politically analogous to the promotion of a Blairite meritocracy seeking to create “equal chances for everyone”, i.e. equality of access, which would promote class *mobility*, rather than challenging the class system. This is not to say that in everyday practice, drawing attention to, highlighting and criticising class differences or assumed hierarchies in the classroom and more generally, is not a progressive move – it clearly can be. Such interventions, in a similar way to psychotherapeutic interventions, can be liberating and important on an individual level, but they have no direct political effects in changing an unfair system producing and maintaining vast economic inequalities between people. If we view language, as Kapović suggests, and I intimated in the original paper, as a kind of slate onto which echoes of political processes and changes past and present become inscribed, then social activism is always already prior to any kind of language activism. This is because material processes, such as class formation, will trump any kind of linguistic contra-intervention and as Kapović noted, new forms of linguistic discriminations (in both senses of the word) would in any case emerge. This is one reason why, as Costa (2013) has argued elsewhere, sociolinguistics and language activism could benefit from an increased dialogue with social anthropology. Relatedly, as Abercrombie commented, “minority languages are not intrinsically less useful, but were made this way by virtue of the social and economic exclusion of their speakers”, suggesting we pay attention to the historical processes through which certain “speakers” become minoritised. We might also criticise an approach which overly focuses on “policy”. Taking a linguistic anthropological metaphor, if language standardisation entails the marking of particular linguistic forms and their placing in a register, an act which is both hierarchizing and thematic, we might think of policy as the *enregistrement* (see Agha 2005) of particular forms of political practice, also hierarchizing and thematic, through their promotion by hierarchically operating institutions such as modern states. Just as language standardisation requires legitimating bodies, so policy relies on institutions with material resources which will legitimate the privileging of certain political approaches / practices over others both through the provision of material resources and discursive legitimization.

A focus on choosing appropriate policies also takes us away from the situation on the ground, including how such policy is translated across contexts (Clarke et al. 2015) and the gaps which emerge between theory and the reality on the ground, as Balažev pointed out. Leaving theoretical concerns with the minority language rights framework to one side, the reality on the ground in Vojvodina is much more complex and understanding the different actors, their relationships and motivating dynamics is also important before drawing any

broader conclusions about what “could” or “should” be permitted. Leaving linguistic issues to one side, teaching in Croatian in Serbia offers a range of resources and opportunities, some of which are of benefit to all students in the school. Bearing these criticisms in mind, perhaps a more sensitive perspective would permit individuals to make language choices on the basis not only of “useful skills” but also in accordance with “linguistic affinities” or perhaps the looser “identifications”. Indeed, there were non-Croat identified ijekavian speakers (e.g. from Bosnia and Herzegovina) participating in the Croatian language stream I observed, as well as pupils whose parents were attracted to the smaller class sizes. As concerns Kapović’s suggestion of combined classes, this was, to my knowledge, attempted in a pilot scheme in Vojvodina, but the complaints from some Croatian minority activists were that this would lead to assimilation, the logic of which Spasić discussed in her reply. No easy solution to these problems is in sight.

Another issue little touched on in the replies is a discussion of the extent to which class is inherent in certain nationalist discourses (which are always about “group identity”, but only sometimes also about class). Balažev’s approach, through discussing a case study directly relating to my fieldwork, and highlighting several shared concerns, also throws up many questions, in taking a “non-essentialist approach” to national identity which understands such identities as narratives. Rejecting roots, biologically defined nations or scientific ideas of race, on this view anyone (myself included) could come to understand themselves as Croatian through exposure to and taking a position on, narratives of Croatian national identity. This would involve a cognitive (awareness and knowledge) component, and some kind of affective acceptance of the importance/value of those narratives. Her approach leaves out, but need not, a focus on the material effects of living in modern states which often leads to the production of such narratives.⁶² Yet, the question remains of who controls the power to define and assert particular narratives. Who decides whether or not Bunjevac is a “Croatian” language variety or not; how the boundaries of “linguistic mosaics” are determined, and what the implications of fixing those boundaries are – is such fixing not an essentialising move in itself? This brings us onto the second important topic:

Whose Voice Counts and Whose Voice Is Heard?

Depending on one’s perspective, and indeed, as I experienced during fieldwork, possible answers to the question of whose voice “counts” as legitimate in debates over the Croatian linguistic situation include a combination of the following: a Croat, an academic, an academic trained in linguistics or language related disciplines, someone living in Croatia, someone who has been living in Croatia for a certain number of years, a Croatian language teacher. In the opening text, I felt the need to assert my legitimacy to participate in the debate by stating I had lived in the region for many years, alongside speaking fluent Croatian.

Nevertheless, I was still excluded by some with whom I spoke on the basis of national grounds, whilst others in conversation explicitly assigned me an “outsider” position and/or positioned me as “Western”. Others placed me in a partial or near-complete insider position

⁶² A parallel can be drawn here between Malkki’s concept of the national mythico-history (see Malkki 1995): a collective story about a “nation” which describes and explains the nation’s group characteristics and has a strong moral dimension; and the concept of “life scripts” in transactional analysis, which refer to an internalised narrative of one’s future life trajectory which describes and explains certain behaviours and personality characteristics and leads to the repetition of certain behaviours, including psychological games (see Steiner 1990). On this view the mythico-history, which typically includes aspects of history as taught in school classes is key to cementing national identity through creating an individual identification with a collective narrative with a moral dimension could be viewed as “pathological”. Two possibilities then emerge, completely dispensing with the mythico-history and understanding it as relating to specific historical conditions (an anti-national position), or seeking to gain some distance from it, so as not to experience it in a direct, strongly affective and less-aware manner (perhaps an approach that might be called “liberal” or “liberal left”).

however. One anthropological perspective would be that a legitimate voice would be that of a person who has acquired the necessary “know-how”, or deep understanding of the context gained through fieldwork, a knowledge which permits that person to be politically literate in the context, and with at least conversational fluency in the relevant language(s). Media discussions over the recent Prime Minister, Tihomir Orešković, who has lived in Canada for most of his life and speaks poor Croatian raise interesting questions in this regard. This process would likely take several years of immersion in the context, alongside attempting to understand it.⁶³ Tourists on a short visit to Croatia in Spring 2016 would not have experienced the everyday fear felt by certain (and especially minority identified) citizens or long-term residents who are both involved socially, psychologically and materially in territory bound by Croatian state institutions. This is why I believe social anthropological methods, i.e. long-term fieldwork, are often well-placed to make important contributions to such discussions.

This leads us on to a point which Spasić eloquently makes, and which Kapović also touches upon: who has the “right” or indeed, the “power” to define a linguistic and/or political situation, and who can “legitimately” intervene. Language activism in Croatia has been overwhelmingly focused on questions concerning standard language and often approaches which seek to garner support and provide arguments for the consolidation of nationalist approaches which are currently hegemonic, with a small but vocal number of dissenting voices, such as Snježana Kordić and Mate Kapović. Yet as Spasić points out, prescriptivist attitudes are also found amongst a large number of people living in the Yugoslav successor states, and as she states, “who is authorised to judge these people wrong?” Similarly, we can ask, if several million people understand themselves as “Croatian” or “English”, who is to say that these people are wrong? Whilst wary of those advocating vanguard views, styling themselves as the most progressive, I respectfully disagree with her “straw-man” characterisation of hegemony. Many of the social agreed distinctions, such as national categories, rely on ideas promoted and absorbed from a very young age, which allow a degree of control in and over the world. For this reason, such hegemonic “habits”, as the sociologist Michael Billig (1995) describes, are extremely difficult to shake. Drawing a parallel with the psychotherapeutic process, we can understand the process of gaining a sociological awareness from categories commonly used (our “blind spots”) as being genuinely liberating and changing how we engage with and experience those categories.⁶⁴ Finally, as Marković points out through appropriating the genre of comedy sketch,⁶⁵ arguing over such points often gets us nowhere, as individuals’ commitments to certain viewpoints runs deep and very rarely changes.

Nationalism and “Groupness”

Many Marxists have advocated and promoted national belonging and certain kinds of national movements, as briefly discussed with respect to Socialist Yugoslavia. Kapović’s position on this topic is similar to Lenin’s, wherein some nationalist movements are understood as progressive whilst others are oppressive, depending on their relationship to colonial power structures and minority/majority status. I certainly don’t believe that a minority position,

⁶³ Conditions other than this, for instance on national grounds or claiming that one has to live here and only here to be able to participate, I find oppressive.

⁶⁴ These points have been extensively debated in an anthropological debate on this topic, in which the anthropologist Robert Hayden (2007) accuses certain anthropologists working on the post-Yugoslav region as letting a “moral vision” based on an antinational commitment skew their understanding of how both the vast majority of people living in (and outside of) post-Yugoslav states want “their” societies to be organised.

⁶⁵ Two replies (Marković, Petrović) have flagged up the show *Top Lista Nadrealista* and its satirical approach and indeed, the importance of humour as simultaneously a critique of changes to the linguistic order and a coping strategy dealing with them.

irrespective of its friendly or antagonistic relationship with colonial powers necessarily generates a better understanding of oppression – the post-Yugoslav case illustrates how not only external political factors but internal projects and forms of subjugation result in both oppression and violence. For instance, in my experience certain members of the Croatian minority in Serbia were oppressive in promoting an understanding of Croatanness tightly connected with Catholicism alongside an understanding of language as cultural heritage. This narrow understanding alienated others who participated in minority Croatian institutions and activism, such as LGBTQ Croatian identified individuals.

A view such as Lenin's doesn't contest what all kinds of nationalisms have in common, namely the positing of some kind of group identity (however rigid or flexible) and group egoism, combined with particular individuals (nationalists) who claim to speak on behalf of, or in the name of, such imagined groups. These characteristics have much to do with the political conditions of modernity and with representational forms of democracy. Yet despite many Marxists implicit or explicit endorsement of banal or other forms of nationalism, it is principally Marxism's "hermeneutics of suspicion" (Ricoeur 2004) that offers a possible interpretation of anti-national positions in terms of discursive hegemonies. Costa, drawing on Brubaker, refers to this as "groupness", understood as a project, rather than a pre-existing state of affairs. When opting for politically nationalist alternatives in a given vote (e.g. Scottish independence) may have positive consequences from a class perspective, one might vote for a nationalist option whilst simultaneously holding an anti-national position. Analytic positions must here be separated from ethnographic and discursive strategies – in the field one will likely engage with the current realities of national categories and seek to make appropriate interventions as one sees fit.

S TANDARDIZACIJA HRVATSKOG JEZIKA I STVARANJE NACIONALIZIRANIH POLITIČKIH SUBJEKATA KROZ JEZIK?

Pogled iz očista društvenih i humanističkih znanosti

Andrew Hodges

**Centar za napredne studije – jugoistočna Europa,
Sveučilište u Rijeci**

Ovaj se rad bavi jezičnom politikom i društvenim promjenama koje su se dogodile u Hrvatskoj za vrijeme i nakon rata koji je trajao od 1991. do 1995. godine. Počinjem opisom povijesne pozadine, rata i devedesetih godina 20. stoljeća, koje je obilježila velika količina jezičnog purizma i preskriptivizma u Hrvatskoj te stvaranje postjugoslavenskih država u kojima je pripadanje naciji predstavljalo ključ za definiranje državljanstva. Istraživanjem odnosa između promjena u jezičnom i društvenom poretku, problematiziram više tema. Tvrdim da je zakonski okvir prava manjinskog jezika osnažio i legitimizirao nacionalistički imaginarij, stvarajući daljnje društvene podjele i učvršćujući hijerarhije koje među nacionalnim kategorijama promoviraju određeni nacionalisti. Iz tog razloga, tvrdim da nekritičko odobravanje ili promoviranje lingvističke različitosti mogu biti opasni. Nadalje, u aktivističko-antropološkom smislu, razlažem moguće razloge zbog kojih su znanstvenici društvenih i humanističkih znanosti rijetko sudjelovali u sociolingvističkim raspravama koje se tiču novog hrvatskog standardnog jezika. Tvrdim da bi takvim raspravama u znatnoj mjeri doprinijelo sudjelovanje znanstvenika humanističkih i društvenih znanosti, jer bi se stvorila veza između sociolingvistike i ostalih grana humanističkih i društvenih znanosti te bi se tako odmaknuli od, prema mojem sudu problematične, politike usredotočene na "identitet".

Ključne riječi: jezična politika, aktivizam, lingvistička antropologija, Hrvatska

Uvod

Tokom i nakon razdoblja u Hrvatskoj poznatog pod nazivom Domovinski rat (1991. – 1995.), lingvisti i jezični aktivisti¹ bavili su se vrlo obimnim jezičnim planiranjem i stvaranjem jezične politike s ciljem "emancipacije" standardnog jezika – koji se ranije smatrao dijelom jedinstvenog srpsko-hrvatskog jezika – od utjecaja srpskog i uspjeli su u tome dobiti međunarodnu podršku, uključujući i onu Evropske unije (EU), da se hrvatski prizna kao "jezik".² Te su aktivnosti dobile značajnu društvenu podršku, pa su rasprave o ortografiji, pravilima pisanja, gramatici i standardnom vokabularu bile javne, pri čemu je posebno isticana briga oko "pravilne" uporabe jezika, gdje su "stručnjaci" davali upute o ispravnoj uporabi jezika i raspravljali o najčešćim "pogreškama" koje čine razni članovi zajednice i to u glavnim

¹ Slični procesi su se događali, na različite načine i u različitim opsezima, u mnogim drugim zemljama koje su nastale raspadom Jugoslavije (za pregled usp. Greenberg 2004).

² Hrvatski je sada na popisu službenih EU jezika. Vidi <https://euobserver.com/news/31340> (pristup 29. 10. 2015.). Tekst eksplicira: "Neki hrvatski dužnosnici su u prošlosti kazali da će, ako EU ne prihvati hrvatski kao službeni jezik, biti gotovo nemoguće dobiti potporu hrvatskih građana na referendumu za pridruživanje EU", naglašavajući snažnu politizaciju jezičnog pitanja i legitimizirajući važnost za nacionaliste da hrvatski bude određen kao "jezik".

medijima.³ Te su reforme osnažile model “monoglotskog standarda” (Silverstein 1996), koji je povijesno čest u Evropi i gdje se jezici vide kao “organizirani sustavi sa središnje definiranim normama, gdje svaki od njih idealno izražava duh nacije i područja koje zauzima” (Gal 2006a: 163). Iz perspektive mnogih jezičnih aktivista za promicanje novog hrvatskog standarda (tj. Babić, Finka i Moguš 1984; Gluhak 1990) i dijelova društva koji promiču takvu politiku, iz navedenog je proizašla jezična hijerarhija između standardnih i nestandardnih formi, u kojoj se mnogi nestandardni leksički elementi i oblici, posebice oni bliži standardnom srpskom u južnoslavenskom dijalektalnom kontinuumu, smatraju manje “kulturnima”.⁴ Na primjer, naglasak na *kulturi* koja oblikuje imaginarije u vezi standardizacije jezika vidi se u izjavi koju je dao jezični aktivist za promicanje novog hrvatskog standarda iz Vojvodine u Srbiji. Na tom sam se području bavio lingvističkom antropologijom, analizirajući društvene, političke i jezične posljedice poučavanja hrvatskog u Srbiji i povremeno ću se tokom rasprave vraćati na ono što sam primijetio na terenu. Vuković započinje članak naslovljen “Kako skrbiti za hrvatski jezik u Vojvodini?” diskusijom o procesima oko češkog standardnog jezika i Praške škole (smatrane više “zapadnom” i “srednjoevropskom”): “(...) Pražani ističu da je za određivanje norme standardnoga jezika relevantna u prvom redu uporaba obrazovanih i kultiviranih govornika” (Vuković 2014a: 80). Zanimljivo je uočiti njegov izbor usporedbe s češkim te naglašavanje važnosti obrazovanja i *kulture* pri odabiru normi standardnog jezika.

Neki jezični aktivisti često traže od učenika u razredu da upotrebljavaju standardne oblike (i u slučajevima manje formalnih, kreativnih zadataka), a ponekad to očekuju i od drugih, čak i u govornoj interakciji u svakodnevnim situacijama, iz čega proizlaze stalni “samoispravci” govora, koje je lingvistica Kordić (2010) kritizirala u knjizi *Jezik i nacionalizam*. Još jedan primjer bio bi onaj gdje se nekoliko prijatelja koji su pohađali školu u Zagrebu tokom 1990-ih prisjetilo kako su njihovi domaći zadaci bili znatno lošije ocijenjeni ako su upotrebljavali “da li” u upitnom obliku – jer su taj oblik neki nacionalistički orijentirani jezični aktivisti smatrali više “srpskim” u odnosu na preferiranu, “više hrvatsku” alternativu.

Nenamjerna posljedica tvrdog inzistiranja na purističkim i preskriptivskim praksama jest manjak jezičnog samopouzdanja među nastavnicima u uporabi standardnog jezika u razredu, jer strahuju da njime ne vladaju dovoljno dobro. Na primjer, po završetku tečaja hrvatskog jezika koji sam pohađao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, otišli smo na kavu i trotoar je bio zaleđen. Nastavnica ga je opisala riječju klizavo. Jedan od učenika upitao je nije li riječ sklisko preferirani standardni oblik. Nastavnica nije bila sigurna i tada je rekla da se brine da bi u nastavi mogla počinuti pogreške u vezi oblika koje je uputno upotrebljavati.

Takve su nametnute lingvističke hijerarhije u izravnoj vezi s društveno nametnutom hijerarhijom, gdje se istočniji “Drugi” (kao što su Srbi) smatraju nižima u civilizacijskoj hijerarhiji, što je detaljno objašnjeno terminom balkanizam (Todorova 2009) i konceptom “ugni-jeđenih orijentalizama” (Bakić-Hayden 1995). Ti su procesi uključivali ekstreme jezičnog purizma – čišćenje jezika i preskriptivizam. Nove “hrvatske” riječi su se ponekad izmišljale, dok su se arhaične riječi ugrađivale u standardni jezik (to se objašnjavalo time da je standardni jezik “književni jezik” – jezik književnosti), gdje su novi leksički elementi bili u uporabi u medijima da bi se izbjegli “internacionalizmi”, mnogi od kojih su se povezivali sa standardnim srpskim: primjerice, uporabi riječi avion ili aerodrom pretpostavljala se uporaba izraza zrakoplov i zračna luka. To je podrazumijevalo i minimalizaciju tuđica, posebice iz jezičnih varijeteta koji su se smatrali nepoželjnim unutar balkanske kulturne hijerarhije (kao na pri-

³ Vidi primjerice *Večernji List* (2014): <http://www.vecernji.hr/zg-vijesti/nazive-avenija-dubrovnik-i-patacickina-ulica-trebalo-bi-izbjegavati-963175> (pristup 30. 11. 2015.).

⁴ Izbjegavam uporabu riječi diglosija kako ne bi bilo nesporazuma s obzirom na paletu načina na koje je taj izraz u uporabi (usp. Jaffe 1999: 18 za raspravu). Umjesto toga odlučio sam se za “hijerarhije među jezičnim varijetetima”.

mjer turske, gdje neki od aktivista opisuju turcizme i srbizme gotovo kao sinonime). Mnoge od tih lingvističkih praksi imale su prilično dobar odaziv u društvu.

Nakon što sam prvi put stigao u Zagreb, 2008. godine, moja uporaba svakodnevnih jezičnih elemenata, obično identificiranih kao srpskih (kesa/kesica, pečurke, dopuniti mobilni), umjesto hrvatskih (vrećica, gljive, nadoplatiti mobitel), često je "ispravljana" i to od strane ljudi na ulici u svakodnevnim situacijama kao što je naručivanje hrane ili plaćanje na blagajni. Bitno je istaknuti da nisu svi ti pokušaji "ispravaka" vezani uz preskriptivizam. Neki (npr. pečurke) tiču se varijanta koje nikada nisu bile u uporabi u Zagrebu i koje bi zbog toga mogle biti dio korisne knjige fraza za prevođenje standardnih/kolokvijalnih srpsko-hrvatskih izraza. Ostali (npr. dopuniti mobilni) odnose se na leksičke elemente koji su se proširili u razdoblju nakon početka rata, tokom kojega je bilo manje jezičnih kontakata. Neki, poput vrećica, odnose se na preskriptivističke intervencije.

Iz navedenoga je razvidno, a tiče se i konteksta mogega terenskog istraživanja – tj. praćenja poučavanja u Hrvatskoj i u Srbiji – jest da se ideologija standardnog jezika (Milroy 2002) i praksa standardnog jezika nastavljaju i imaju značajnu vrijednost u društvu. Te su promjene u politici izravno povezane s nacionalnim diskurzivnim hegemonijama (Roseberry 1994) nastalima nakon nedavnog rata u kontekstu u kojemu se državljanstvo usko povezivalo s nacionalnom (hrvatskom) pripadnošću. Lingvistički i marksistički aktivist Mate Kapović (2013) opisao je purizam kao nacionalizam izražen jezikom, a preskriptivizam kao konzervativizam u jeziku. Te su lingvističke prakse pratile društvene prakse, koje uključuju porast nacionalističkih, konzervativnih političkih opcija i etničko čišćenje, čija je posljedica bila prisilno migriranje ljudi i tisuće smrti.⁵ Očito je da su društvene i jezične prakse usko povezane,⁶ no veza između jezičnih i društvenih pravila nije uvijek očita i pravocrtna: na primjer, Kapović (2011a: 85) opisuje kako "slobodno lingvističko tržište" nema negativne posljedice na društvo, no kao marksist nije pobornik slobodnog tržišta kao društvenog, ekonomskog izbora. Za ilustraciju nam može poslužiti i jezična standardizacija na Korzici. Naime, lingvistička antropologinja Alexandra Jaffe (1999) opisuje kako su dopuštene značajne jezične varijacije koje se nazivaju "polinomijalni standard", sačinjen kao izravna opozicija jezičnoj ideologiji francuskog jezika kao monoglotskog standarda, u situaciji gdje se dva nacionalistička strujanja (korzički i francuski) zalažu za vrlo različite jezične ideologije.

S obzirom na usku povezanost promjena u lingvističkom i društvenom poretku, čudi me da su znanstvenici društvenih disciplina tako malo sudjelovali u tim debatama. Prije negoli i sam interveniram, želim pojasniti vlastitu poziciju u akademskom polju. Kao socijalni antropolog iz Ujedinjenog Kraljevstva koji živi i radi u Hrvatskoj, moja je pozicija negdje između insajdera i autsajdera, s obzirom na to da sam većinu svog života kao odrastao čovjek živio i radio u Hrvatskoj/Srbiji, a u djetinjstvu s regijom nisam imao doticaja. Koncentrirajući se na jezikom izraženi nacionalizam, otvoren sam kritici koja se često pripisuje "zapadnim" komentatorima i znanstvenicima – da se previše usredotočuju na nacionalizam u evropskoj periferiji i kritiziraju ga, što može imati orijentalizirajući učinak. To je posebno slučaj ako se ne zauzme stav o "nacionalizmu kod kuće" (tj. zemljama Zapada) kao problematičnom ili ako se upotrebljava nacionalni okvir kako bi se opisali događaji, a istodobno se kritizira politički nacionalizam. U skladu s akademskom dosljednošću, vjerujem da bilo koja vrsta nacionaliz-

⁵ Vidi Jansen (2005) za kritičku diskusiju o opasnostima povezanim s uporabom karata i nacionalnih statistika u opisima jugoslavenskih ratova.

⁶ Jedan pristup u literaturi shvaća jezik kao "zamrznuta djelovanja" (Pietikäinen et al. 2011), pristup koji je upotrebljiv kod naglašavanja procesa i uvođenja vremenskog elementa. No, ovisno o pojedinačnom pristupu kojem su se priklonili autori, takav pogled bi mogao preneglasiti važnost diskursa i jezika u oblikovanju društvenog života. Iz tog razloga preferiram opis jezika kao "zamrznutih tragova ili odjeka djelovanja".

ma može biti opasna i svjestan sam da je on u ovom trenutku prisutan sličnim intenzitetom i u Ujedinjenom Kraljevstvu i u zemljama proizašlima iz bivše Jugoslavije, gdje se prava koja se pripisuju nacionalnim kategorijama upotrebljavaju kako bi se opravdale vojne intervencije u ratovima izvan Ujedinjenog Kraljevstva ili imaju ulogu u konsolidiranju razizma među pojedincima koji pripadaju različitim nacionalnim grupama, primjerice engleskim i škotskim.⁷

Daljnji je tekst strukturiran na sljedeći način: prvo ukratko opisujem povijesnu pozadinu debata u vezi sa standardnim jezikom, za čitatelje koji nisu upoznati s kontekstom. Zatim se bavim pitanjem u kojem se smislu jezična standardizacija može smatrati društvenim procesom. Nakon toga istražujem širu političku pozadinu u kojoj je došlo do promjena, sugerirajući da je zakonski okvir prava manjinskog jezika, koji zastupa EU, konsolidirao nacionalni poredak stvari (Malkki 1992) i da nekritičko zalaganje za jezičnu različitost ili njezino promicanje mogu biti opasni jer mogu dati legitimitet i pojačati nacionalne podjele i s njima povezane društvene hijerarhije. Na kraju, u aktivističko-antropološkom smislu izlažem moguće razloge zbog kojih znanstvenici koji su obrazovani u društvenim i humanističkim znanostima nisu sudjelovali u sociolingvističkim debatama o novom hrvatskom standardnom jeziku.

Neke zabilježke o nedavnim procesima standardizacije hrvatskog jezika

U vrijeme Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) srpsko-hrvatski se smatrao jedinstvenim jezikom s istočnim i zapadnim oblicima. Neki su hrvatski jezikoslovci opetovano zahtijevali autonomnost u pokušaju otklanjanja, kako su oni to vidjeli, srpskog utjecaja na hrvatsku varijantu kao posljedicu jake političke centralizacije u Beogradu. Takvi su naponi doveli do *Deklaracije o nazivu i položaju hrvatskog standardnog jezika* 1967. godine i do tiskanja *Hrvatskog pravopisa* 1971. godine. Centralni komitet Saveza komunista Hrvatske smatrao je to "nacionalističkim potezom sabotaže" koji je u pitanje doveo opstojnost Jugoslavije (Babić, Finka i Moguš 1984: iv prema Pupavac 2003: 142). Godine 1974. socijalističko je vodstvo dopustilo sve veću decentralizaciju i ovlasti svakoj od republika, uz planiranje jezika u vidu "standardnih jezičnih idioma" određivanih na republičkoj razini (Greenberg 2004: 23). Nakon perioda ekonomske liberalizacije, osamdesetih je godina uslijedila politička i ekonomska kriza, dok su devedesete donijele "Domovinski rat", raspad dotadašnje SFRJ i zahtjeve za nacionalnom, jezičnom i kulturnom neovisnošću. Nacionalni okvir tih zahtjeva doveo je do tvrdnji da je hrvatski zaseban jezik u odnosu na srpski te je došlo do temeljitih promjena u standardnom jeziku, kako bi se povećale razlike u odnosu na srpski, s posebnim naglaskom na oživljavanje brojnih arhaizama. Sve je to bilo nastavak i, možda, ubrzavanje procesa koji su se događali sredinom kasnog socijalističkog razdoblja, kada su se stvarali temelji za nedavne promjene. U doba SFRJ nacionalne su kategorije bile konsolidirane i elaborirane unutar multikulturalne logike varijanata nacionalnih (i drugih) kultura, koje su se dijelom držale zajedno na temelju socijalističke logike "bratstva i jedinstva". Ritam promjena pojačan je odlukom definiranja "idioma standardnog jezika" u srpskom i hrvatskom 1974. godine te nastojanjima definiranja hrvatskog jezika kao posebnog u odnosu na srpski tokom

⁷ Tvrdim da svi nacionalistički pokreti uključuju grupni identitet i (do određene mjere) isključujući "mi", dok se istodobno u mnogome razlikuju, primjerice u mjeri do koje se nacionalne kategorije odnose prema klasnom pozicioniranju različitih populacija. To znači da bih branio, u nedostatku protunacionalnih/protunacionalističkih progresivnih političkih opcija, relativno progresivnu (na bazi klasne politike) "nacionalističku" opciju, kao što je glas "za" na nedavnom škotskom referendumu o samostalnosti, na pragmatičnim temeljima, dok progresivnija, protunacionalistička politička opcija ne bi postala dostupna.

i nakon rata devedesetih. Sve je bilo popraćeno obiljem jezičnog purizma i preskriptivizma u pokušaju da se standard preoblikuje kako bi se što više razlikovao od srpskog. U posljednje vrijeme dolazi do propitivanja uvoženja anglizama, sve u svrhu borbe protiv globalizacije (prvenstveno) američke kulture. Određeni se koncepti i oblici globaliziraju putem medija – na primjer, dok sam radio na terenu, kolegica je opisala kako joj je jedini broj kojeg se mogla sjetiti u trenutku nevolje bio 911, tj. broj službe za hitne intervencije u SAD-u. Tvrdim da se ovdje ne radi o “zaokruženoj kulturnoj cjelini” poput “američke kulture” koja se nameće drugim kulturama, na primjer “hrvatskoj kulturi”, već da se utjecaj na jezik i prijenos koncepta koji se odnose na hijerarhijske odnose moći održavaju kroz globalne svjetske sustave i kapitalističku političku ekonomiju. Upravo njih treba propitivati, a ne samo “simboličku” dominaciju, jer nas usredotočenost na simboličko odmiče od društvenog procesa i materijalnih odnosa proizvodnje kroz koje se stvaraju nejednakosti i hijerarhije.

Javni karakter tih rasprava odražava tradiciju prisutnosti javnih intelektualaca u regiji, koja se zasigurno učvrstila tokom socijalističkog razdoblja (1945. – 1991.), s obzirom na sklonost određenih marksističkih tradicija prema akademskim krugovima (Graeber 2003). No, ti procesi i rasprave sežu u još udaljeniju prošlost, točnije u 19. stoljeće i vrijeme utjecaja njemačkog romantizma na ovom prostoru. Rad pojedinaca koji su bili uključeni u standardizacijski proces u to doba, uključujući Ljudevita Gaja (Hrvatska) i Vuka Karadžića (Srbija), i rasprave u kojima su sudjelovali i koje su iznjedrile pravac kojim je standardizacija krenula, podučavaju se u sklopu srednjoškolskih programa, što uključuje i poučavanje hrvatskog na srednjoškolskoj razini u Srbiji, kojem sam i sâm svjedočio tokom svojeg lingvističkoantropološkog terenskog istraživanja.

Je li jezična standardizacija društveni proces? Zauzimanje stava

U glavnim postjugoslavenskim medijima i u nizu članaka i knjiga jezikoslovka Snježana Kordić (2010, 2009) iznijela je svoju čuvenu tvrdnju da srpsko-hrvatski jest jezik, na temelju “znanstvenih” kriterija međusobne razumljivosti. Kordić govori o tome da lingvisti moraju biti objektivni u procjenama toga što može biti smatrano jezikom i da su debate oko nedavnog standardizacijskog procesa u Hrvatskoj podbacile u tom smislu, jer su sudionici bili emocionalno involvirani u predmet vlastitih studija. Neki drugi jezikoslovci, poput Kapovića, u svojem pristupu jeziku preskriptivne pristupe opisuju kao *neznanstvene*, jer oni opisuju ono što bi jezik “trebao” biti, a ne ono što jezik “jest” (Kapović 2011a: 14). No, u socijalnoj antropologiji postoji veliki broj studija koje kritiziraju ne samo mogućnost objektivnosti, nego i ideale objektivnosti i “znanstveni pristup” u društvenim istraživanjima (vidi Scheper-Hughes 1995; Green 1997). U socijalnoj se antropologiji i društvenim studijama znanosti i tehnologije već raspravljalo o udruživanju tih ideala s procesima kolonijalnih osvajanja i vladavine, uključujući i rasprave o ulozi znanosti u kolonijalizmu (Prakash 1999). Mnogi antropolozi koji pišu unutar angloameričke tradicije⁸ samim se time odriču objektivnosti kao cilja, shvaćajući saznanja socijalne antropologije kao intersubjektivno, situirano znanje (Haraway 1988). Slični argumenti koji spajaju tvrdnje o znanstvenom položaju lingvistike s projektima kolonijalne moći pojavili su se pri opisima povijesnog razvoja lingvistike i odnosa među određenim praksama – uključujući standardizaciju i transkripciju govora u standardizirane

⁸ Ponekad označene kao “međunarodne”. Izraz angloamerički također nije idealan jer, kao i epitet srpsko-hrvatski, sadržava etničke konotacije; stvar je u tome da se odnosi na državne utjecaje (Trouillot 2001) uglavnom Ujedinjenog Kraljevstva i Sjedinjenih Američkih Država.

jezične sustave – onih koji su bili uključeni u kolonijalnu administraciju i posebno misionara, kao aktera u konstrukciji “populacija” i “naroda” kroz koje su kolonijalne vlasti pokušavale vladati, te važne uloge koju je imao jezik i leksički odabir napravljen u konceptualizaciji postojećih tradicija kao zaokruženih cjelina (vidi Errington 2008; Bauman i Briggs 2003).

Dok pristup Snježane Kordić, politički progresivan, ne propituje uporabu etniciziranih označitelja (tj. srpsko-hrvatski) govoreći o “jeziku”, Kapović daje prednost štokavskom jer se ne referira na “etničku grupu” (Kapović 2011b). Pristup Snježane Kordić vjerojatno odražava njezino školovanje u sintaksi, disciplini koja se prije svega bavi jezikom iz očista “unutar-njeg jezika” (*internal language*, i-jezik), koji je prvenstveno kognitivan i psihološki.⁹

Neka vrsta udaljene, nepristrane analize je, vjerujem, moguća u takvim lingvističkim poddisciplinama jer se prvenstveno bavimo vidovima jezika kao “lingvističkim činjenicama”, a ne prvenstveno kao “društvenim činjenicama”.¹⁰ Čim pokušamo analizirati ono što su osnovne društvene kategorije (vanjski jezik, *external language*, e-jezik), kao što su “jezici” (tj. engleski ili hrvatski) i “standardi”, stvaramo argumente koji se prvenstveno bave društvenim činjenicama. Pateman (1983) tada predlaže da se činjenice o e-jeziku mogu proučavati pomoću metoda kao što je Bourdieuov rad na lingvističkim tržištima (Bourdieu i Thompson 1991) i koristeći koncepte poput jezičnih ideologija, pristup kojem se i ja uglavnom priklanam u svom radu.¹¹

Jezična politika EU-a: promocija nacionalnih identifikacija?

Smatram da postoje dva aspekta sadašnje politike EU-a prema manjinskim jezicima koja su problematična: (1) usredotočenost na *promociju* lingvističke različitosti i (2) pristup individualnih prava. U ovom se dijelu bavim tvrdnjom da spomenuto ponekad čini nevidljivima klasno bazirana pitanja jezične uporabe te da potencijalno učvršćuje utvrđenu razliku, a ponekad i hijerarhije između nacionalno definiranih grupa. Jezična politika EU-a jednako je važna kao i pristup EU, kojoj se Hrvatska pridružila u srpnju 2013., što je bio jasan cilj hrvatskih elita iz poslijeratnog razdoblja. Pritom su dva područja posebno relevantna: postavljanje hrvatskog kao jednog od službenih jezika EU-a i politika EU-a u vezi s pravima manjinskih jezika. Potonje se posebno tiče manjine koja se identificira kao srpska u Hrvatskoj i kao hrvatska u Srbiji. Evropska povelja o regionalnim ili manjinskih jezicima sastavljena je 1992. godine,¹² a njezine su ideje razvijane u kasnijim dokumentima. Primjerice, ratificirani komentar o pravima manjinskih jezika, povezan s Okvirnom konvencijom o manjinskim pravima, kaže:

Okvirna konvencija traži da države promiču potpunu i učinkovitu jednakost osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama u svim područjima ekonomskog, društvenog, političkog i kulturnog života. To se odnosi na pravo na jednaku pravnu zaštitu i jednaku zaštitu pred zakonom te pravo na zaštitu od bilo kojeg oblika diskriminacije temeljene na etničkom porijeklu i drugim temeljima, uključujući i jezik. (Advisory Committee 2012: 3)

⁹ Kako tvrdi Chomsky, “I-jezik je, u tom slučaju, neka sastavnica uma onoga koji zna jezik, naučen od učenika i rabljen od govornika-slušaća. Ako jezik shvaćamo kao i-jezik, gramatika bi tada bila teorija i-jezika, koji je upravo objekt istraživanja” (Chomsky 1986: 22).

¹⁰ Vidi Pateman (1983) za raspravu o toj distinkciji. U tom kontekstu lingvističke činjenice nisu shvaćene kao društvene činjenice, iako su mnoge činjenice o jeziku društvene činjenice.

¹¹ Korištenje razlike između kognitivnih i jezičnih ideologija u pristupu jeziku dovelo je do nekih zanimljivih “mostova” stvorenih između dvaju polja, kao što je Zenkerov rad na učenju drugog jezika kod ljudi u Belfastu (Zenker 2014).

¹² Vidi http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/default_en.asp (pristup 30. 11. 2015.).

Ovdje je najvažnije istaknuti da ono što se govori ima pravni (politički) status jezika, a ne samo jezičnog varijeteta. Kako bi hrvatski bio zaštićen prema navedenim pravilima, mora biti smatran jezikom. Za one pripadnike manjina koji smatraju da su njihova "kultura" i "tradicije" dovedene u pitanje, pristup određenim resursima povećat će se ako je varijetet jezika kojim se služe smatran jezikom.

"Manjinski jezik" unutar ovog Komentara, dakle, uključuje bilo koji od različitih naziva koje upotrebljavaju države članice kao što je "jezik nacionalne manjine", "jezik koji upotrebljava nacionalna manjina", "jezik osoba koje pripadaju nacionalnim manjinama", "izvorni jezik" ili "materinski jezik". Ovo ne podrazumijeva službeno priznavanje kao "manjinskog jezika" od strane vlasti. (ibid.: 4)

Treće, fokus Okvirne konvencije opisuje se na sljedeći način:

Okvirna konvencija temelji se na pristupu koji uzima u obzir individualna prava. U tom se smislu ne usmjerava na sam jezik ili na jezičnu zajednicu, nego na govornike. Njihov komunikacijski repertoar, koji može obuhvaćati raspon lingvističkih resursa (standardnih i nestandardnih oblika jezika, dijalekata itd.), često se razvija tokom života kao rezultat interakcije i mobilnosti. (ibid.)

Navedeno je ključno jer implicira da je u osnovi svega samoidentifikacija. Prema Konvenciji, pojedinci koji se samoidentificiraju kao Hrvati (tj. ne identificiraju se samo time što imaju prezime koje se najčešće povezuje s time da su "etnički Hrvati") mogu u načelu potvrditi svoja "prava manjinskih jezika", što je očito neesencijalistička definicija. Stephen May, borac za prava manjinskih jezika, tvrdi da je "uočena tendencija prema esencijalizmu u artikulacijama prava manjinskih jezika – da su jezici i identiteti uvijek čvrsto povezani" (May 2003: 96). Mayjev protuargument jest da, dok tu vrstu esencijalizma promoviraju neki zagovornici prava manjinskih jezika, neki drugi zagovornici prava manjinskih jezika, među koje spada i on sam, smatraju esencijalističke pristupe problematičnima. U progresivnijoj situaciji s manjinama, kao što je ona u Baskiji (vidi Urla 2012), gdje prava manjinskih jezika imaju duboku komunikacijsku (a ne prvenstveno simboličku dimenziju kao u slučaju hrvatskog, vidi Škiljan 2000: 8), takav bi pravni okvir bio primjereniji. No, smatram da bi, umjesto pristupa temeljenog na "identitetu" – bez obzira da li je esencijalistički ili ne – pristup temeljen na klasnim odlikama pomogao zaobići cijeli niz problema koje stvara analitička uporaba "identiteta" kao kategorije u društvenim znanostima:¹³

Ako etnicitet, nacionalnost ili manjinski status uzmete kao jedinice analize, onda možete zaključiti da bi ljudi htjeli ili trebali u vlastitom interesu održavati materinski jezik. Ako, nasuprot tomu, uzmete klasu kao jedinicu analize, njihov interes može diktirati naglasak na pristupu "dominantnim jezicima"... (Brutt-Griffler 2002: 225)

Iz te perspektive, jezična politika i planiranje bi se uglavnom koncentrirali na stvaranje "jednakih mogućnosti ili izjednačenih startnih pozicija" za one koji su u nepovoljnijem položaju s obzirom na nejednakosti koje se tiču pristupa i mogućnosti uporabe "dominantnih jezika", a ne bi koristili "pravo" pojedinca da se izrazi u jezičnom varijetetu nazvanom "materinski jezik".

Ukratko, smatram da je opće promoviranje jezične različitosti u Povelji EU-a – gdje se različitost inherentno smatra pozitivnom i dobrom – problematično u postjugoslavenskom kontekstu. Promicanje jezične različitosti je ovdje također promovicalo artikulaciju nacionalno

¹³ Usp. Bowman (2001); Brubaker i Cooper (2000) za kritiku uporabe identiteta kao kategorije u društvenim znanostima.

definiranih kolektiviteta zbog kojih su se vodili ratovi. Promicanje jezičnih različitosti među učenicima kroz važeću jezičnu politiku nedvojbeno igra ideološku ulogu u nametanju sve veće jezične i kulturne razlike između srpske i hrvatske djece, ovisno, naravno, o kontekstu. Prilikom terenskog istraživanja hrvatskog jezika u Srbiji, osim što se srpski poučavao izdvojeno kao “strani” jezik, nisam primijetio ništa što bi upućivalo na to da učenici prave značajnu razliku između srpskog i hrvatskog jer su redovito dolazili u dodir s oba standarda tokom nastave. Nadalje, u nastavi hrvatskog ponekad su korišteni tekstovi na srpskom jeziku (uključujući ćirilice), u slučajevima kada iz različitih razloga nisu bili dostupni hrvatski tekstovi. Međutim, neke kolegice znanstvenice iz Zagreba opisale su kako su se njihova djeca začudila dok su gledala televizijski program na srpskom jer su sve lako razumjela, a očekivala su poteškoće, s obzirom na to da se srpski smatra različitim jezikom. Kad se kulturna udaljenost koja je usađena u učenički (lingvistički) habitus koristi za stvaranje drugosti, to može imati ozbiljne društvene implikacije poput povećanja segregacije, što može učvrstiti postojeće društvene ideologije poput nacionalizma.

Osim problematičnog okvira Povelje EU-a, vidovi povezanih diskursa su kreativno re-interpretirani od strane jezičnih aktivista u Hrvatskoj: na primjer, diskurs ljudskih prava je adaptiran tako da uključuje tvrdnje o “ljudskim pravima” leksičkih elemenata, koji su navedeni u hrvatskom *Savjetniku* kako bi se opravdalo ponovno uvođenje određenih arhaičnih jezičnih elemenata (Greenberg 2004: 124). Ta se osjetljivost odnosi na stvaranje legitimiteta za prakse koje se povezuju s novom “nacionalnom državom” i kao što je Pupavac primijetila:

Borci za ljudska prava iz Amnesty Internationala, Helsinškog odbora i ostalih organizacija kritizirali su Hrvatsku što ne poštuje jezična prava svoje manjine etničkih Srba time što im ne omogućuje posebne jezične uvjete. No, bi li tko zatražio posebne jezične uvjete za etničke Britance u Sjedinjenim Državama ili obrnuto? (2003: 8)

Međunarodni pravni okvir te situacije učvrstio je njezin nacionalistički okvir nakon nedavnih ratova, jer “model manjinskih prava ironično osigurava nacionalističke deklaracije u vezi s jezikom o kojem se radi (...) [P]ristup koji zagovara prava identiteta koji su zauzeli strani diplomati, borci za ljudska prava i posrednici u sukobima nažalost ide prema ozakonjenju nacionalističkih tvrdnji o jeziku i isključivanja manjina” (ibid.). Zakonski okvir jezičnih prava manjina je doveo do značajnih problema u Vukovaru, gradu u Hrvatskoj koji je bio poprište masakra hrvatskih građana u “Domovinskom ratu”. Pojedinci koji se identificiraju kao dio srpske manjine žive u gradu i oko njega i u skladu s legislativnom Evropske povelje o manjinskim jezicima postavljeni su javni natpisi na ćirilici¹⁴ – pismu koje se često povezuje sa srpskom manjinom – što je dovelo do prosvjeda hrvatskih ratnih veterana, koji su čekićima razbili dvojezične ploče u rujnu 2013., a taj su potez, koji je povećao napetosti u čitavoj Hrvatskoj, mediji detaljno popratili. Dok su se određene aktivističke grupe, poput Mreže antifašistkinja Zagreba,¹⁵ uhvatile u koštac s tom temom, do detaljnih etnografskih spoznaja o promjenama u odnosima između jezika i političkih i društvenih promjena na terenu još nije došlo, a detaljan opis i interpretacija tih događaja te simbolička znanjenja koja se vezuju za Vukovar potrebna za daljnju diskusiju izvan su dosega ovog teksta.¹⁶

¹⁴ Usp. <http://www.vecernji.hr/neredi-u-vukovaru/prosvjednici-cekicima-razbili-cirilice-ploce-u-vukovaru-606963> (pristup 14. 11. 2014.).

¹⁵ Usp. <http://www.h-alter.org/vijesti/vukovar-i-cirilica-tribina/print:true> (pristup 14. 11. 2014.).

¹⁶ Za više informacija usp. Ljubojević 2016.

Nastavak debate: pogledi iz očista društvenih i humanističkih znanosti

Školovanje u području društvenih i humanističkih znanosti je korisno jer pomaže u shvaćanju suptilnosti odnosa između jezične politike – kao što je opisana Povelja EU-a – i društvenih promjena koje svakodnevno utječu na ljude u Srbiji i Hrvatskoj. Konačno, iz svega navedenog neminovno proizlazi pitanje zbog čega se toliko mali broj sociologa i socijalnih antropologa uključio u ove rasprave. Pritom isključivo govorim o pripadnicima akademske zajednice, tj. onima koji su zaposleni na fakultetima i istraživačkim institutima. Kao objašnjenje iznosim nekoliko mogućih razloga. Prvo, znanstvenici društvenih i humanističkih disciplina, a čiji su politički pogledi orijentirani udesno, zadovoljili su se baviti kulturnim vidovima nacionalizma, prepuštajući jezični vid jezikoslovcima. Istodobno, oni s lijeva su se usredotočili na druga pitanja, a jezik im se možda činio irelevantnom ili pak prezahtjevnom temom, kad se uzme u obzir da su čak i protuargumenti morali biti predstavljeni u pročišćenom jeziku (bez obzira na to što se to činilo u različitim mjerama i s određenim leksičkim izborom koji je često dovodio do pretpostavki o nečijoj političkoj orijentaciji i/ili “nacionalnom” podrijetlu).¹⁷ Drugo, lingvistika kao disciplina se vjerojatno smatra više “znanstvenom” i manje otvorenom političkom utjecaju, posebno to tako vide laici, nego što su to društvene discipline i etnologija/antropologija, pa u tom smislu više kotiraju u hijerarhijama akademskih (“znanstvenih”) autoriteta. Kao rezultat toga, često se smatra da lingvisti (i znanstvenici u drugim disciplinama, uključujući i one koji se bave prirodnim znanostima) posjeduju akademski autoritet da govore o društvenim procesima i društvenim problemima, dok znanstvenicima društvenih disciplina i antropolozima nije dano pravo da govore o društvenim procesima u vezi sa standardizacijom i njezinim utjecajem, osim ako nisu školovani do neke mjere i u lingvistici.¹⁸ Kao što sam ranije spomenuo, znanstveni autoritet koji ima lingvistika bio je koristan u ovlašćivanju nacionalističkih političkih odluka koje se tiču standardnog jezika jer se to smatralo nekom vrstom znanstvene intervencije. Treće, i povezano s dosad navedenim, društvene se znanosti smatraju politički osjetljivijima te je moguće da je to otežalo njihovo uključivanje u političke debate o jeziku tokom devedesetih, posebno kad se uzmu u obzir povijesno snažne veze s marksizmom, temom koju su često rabili karijeristi koji su se željeli priključiti Partiji u SFRJ. Četvrto, osim neuključivanja u lingvističke debate, malo je sociologa/antropologa obavljalo empirijska lingvističkoantropološka terenska istraživanja. No, bilo je i iznimaka: Anita Sujoldžić je izvršila sociolingvistička istraživanja analizirajući jezične ideologije prisutne u Istri i Dalmaciji, dok je Jadranka Grbić provela terensko istraživanje s pojedincima koji se smatraju članovima hrvatske manjine u Mađarskoj, istražujući “identitet manjinske grupe” (Grbić 1994). Specifični manjak etnografskog rada o “Srbima” u Hrvatskoj i “Hrvatima” u Srbiji gotovo sigurno odražava osjetljivost situacije u kojoj bi se u području nedavno pogođenom ratom kritički analizirale jezične ideologije koje se koriste, kao i različiti prioriteti onih koji imaju pristup novčanim sredstvima te visoka razina politizacije, koja se značajno povećala od početka ekonomske krize s događajima poput onih opisanih u Vukovaru. Naposljetku, relativan manjak radova iz sfere lingvističke antropologije vjerojatno odražava uspostavljene tradicije. U SAD-u lingvistička antropologija predstavlja oblik posebne specijalizacije i često se podučava preddiplomskim studentima kao dio četverodijelnog

¹⁷ Usp. Kapović 2011b.

¹⁸ U ovom se radu detaljnije ne osvrćem na suvremena sociolingvistička istraživanja lingvista u Hrvatskoj, uključujući i ona koja se tiču tema povezanih s ideologijom standardnog jezika. Neki radovi su: Kapović, Starčević i Sarić 2016a; Muhvić-Dimanovski 1998; Novak 2012; Starčević 2016; Šimić i Sujoldžić 2004.

antropološkog obrazovanja (kulturalna, lingvistička, biološka antropologija i arheologija). U Ujedinjenom Kraljevstvu je stavljen jači naglasak na društvene odnose, a manji na "kulturu i identitet", što u Sjedinjenim Državama pripada ostavštini Franza Boasa. U Ujedinjenom Kraljevstvu lingvistička se antropologija ponekad podučava kao modul unutar socijalne antropologije kao dio preddiplomskog obrazovanja, dok sociolingvistika može činiti dio obrazovanja na lingvističkim odsjecima. Interes za lingvističke teme unutar socijalne antropologije u Ujedinjenom Kraljevstvu je sporadičan, a "pitanjima veze između jezika, kulture i društva se cjelovitije bave lingvističke konferencije" (Rampton 2007: 586). U Hrvatskoj je lingvistička antropologija dostupna unutar nekoliko izbornih kolegija, kao dio studija antropologije i studija etnologije i kulturne antropologije u Zagrebu te studija etnologije i antropologije u Zadru, a materijal kolegija se u velikoj mjeri temelji na jakoj američkoj tradiciji. Sociolingvistika i bavljenje temama lingvističke antropologije se također javlja na nekoliko filoloških odsjeka na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i drugim sveučilištima.

Cilj mi je potaknuti raspravu i moguća buduća bavljenja temama koje su politički osjetljive, ali isto tako i potrebne. Smatram da se, uza sve veći vremenski odmak od događanja devedesetih, sve više otvara mogućnost provođenja detaljnih istraživanja "osjetljivih" tema. Važni uvidi iz takvih istraživanja i razumijevanja mogli bi dovesti u pitanje načine razmišljanja unutar regionalne politike kao što je Povelja EU-a, pomičući fokus od identiteta u smjeru klase. Ukratko, postjugoslavenski je kontekst vrlo relevantna studija slučaja kad se uzmu u obzir moguće opasnosti povezane s ponekad nekritičnim promoviranjem jezične različitosti u drugim kontekstima u čitavoj Evropi.

KOMENTARI

Amelia Abercrombie

Odsjek za socijalnu antropologiju, Sveučilište u Manchesteru

Jezične vještine i jezično nasljeđe

Hodgesov članak nudi svjež pogled na sjecište politika, jezika i društvenih znanosti. Posebno mi se svidjelo razmatranje o političkoj prirodi razdiobe (bivšeg) srpsko-hrvatskog. Dok autori poput Kordić (2010) priznaju da je odcjepljenje hrvatskog jezika bilo politički čin, često se ne priznaje da su *sve* jezične politike i standardizacije političke prirode, uključujući i određivanje jedinstvenog prijašnjeg srpsko-hrvatskog jezika. Hodges zaključuje da su varijante različite i međusobno razumljive te da je stvaranje granica nekog jezika uvijek posljedica politika i političkih procesa. Stoga je problematično tvrditi da je razlika između srpskog i hrvatskog lingvističke, a ne političke prirode. Tu nije u pitanju opozicija između lingvističke i političke razlike, jer definiranje hrvatskog (a i srpsko-hrvatskog) uvijek uključuje odluke o tome koje oblike treba uključiti, a koje isključiti. Inzistiranje na zajedništvu srpsko-hrvatskog može biti pluralističko, decentralističko i protunacionalističko u opreci s preskriptivističkim, purističkim i nacionalističkim inzistiranjem na hrvatskom kao posebnom jeziku, no obje su perspektive političke. Problematično razlikovanje političkih i lingvističkih definicija nekog jezika i posljedično neuključivanje stručnjaka društvenih znanosti u nešto što se smatra jezičnim pitanjima, posve su očiti u Hodgesovom članku. Središnji dio argumenta propituje “nekritično odobravanje ili promidžbu jezične različitosti”, posebno pristupa temeljenih na etničkom identitetu kojima se služe kreatori politike za jezična prava, predlažući kao moguću alternativu pristup temeljen na klasnim polazištima. Hodges tvrdi da bi se to ticalo “pristupa i mogućnosti uporabe ‘dominantnih jezika’, a ne bi [se] koristil[o] ‘pravo’ pojedinca da se izrazi u jezičnom varijetetu nazvanom ‘materinski jezik’”.

Tekst se bavi pojmom hrvatskog kao “materinskog jezika”, istodobno u Hrvatskoj te kao manjinskog jezika u Vojvodini. Jezična prava temeljena na politici priznavanja identiteta problematična su jer se reifikacijom hrvatskoga kao manjinskog jezika taj jezik postavlja kao različit od srpskog i u opreci s njime. Hodges opisuje postojeću diferencijaciju hrvatskog unutar balkanske hijerarhije, gdje se oblici koji su najmanje srpski smatraju najkulturnijima i najhrvatskijima. Maksimalna se diferencijacija između dviju varijanti temelji na preskriptivnoj, a ne na deskriptivnoj ideji jezika, što znači da je uloga lingvista uputiti ljude kako da najbolje govore “njihovu” varijantu, a ne opisivati govorne oblike. Umjesto opisivanja postojećih razlika, preskriptivni pristup jezičnim razlikama podrazumijeva stvaranje i očvršćivanje razlike te time divergencije. Međutim, Hodges objašnjava da nije riječ samo o postojanju divergencije između srpskog i hrvatskog, nego i o proizvodnji “jezične hijerarhije” između standardne i nestandardne forme *unutar* hrvatskog. Uporaba određenih oblika u određenom kontekstu (npr. srpskih oblika u hrvatskom školovanju) sve je više stigmatizirana. Ovaj se argument može primijeniti i na načine na koji ti procesi mogu utjecati na druge manjinske je-

zike, posebno one koji su genetski udaljeniji od većinskog jezika. U kontekstu drugih manjinskih jezika priznavanje njihovog manjinskog statusa znači da oni mogu biti poučavani u škola i upotrebljavani u institucijama, iako je vjerojatnije da će ona varijanta koja se podučava ili se upotrebljava biti standard ili prestižna varijanta. Iako se to mijenja od slučaja do slučaja, malo je vjerojatno da manjinske nacionalnosti govore standardnim jezikom njihove domovine ili države, pa će varijanta kojom se oni služe ponovno biti postavljena u hijerarhijski odnos sa standardom kao i s jezikom zemlje-domaćina. Jezik postaje manjinskim jezikom u odnosu na državni jezik, a govorna se varijanta u nepovoljnom smislu uspoređuje sa standardom.

Kada bismo usvojili klasno utemeljen pristup jezicima, kako to predlaže Hodges, jezici bi se mogli smatrati vještinom, a ne simbolom identiteta, i relativne prednosti i mane poučavanja jezika manjine bi se promijenile. Odnos prema jeziku kao vješтини nezaoobilaznoj za zaposlenje imao bi za posljedicu to da bi ljudi trebali naučiti (i da bi im se to trebalo omogućiti) jezik koji bi im bio najkorisniji kao vještina. Budući da je to u većini slučajeva standardna varijanta državnog jezika, to bi moglo navesti i manjine na jezičnu promjenu u korist državnog standarda. Druga je mogućnost da bi to značilo učenje prestižne ili standardne varijante manjinskog jezika usporedo s državnim jezikom. Za hrvatsku manjinu pristup standardnom srpskom mogao bi povećati njihove mogućnosti zaposlenja u Srbiji, dok im standardni hrvatski može povećati tu mogućnost u Hrvatskoj. U oba slučaja, razumijevanje neće predstavljati problem.

Kada bi se to primijenilo na jezike (u Vojvodini) koji su genetski udaljeniji, poznavanje, na primjer, mađarskog uz standardni srpski smatralo bi se dodatnom vještinom. To pretpostavlja da grupa prvo ima pristup školovanju na standardnoj varijanti državnog jezika (srpskog) i zatim dodatno nauči mađarski. Njihov materinski jezik predstavlja dodatni jezik, a ne zamjenjuje državni jezik. No, to ne bi bio slučaj za grupe koje kompetentno ne vladaju prvo državnim jezikom u govoru i pismu i čiji materinski jezik nije službeni u drugoj državi te je zbog toga manje koristan kao vještina na tržištu rada. Učenje npr. rusinskog ili romskog moglo bi se smatrati simbolički važnim, no od vrlo malo koristi kao poslovna vještina. Priznavanje manjinskih jezika ili varijanti neće promijeniti njihov društveni status dok god su njihova obilježja povezana s grupama koje su u nepovoljnijem ekonomskom položaju i stigmatizirane su u društvu nejednakosti.

Naglašavanje pristupa većinskom jeziku nauštrb materinskog jezika značilo bi gubitak priznavanja simboličke funkcije manjinskog jezika u prilog vješтини koja bi bila korisna na tržištu rada. Međutim, smatram kako bi bilo korisno osvrnuti se na povijesne procese i suvremene socioekonomske strukture koje čine jedan jezik ili jednu varijantu vještinom korisnijom za upošljavanje od druge. Manjinski jezici nisu sami po sebi manje korisni, nego su takvima postali zbog društvene i ekonomske isključenosti njihovih govornika. Romski jezik, na primjer, u mnogo situacija ima malo vrijednosti u smislu vještine jer su Romi isključeni kao grupa. No, poruka je općenitija: manjinski se jezici smatraju manje vrijednima na tržištu jer su njihovi govornici strukturno u nepovoljnom položaju, a u višejezičnoj okolini često je nužno da jedan jezik postane glavni jezik međukomunikacije. Učeći više vrednovani jezik (uz ostale vještine), pojedinci se mogu probiti na tržištu rada, no neće doći do promjene u sveukupnoj strukturnoj nejednakosti. Društvene se nejednakosti protežu na daleko šire područje nego što su jezične ili neke druge vještine. Stoga omogućavanje pristupa vještinama koje bi pojedincima pomogle da se uzdignu na hijerarhijskoj ljestvici ne unosi promjene u samu hijerarhiju. Neki se nikada neće biti u stanju uzdići. Različiti društveni, ekonomski i politički čimbenici također utječu na mogućnost takvih promjena. Situacija u kojoj ljudi imaju pristup jezičnim vještinama kako bi napredovali na društvenoj ljestvici može dovesti do jezičnih pro-

mjena (mogu biti vezane uz društvene i regionalne varijante ili uz strane naglaske i strane jezike) koje se smatraju odgovarajućima u određenim poljima. Blommaert (2009) opisuje kako se razlike vrlo brzo mogu pretvoriti u nejednakost, te da karakteristike jezika koje su u jednom kontekstu na cijeni u drugome ne moraju biti. Novi oblici mogu biti prihvaćeni ili neprihvaćeni, no uvijek će postojati neprihvatljivi načini uporabe jezika. Samo promjena u strukturnoj nejednakosti i ekonomska stratifikacija etničkih grupa mogu osigurati budućnost klasnih i etničkih manjina i njihovih jezika.

Iz perspektive politike, omogućavanje pristupa dominantnom jeziku može prouzročiti promjenu u uporabi jezika, ali ne i u strukturnoj nejednakosti. Konceptualizacija jezika kao vještine, a ne kao nasljeđa može se proučavati i etnografski. Hodges predlaže da znanstvenici društvenih znanosti trebaju više intervenirati u jezična pitanja i to se čini jednim od područja koje bi moglo biti posebno plodonosno u razumijevanju jezičnih promjena i jezičnih politika. Ako određeni jezici imaju manju vrijednost na tržištu rada u odnosu na druge, ne samo da će biti manje prestižni, već će roditelji imati manje poticaja da prenesu jezik svojoj djeci. Osim toga, posljedica toga da se jezik smatra vještinom, a ne nasljeđem može biti i ta da se više naglašava prestižna varijanta. Tako da će ciparski Turci u Londonu učiti standardni turski (vidi Lytra 2012), dok će se kineski učenici prije odlučiti za kantonski nego za hakka ili će mandarinski pretpostaviti kantonskom (vidi Francis, Archer i Mau 2009). Ako se učenje dodatnog jezika smatra vještinom, onda se ta vještina može kvantificirati i standardizirati (u obliku testova i kvalifikacija) i može se upotrijebiti za nastavak školovanja ili za posao. S druge strane, u nekim uvjetima priznavanje može dovesti do toga da se jezik institucionalizira tako da postaje vještina neophodna za institucionalni rad. Na primjer, Heller (2010) smatra da se francuski jezik u Kanadi počeo vrednovati kao vještina na radnom mjestu više nego kao simbol frankofonskog identiteta. U tom slučaju pomak u politici je naposljetku utjecao na odnos ljudi prema jeziku.

Način na koji ljudi interpretiraju što je jezik i čemu služi utječe na njihov jezični izbor, kao što je u koju će školu upisati djecu i hoće li ih upisati u još koju školu ili na dodatne satove kako bi naučili materinski jezik kao dio njihovog nasljeđa ili kao vještinu. U situaciji gdje su sva područja života podložna birokratizaciji i marketingu, ljudi sve manje vremena i energije troše na vještine koje nemaju tržišnu vrijednost, tako da je vjerojatnije da će zaobići jezike nasljeđa ili varijante koje nisu prestižne, u korist jezika koji se smatraju korisnom vještinom. S obzirom na neprestane promjene na tržištu rada, vrijednost jezika će se mijenjati u skladu s političkim promjenama i neće uvijek biti moguće predvidjeti koji će jezik biti najkorisniji sljedećoj generaciji.

Zaključno, Hodgesov članak nudi zanimljivo i originalno razmatranje o jezičnoj politici u Hrvatskoj (i šire) i otvara niz zanimljivih pitanja. U komentaru sam se usredotočila na pitanje uporabe većinskog i manjinskog jezika. Omogućavanje pristupa dominantnom jeziku članovima nedominantnih grupa moglo bi pojedincima otvoriti mogućnost uspona na društvenoj ljestvici, no to ne može promijeniti sustavne nejednakosti koje vode do toga da određena jezična obilježja budu privilegirana. S druge strane, obrana prava manjinskih jezika bez uzimanja u obzir razloga za njihov nepovoljan položaj neće osigurati budućnost grupe niti jezika. Pritom je važno shvatiti kako ljudi upotrebljavaju i odnose se prema konceptima kao što su materinski jezik, jezik nasljeđa i prema vještini ili kvalifikaciji te kakvog to utjecaja ima na njihovu uporabu jezika. To je područje u kojem znanstvenici društvenih disciplina, a posebno etnografi, mogu biti od koristi.

Marina Balažev

Ministarstvo znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske, Zagreb

(De)konstrukcija nacionalnog identiteta – obrazovanje na hrvatskom u Vojvodini

Jedan od zaključaka koje donosi Hodges jest taj da zakonski okvir manjinskih jezičnih prava u stvari potiče umjesto da smiruje nacionalizam, ili kako to kaže Greenberg: “U državama nasljednicama Jugoslavije sporno je pitanje manjinskih jezičnih prava imalo destabilizirajuće učinke” (Greenberg 2005: 173).

Na primjeru Srbije i obrazovanja na manjinskom jeziku (hrvatskom) vidjet ćemo da problemi izlaze izvan okvira jezičnih prava, ali da jezik jest značajan jer je jedan od uvjeta postojanja nastave na manjinskom jeziku. Obrazovanje (na jeziku većinskog stanovništva kao i na jeziku manjine) (re)producira esencijalističko poimanje identiteta. Stoga smatram da uzroci napetosti nisu u poveznici između jezika i nacionalnog identiteta jer takva identifikacija može i izostati. Zato ni uklanjanje oznake nacionalnog iz naziva jezika ili uvođenje u uporabu neke “neutralne” varijante nisu garancija prestanka napetosti jer se fokus s jezika može prebaciti na bilo koji drugi element koji bi se onda uspostavio kao označitelj nacionalnog identiteta te bi se toj novoj kategoriji moglo pripisati nacionalno značenje, čime bi se ona pretvorila u točku potenciranja Drugosti.

Identitet

Ako identitet (osobni, a kao segment osobnog i nacionalni) promatramo kao narativ (McAdams 2005) i izražavamo ga upravo pomoću jezika, jasno je zašto se jezik često odabire kao njegova glavna odrednica. No, važno ja uočiti da:

a) identitet ne počiva samo na jeziku, nego na široj društvenoj slici koju pojedinac gradi kroz iskustvo, kao i na narativima koje proizvodi društvo, a koje pojedinac može ili ne mora internalizirati;

b) jezik koji se kroz iskustvo povezuje s identitetom je jezik skupine čijim dijelom pojedinac postaje kada ga progovori (uglavnom je riječ o nekom od lokalnih govora, materinskom jeziku) i kao takav ne mora uvijek biti i oznakom nacionalnog identiteta. Hoće li do toga doći, ovisi o nizu faktora kao i o tomu koliko pojedinac prepoznaje lingvističke varijetete te kako pomoću njih označava događaje, ljude, aktivnosti koje smatra značajnima. Jer dijalekti ne reflektiraju lingvističke ili estetske kvalitete *per se*, nego su izraz društvenih konvencija i preferencija koje izražavaju svjesnost o statusu i prestižu onako kako to vidi govornik određenog varijeteta (Edwards 1985: 21);

c) da bi standardni jezik postao oznakom identiteta potrebno je pounutrenje nekih od narativa koje proizvodi društvo, a takav oblik identiteta Catells naziva legitimizirajućim (Castells prema Sujoldžić 2008: 28).

Jezik i nacionalni identitet

Kada se identitet poima esencijalistički, jezik se (uz vjeru, kulturu itd.) smatra jednim od glavnih obilježja nacionalnog identiteta ili, kako objašnjava Edwards, najvažniji je aspekt ljudskog jezika, osim instrumentalne i komunikacijske uloge, njegov odnos prema grupnom identitetu (Edwards 1984: 3). Primjeri u kojima se jezik smatra jednom od ključnih sastav-

nica toga inventara, odnosno ključnim simbolom nacionalnog identiteta, česti su, što se vidi npr. iz napisa na stranicama Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje: “Hrvatski jezik je od svojih početaka, odnosno već više od jednoga tisućljeća, temeljni jamac očuvanja hrvatskoga identiteta” (prema Peti-Stantić 2013: 29) ili: “Hrvatski jezik je uz hrvatsku vojsku, jamstvo hrvatske opstojnosti i samobitnosti” (Kačić prema Peti-Stantić 2013: 16).

Takvo se stanje reproducira i kroz nastavu te nastavni planovi i programi za hrvatski jezik kao glavne ciljeve navode “(…) da se izgradi i produbi osobna učenikova svijest o ulozi jezika i umjetnosti u upoznavanju, čuvanju i razvijanju vlastitog, te u upoznavanju i poštovanju tuđeg kulturnog i nacionalnog identiteta” (Peti-Stantić 2013: 207). Kurikulum nastavnog predmeta Hrvatski jezik s elementima nacionalne kulture i baštine, koji se poučava u Hrvatskoj nastavi u inozemstvu, kao jedan od općih ciljeva navodi: “Razviti pozitivan odnos i osjećaje učenika prema hrvatskom jeziku i književnosti, povijesno-kulturnoj i prirodnoj baštini Hrvatske kao zemlji podrijetla učenika/ca i odrednicama razvoja njihova nacionalnog identiteta” (Bežen i Bošnjak 2012: 58).

Primjer Hrvatske nipošto nije izolirani slučaj, nego je čest u europskim državama. Tako je u Poljskoj parlament donio odluku u kojoj navodi kako je “(…) poljski jezik osnovni element poljskoga nacionalnog identiteta (…)” te govori o povijesnim iskustvima “borbe protiv osvajača i okupatora protiv poljskog jezika” te smatra nužnim “zaštitu nacionalnog identiteta”, a “očuvanje kulture i njezina razvoja moguće je samo putem zaštite poljskog jezika” (Czerwinski 2009: 17).

“Hrvatski jezik” i “hrvatski standardni jezik”

Poveznica između jezika i identiteta nije tako jednostavna. Pod sintagmom “hrvatski jezik”, prije svega u nastavi, podrazumijeva se “hrvatski standardni jezik”. Da bi se narativ o standardnom jeziku kao materinskom pounutrio te standardni jezik postao jednom od odrednica nacionalnog identiteta, potrebni su izvanjski mehanizmi među kojim je vrlo važan i obrazovni sustav. S druge strane, sintagmom “hrvatski jezik” često se označava i “materinski jezik” što dovodi do pogrešnog izjednačavanja standardnog oblika (dogovorenog) s “materinskim” jezikom (spontano usvojenim jezikom kojom se pojedinac povezuje s određenom zajednicom, a koji je najčešće neki od dijalekata).

Upravo je takva jednadžba – “hrvatski standardni jezik” je “materinski jezik” – u osnovi obrazovanja na hrvatskom jeziku u Srbiji. Zakonski okvir manjinskih prava ne definira koji je to “materinski” odnosno “svoj” jezik određene manjinske zajednice. Ustavom Republike Srbije pripadnicima manjinskih naroda garantirana su prava na uporabu “svojeg” jezika: “Pripadnici nacionalne manjine imaju pravo: na izražavanje, čuvanje, negovanje, razvijanje i javno izražavanje nacionalne, etničke, kulturne i verske posebnosti; na upotrebu svojih simbola na javnim mestima; na korišćenje svog jezika i pisma (…)” (*Ustav Republike Srbije*, član 79). A korpus toga što spada u “svoj” određuju politički predstavnici manjinske zajednice. Kroz službenu uporabu (na javnim natpisima) kao i kroz manjinsku nastavu vidi se da se hrvatski standardni jezik među Hrvatima u Vojvodini službeno predstavlja kao “svoj” odnosno “materinski”.

No unatoč nastavi na hrvatskom jeziku¹⁹ i drugim nastojanjima manjinske političke elite, među hrvatskim stanovništvom u Srbiji identifikacija s hrvatskim standardom kao oznakom

¹⁹ Iako je riječ o hrvatskom jeziku u Srbiji u radu ću izostaviti rasprave o kriterijima određivanja standardnog jezika kao i rasprave o odnosu srpskog i hrvatskog jezika i o tomu je li riječ o jednom policentričnom jeziku s nekoliko nacionalnih standardnih varijanti (Kordić 2009: 85) ili pak o dva standardna jezika. Oslonit ću se na stanje na terenu koje je službeno i zakonski regulirano te poći od postavke da postoje dva standardna jezika – hrvatski jezik i srpski jezik. Neću analizirati jezičnu udaljenost između hrvatskoga i

nacionalnog identiteta izostaje. To pokazuje i popis stanovnika (iz 2002. godine) prema kojemu u Vojvodini živi 56.546 Hrvata, a samo su 21.053 osobe hrvatski navele kao materinski jezik (Vuković 2010a: 84). Ono što se prepoznaje kao “materinski jezik” jesu lokalni govori (među Hrvatima su to na primjer tzv. “bunjevačka ikavica”²⁰ i “šokačka ikavica”), koji su bili i oznakom nacionalnog identiteta i kod samih govornika, a tako su bili viđeni i od strane pripadnika drugih (nacionalnih) zajednica. No, zbog čestih negativnih konotacija²¹ (uglavnom poveznice s ruralnim) kao i zbog prestižnog statusa standarda (srpskog) mlađe se generacije služe srpskim standardom, a lokalnim govorima rijetko i to samo u sferi privatnoga. Vuković o tome kaže:

Važna je, međutim, bila i lingvistička kultura karakteristična za dominantnu srpsku jezičnu zajednicu, čiji je važan segment razmjerno niska snosljivost prema nenovoštokavskim i neekavskim dijalektima. Dok su u hrvatskoj lingvističkoj kulturi stavovi prema dijalektima dominantno pozitivni, što je bez sumnje povezano s bogatom tradicijom ugledne pismenosti na mnogima od njih, u srpskoj su dijalekti u pravilu stigmatizirani kao ruralni i nazadni. (Vuković 2010a: 91)

Kod velikog broja pojedinaca koji se identificiraju kao Hrvati te govore nekim od lokalnih (hrvatskih) govora izostaje svijest o tomu da ti govori pripadaju hrvatskom jeziku jer se s takvim podacima nisu upoznali kroz obrazovanje. Sličnost dvaju standardnih oblika (srpskog i hrvatskog), nepostojanje prepreka u razumijevanju, izloženost srpskom jeziku, dijalekatska raznorodnost hrvatskih govora u Vojvodini itd. doprinose tomu da identifikacija s hrvatskim standardom izostaje.

Rad u nastavi i boravak na terenu (četiri sam godine, od 2011. do 2015., provela u Subotici radeći kao učitelj MZOS-a u hrvatskoj nastavi u inozemstvu kao Koordinatorica hrvatske nastave u Vojvodini) pokazali su da se hrvatski standard nije uspio etablirati kao prestižan unutar manjinske zajednice te da nema širu uporabu izvan manjinskih medija i tiska čija publika nije brojna. Hrvatski standardni jezik u Vojvodini ima simboličku ulogu – kao jedno od ostvarenih manjinskih prava i kao okvir koji omogućuje izvođenje nastave.

Nacionalni identitet i obrazovanje

Ako izostaje identifikacija sa standardom kao jednom od odrednica nacionalnog identiteta, konstrukte identiteta treba potražiti dalje u sadržajima koji se prenose kroz obrazovanje. Ulogu obrazovanja u izgradnji nacionalnog identiteta jasno pokazuje *Nacionalni okvirni kurikulum*, koji identitet smatra jednom od glavnih vrijednosti (uz znanje, solidarnost i odgovornost):

Odgoj i obrazovanje pridonose izgradnji osobnoga, kulturnoga i *nacionalnoga identiteta* pojedinca. Danas, u doba globalizacije, u kojemu je na djelu snažno miješanje različitih kultura, svjetonazora i religija, čovjek treba postati građaninom svijeta, a pritom sačuvati svoj *nacionalni identitet*, svoju kulturnu, društvenu, moralnu i duhovnu baštinu. Pritom osobito valja čuvati i razvijati *hrvatski jezik* te paziti na njegovu pravilnu primjenu. Odgoj

srpskoga ni s povijesnog ni sa strukturnog niti s komunikacijskog stajališta, nego iz sociolingvističke perspektive smatram da je riječ o *ausbau* jezicima te da među govornicima ne postoji prepreka u razumijevanju (barem kada su u pitanju standardni oblici jednog i drugog jezika). Važno je i napomenuti kako smatram da većina govornika prepoznaje i razlikuje jedan standard od drugoga iako sami nisu dvojezični (u smislu da koriste oba standarda u govoru/pismu).

²⁰ Uz “bunjevačku ikavicu” javlja se i problem pokušaja standardizacije bunjevačkog govora, za više o toj temi vidi npr. Vuković 2010a, 2010b, 2011.

²¹ Autorica je porijeklom iz Vojvodine i tamo je živjela i školovala se do 1998. godine kada odlazi u Zagreb. Dio zaključaka koje donosi rezultat su vlastitoga iskustva života u Vojvodini i to kao dio nacionalne (i jezične) manjine, ali i naknadnih uvida stečenih tijekom četverogodišnjeg boravka i rada na terenu (2011. – 2015. godine u nastavi u inozemstvu kao učitelj MZOS-a).

i obrazovanje trebaju buditi, poticati i razvijati osobni identitet istodobno ga povezujući s poštivanjem različitosti. (Skupina autora 2010: 14, istaknula autorica)

U Srbiji slične ciljeve (pr)opisuje *Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine*,²² koja navodi kako obrazovne potrebe Republike Srbije proistječu iz određenih pretpostavljenih opredjeljenja među kojima je i “da se istrajno i posvećeno čuva i neguje nacionalno kulturno nasleđe i identitet, razvija tolerantan i kooperativan odnos prema drugim kulturama” (str. 5) ili: “Funkcija osnovnog obrazovanja jeste da bazično opismeni učenike iz svih oblasti značajnih za život u savremenom svetu, da razvija funkcionalna znanja, umenja, motivaciju za učenje, stavove i vrednosti neophodne za formiranje nacionalnog i kulturnog identiteta (...)” (str. 28).

Važnost obrazovanja u tom kontekstu prepoznaju i manjinske zajednice u Srbiji te se, prije svega, trude ostvariti pravo na uporabu vlastitoga jezika jer im to pravo omogućuje nastavu na vlastitom jeziku, koja im dalje omogućuje konstruiranje i prenošenje narativa o vlastitom nacionalnom identitetu. Osim materinskog jezika, nastavni predmeti koji su značajni za (re)produkciju nacionalnih sadržaja su povijest, zemljopis, likovna kultura i glazbena kultura – upravo su to predmeti u čije udžbenike manjine u Srbiji umeću 30% vlastitog nacionalnog sadržaja. Međutim, takav angažman izostaje kada je u pitanju hrvatska manjinska zajednica.²³

Obrazovanje na hrvatskom u Srbiji i gubljenje nacionalnog identiteta

Zakon o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina iz 2002. omogućio je uspostavu nacionalnih saveta u Srbiji, odnosno osnivanje Hrvatskog nacionalnog vijeća (HNV) koje “predstavlja hrvatsku nacionalnu manjinu u području službene uporabe jezika, obrazovanja, informiranja i kulture, sudjeluje u procesu odlučivanja ili odlučuje o pitanjima iz tih područja i osniva ustanove iz ovih područja”,²⁴ a Europska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima jedan je od dokumenata (uz niz međudržavnih sporazuma)²⁵ koji stvara okvir za izvođenje nastave na manjinskim jezicima. Međudržavni sporazumi koji se tiču nastave na manjinskim jezicima su: Sporazum između Savezne vlade SR Jugoslavije i Vlade Republike Hrvatske o saradnji u oblasti kulture i prosvete te Sporazum između Srbije i Crne Gore i Republike Hrvatske o zaštiti prava srpske i crnogorske manjine u Republici Hrvatskoj i hrvatske manjine u Srbiji i Crnoj Gori (Grupa autora s. a.: 14). Ovlasti i odgovornosti nacionalnih vijeća propisane su zakonima i pravilnicima, a od onih koji se odnose i na obrazovanje ključni su: Nadležnosti nacionalnih saveta nacionalnih manjina, Zakon o udžbenicima, Zakon o nacionalnim savetima nacionalnih manjina i Zakon o izmenama i dopunama zakona o nacionalnim savetima nacionalnih manjina.

Važnost obrazovanja u konstrukciji nacionalnog identiteta kao i u konstrukciji slike o Drugome značajna je. U obrazovanju u Srbiji (u većinskoj nastavi) postoji niz udžbenika čiji su sadržaji vrlo problematični upravo zbog konstrukcije negativnog Drugog. Jedan od primjera je i u udžbenik *Muzička kultura 8* u izdanju BIGZ-a, za osmi razred osnovne škole, koji u potpunosti prešućuje postojanje hrvatske manjine u Srbiji čak i u dijelu koji obrađuje glazbu nacionalnih manjina (Petrov i Grujić 2013: 113–123). Potpuno se isti sadržaji nalaze u udžbeniku *Glazbena kultura 8* (Petrov i Grujić 2014: 113–123).

²² <http://www.vttnis.edu.rs/StrategijaObrazovanja.pdf> (pristup 4. 7. 2016.).

²³ U trenutku pisanja rada (lipanj – srpanj 2016. godine) autorica nema službenih saznanja o tomu je li Hrvatsko nacionalno vijeće poduzelo korake u izradi udžbenika s odgovarajućim sadržajima.

²⁴ <http://www.hnv.org.rs/onama.php> (pristup 4. 7. 2016.).

²⁵ Za popis sporazuma vidjeti *Nadležnosti nacionalnih saveta nacionalnih manjina* (Grupa autora s. a.: 14–15).

Hrvatsko nacionalno vijeće u skladu s ovlastima koje ima treba ukazati na takve sadržaje u većinskim udžbenicima no, umjesto toga, te iste udžbenike, 2014. godine, uvodi u hrvatsku nastavu. Tako su u udžbeniku *Mozaik prošlosti 8. Udžbenik iz povijesti za osmi razred osnovne škole* (koji predstavlja prijevod udžbenika *Mozaik prošlosti 8. Udžbenik istorije za osmi razred osnovne škole*, Pavlović i Bosnić 2010) u izdanju BIGZ-a, događaji iz 1990-ih prikazani vrlo jednostrano, a tekstovi o Drugom svjetskom ratu Dražu Mihailovića prikazuju kao junaka (čak prije nego li je javno rehabilitiran)²⁶ (Pavlović i Bosnić 2014: 115, 144–148).

Do 2014. godine u hrvatskoj su se nastavi koristili udžbenici koji su uvezeni iz Hrvatske, a bili su odobreni od Ministarstva prosvete Republike Srbije. Ti su udžbenici bili odgovarajući sadržajem, no nisu se u potpunosti poklapali s planovima i programima. Kako je HNV inzistirao na tomu da država ispuni svoje obveze i osigura učenicima hrvatskih razreda udžbenike, a Srbija je to opetovano propuštala učiniti, 2014. godine HNV odlučuje riješiti pitanje udžbenika – kako se pokazalo, na posve neadekvatan način. Udžbenike iz većinske nastave HNV samo prevodi na hrvatski standardni jezik bez intervencije u sadržaj. I dok Vijeće (preko svojeg Odbora za obrazovanje) treba utjecati i na sadržaj udžbenika “inoviranjem i obogaćivanjem nastavnih sadržaja u udžbenicima koji deo svog prostora posvećuju istoriji, umetnosti i kulturi nacionalnih manjina” (Grupa autora s. a.: 23), iz udžbenika za hrvatsku nastavu nisu uklonili problematične sadržaje niti su u njih unijeli 30% vlastitog nacionalnog sadržaja. Na taj se način kroz obrazovanje na hrvatskom prenose sadržaji čija je uloga konstrukcija nacionalnog identiteta – srpskog – i u potpunosti izostaje upoznavanje učenika s bilo kakvim sadržajem koji se odnosi na hrvatsku kulturu, tradiciju i baštinu. Ti su, sadržajno vrlo problematični, udžbenici, prema riječima predsjednika HNV-a, “plaćeni sredstvima HNV-a, Hrvatska je platila prijevod,²⁷ a Ministarstvo prosvete tiskanje udžbenika”. Osim toga navodi: “Sve moguće procedure smo ispoštovali, proveli (...) i napokon Ministarstvo prosvjete je platilo tiskanje ovih udžbenika...”²⁸ Suprotno izjavama, napravljen je cijeli niz propusta, počevši s izostankom recenzije udžbenika od strane HNV-a pa sve do izostanka odgovarajućeg vlastitog nacionalnog sadržaja.²⁹

Ta specifična situacija u kojoj se kroz obrazovanje na hrvatskom u Vojvodini prenose narativi koji konstruiraju “tuđ” nacionalni identitet, a vlastiti se u potpunosti zanemaruje, i to na inicijativu Hrvatskog nacionalnog vijeća, otvara dublja pitanja o načinima na koji se okvir manjinskog obrazovanja, koji se uspostavlja preko jezičnih prava, koristi.

²⁶ Rehabilitacija je bila u svibnju 2015. Udžbenik je u hrvatskoj nastavi od 2014. godine, a u većinskoj još od 2010.

²⁷ U pitanju su novčana sredstva dobivena od Ureda za Hrvate izvan Republike Hrvatske.

²⁸ Slaven Bačić o udžbenicima na hrvatskom jeziku: https://www.youtube.com/watch?v=ZF_sm8zNFb8 (pristup 4. 7. 2016.).

²⁹ Za uvid u cjelokupnu proceduru koja se treba slijediti pri izradi udžbenika za nastavu na manjinskim jezicima vidjeti *Nadležnosti nacionalnih saveta nacionalnih manjina* (Grupa autora s. a.: 20–23).

James Costa

**Odsjek za lingvistiku / LACITO istraživački laboratorij,
Université Sorbonne Paris Cité, Pariz**

Važnost proučavanja jezične standardizacije u Europi, od Hrvatske do Škotske

Tekst Andrewa Hodgesa o pitanjima standardizacije jezika u Hrvatskoj i na Balkanu potiče nas na razmišljanje ne samo o povijesnoj i društvenoj važnosti procesa o kojima govori, već i o važnosti njihova proučavanja i razumijevanja kroz prizmu antropologije. U tom je poduhvatu vrlo važno raditi i na što obuhvatnijem promoviranju rezultata našeg istraživanja, iako je antropolozima, kako Hodges ističe, često teško postići da se njihovi glasovi čuju u javnim raspravama.

Povjesničari i lingvistički antropolozi često ističu da su jezici, kao institucije, glavna komponenta u konstruiranju povijesne moderne. Ta se veza može iščitati u različitim oblicima, koje su Bauman i Briggs usustavili govoreći o dvije osnovne pozicije u vezi s jezikom u moderni kao o lockeovskoj i herderovskoj ideologiji (Bauman i Briggs 2000). Obje su ideologije pomogle raspirivanju nacionalizma, no moramo imati na umu da jezik i nacija nisu bili toliko usko povezani u početnim fazama francuskih ili američkih revolucionarnih projekata (Hobsbawm 1990). U fracuskom je slučaju tek kad je Revolucija kritizirana došlo do dinamike grupnosti (*groupness*) onih koji govore jedan jezik kao sredstva postizanja nacionalne kohezije i nadgledanja građana. U tom smislu, iza umišljenih veličina i nacionalnih projekata jezik i dalje ostaje vrlo snažan šibolet za stvaranje grupa kako bi se odijelilo one koji u njih pripadaju od onih koji u njih ne pripadaju. Jezik je, dakle, esencijalna komponenta pitanja istosti i različitosti, pitanja koje standardizacijski proces, postavljajući u žarište jezik, može učiniti još akutnijim. Drugim riječima, jezični procesi su (ili bi trebali biti) u samom srcu antropološkog i sociološkog promišljanja.

Andrew Hodges nas poziva da razmišljamo upravo o spomenutim pitanjima i htio bih odgovoriti na njegov poziv time što ću se, s jedne strane, pozabaviti vrstama rasprava na koje se naslanja unutar širih sociolingvističkih okvira, a s druge, time što ću podcrtati važnost antropoloških pristupa procesima vezanima za jezik na temelju vlastita terenskog istraživanja u Škotskoj. Nadam se pokazati da je škotska situacija umnogome slična hrvatskoj, a da razlike među njima možda mogu pojasniti što se dogodilo u Hrvatskoj.

Standardizacija, nacionalizam i grupnost (*groupness*) u Europi

U prvom bih dijelu htio naglasiti dvosmislenost prirode standardizacije i pokazati pojedine učinke koje je imala Europska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima na samu definiciju onoga što se može ili ne može smatrati jezikom. Time se nadam naglasiti kako je standardizacija vrlo usko povezana s problemima koje sociolog Rogers Brubaker naziva "grupnost" (*groupness*), što podrazumijeva "kontekstualno promjenjivu konceptualnu varijablu" (Brubaker 2002: 167). Rabeći izraz grupnost, Brubaker želi izbjeći ideju "grupe" kako bi naglasio procesnost stvaranja kolektiva koji se onda nazivaju "grupama", "nacijama", "etnicitetima" ili "identitetima". To premješta žarište s pojašnjavanja na ono što je potrebno pojasniti: grupe, dakle, nisu varijable pojašnjenja, već su upravo ono čime se trebamo baviti.

Standardizacija je postala u mnogim pokretima manjinskih jezika strašilo za ptice iliti babaroga, što i nije toliko neobično, jer kako bi itko mogao podržavati takav proces kad se

istodobno argumenti u obranu tih jezika oslanjaju na retoriku različitosti i tolerancije. To je donedavno bio slučaj u Škotskoj, gdje je u predgovoru knjige kratkih priča na škotskom³⁰ priznati pisac James Robertson napisao sljedeće:

U ovim pričama postoji široka lepeza pristupa problemima škotskog pravopisa i ja ih nisam pokušavao eliminirati. Jedan argument protiv standardizacije škotskog pravopisa jest da je jedna od najjačih odlika jezika njegova fleksibilnost i njegov gotovo nerespektabilan status: pisci mu se okreću jer im omogućuje bijeg prema jezičnom individualizmu, anarhizmu, nomadizmu i hedonizmu. Ono što se često smatralo fatalnom slabošću možda je zapravo tajna otpornosti i opstanka tijekom četiri stotine godina puzeće anglikanizacije. Ako postoje nekonzistentnosti – da prilagodimo riječi Walta Whitmana – pa neka, nekonzistentnosti postoje: jezik sadržava množinu. (Robertson 1994: xiv)

Standardizacija priziva slike uniformnosti, cilja koji se često smatra nespojivim s nastojanjima unutar pokreta manjinskih jezika. No, standardizacijski procesi također podrazumijevaju prisutnost autoriteta koji je u stanju nametnuti i primijeniti standard te mnogih institucija koje mu mogu pribaviti neprikosnoven legitimitet.

U tom su smislu jezični standardi teško provedivi u nedostatku takvih autoriteta te moguće i nepoželjni jer bi mogli otkriti neke od slabosti zajednice manjinskog jezika. Proces standardizacije bi zapravo mogao omesti sam proces grupnosti, odnosno stvaranje grupe temeljene na ideji zajedničkog jezika koji pobornici jezika žele promovirati.

Konačno, institucionalizacija traži da se ideja standarda oslanja na institucije koje se ne smatraju neutralnima već legitimnima, te koje ne pripadaju ili predstavljaju samo jedan segment društva zanemarujući druge. U svom sada već nadaleko poznatom članku lingvistička antropologinja Kathryn Woolard (2008) suprotstavila je autentičnost za koju se smatra da manjinski jezici utjelovljuju (odnosno, njihovu sposobnost da ukazuju na mjesto, korijene, identitete itd.) anonimnosti standarda. Može se, dakle, reći da standardi dopuštaju pojavu “glasa niotkud”, da citiramo tekst Gal i Woolard (1995), koje su prilagodile Nagelov (1986) koncept “pogleda niotkuda”.

Nadam se da sam u ovom kratkom pregledu različitih koncepcija jezičnih standarda koje postoje u lingvističkoj antropologiji pokazao da standardizacija nije dobar ili loš proces *per se*. Povijesno govoreći, standardni registri stvarali su se tijekom procesa koji je odražavao pojavu javne sfere u Europi i poruka koju su trebali prenijeti viđena je kao način ostvarivanja prosvjetiteljskog sna o jednakosti. No, Michael Silverstein (2003) tvrdi da su standardi, upravo zato što se čine poput utjelovljenja neutralnosti, ustvari hegemonijski unutar hijerarhijskog poretka koji je konstrukt samog njihovog postojanja i izvora legitimiteta na koji se oslanjaju.

Standardi, stoga, imaju tendenciju odražavanja, kao rezultata standardizacijskog procesa ili stanja prije samog procesa, jezika vladajućih elita. Oni ili postanu uobičajeni način izražavanja elita, koje su privučene hijerarhijskim statusom standarda, ili su standardi već ono što elite govore.

Problem je u što u tom slučaju, zbog povijesnih veza standarda s ispravnošću, oni indeksiraju “jezik” u njegovom najčišćem obliku. Varijante su onda upravo to: varijante standarda. I u skladu s time, kako bi nešto bilo jezik, odnosno predmet koji se može opisati (ili propisati), omeđiti i podučavati, mora imati standard, barem prema europskom modelu. Iz toga proizlazi da su manjinski pokreti tradicionalno pokušavali promovirati standardne oblike jezika (i raspravljati o njima), bilo da iznesu tvrdnje o jezičnosti ili da dokažu koliko se njihova

³⁰ Škotski se najčešće definira ili kao skupina dijalekata koji su nastali od staroengleskog i koji se govore u Škotskoj ili kao poseban jezik, blizak engleskom, no distinktivan.

varijanta razlikuje od jezika od kojeg se žele distancirati. Katalonska škola sociolingvistike posebno ističe potrebu stvaranja standarda (*normativització*), što predstavlja kamen temeljac *normativització* politika koje su imale za cilj vraćanje društvenog statusa katalonskog (vidi Aracil 1965). Mnogi se primjeri ovdje mogu navesti. Valencijanisti koji tvrde da valencijski nije katalonski postavili su vlastite norme; pobornici limburškog stvorili su različite norme kako bi potkrijepili tvrdnje da je različit od nizozemskog; Kveni u sjevernoj Norveškoj rade na vlastitoj ortografiji nakon što je norveška vlada početkom 21. stoljeća priznala kvenski kao poseban jezik, a ne dijalekt finskog jezika (Lane 2011); meänkieli prolazi sličan proces u Švedskoj itd. Ondje gdje prijepori nisu povezani sa separatizmom, a mnogo ih je, oni predstavljaju načine artikuliranja različitih pogleda na društvo: razmislite o bretonskom, galicijskom, okcitanskom, kornvalskom itd. Lako je uvidjeti zbog čega je u Škotskoj James Robertson želio izbjeći tu temu.

Europska povelja o regionalnim ili manjinskim jezicima igra važnu ulogu u ovom pitanju, što je primijetilo nekoliko istraživača koji rade na projektu STANDARDS na Sveučilištu u Oslu (vidi Lane 2014). Projekt, u kojem sam i sâm sudjelovao i koji se koncentrirao na standardizacijske procese kvenskog, tornedalskog (meänkieli), limburškog i škotskog, prepoznao je ulogu Povelje u stvaranju potrebe za standardizacijom. Naime, Povelja eksplicitno pokriva samo ono što se u njoj naziva "jezicima" i iz svojih prijedloga i jurisdikcije isključuje ono što naziva "dijalektima". No, s obzirom na to da svakoj državi prepušta definiranje onoga što će uključiti u termin "jezik", došlo je do multipliciranja takvih "jezika". Tornedalski i kvenski predstavljaju dobar primjer za to jer, kako bi bili prepoznati unutar Povelje, vlade Norveške i Švedske su ih prvo morale priznati kao jezike – a ne ih smatrati dijalektima finskog.

Kako bi bio uspješan i kako bi izvršio zadatak uključivanja glasa niotkuda, standard treba nositi osjećaj anonimnosti. Promotori standarda trebaju, stoga, osigurati brisanje različitih vrsta asocijacija kao što su posebni lokaliteti, grupe ili klase ljudi, kako bi na taj način standard signalizirao to da predstavlja čitavu naciju. Standardi trebaju indeksirati/indeksiraju nacionalnost i naciju, a ne posebne grupe i lokacije pa zato, kako bi prikrili mjesto odakle potječu, moraju proći kroz neku vrstu procesa anonimizacije. Standard se, dakle, uvijek predstavlja kao racionalizacija već postojećeg entiteta: način pisanja jezika Hrvata, način formaliziranja hrvatskog jezika. Standardi su, međutim, dio konstrukcije grupa, a ne njihovih reprezentacija. Standardizacija nije posljedica emancipacije Hrvata, nego je bila i jest dio nacionalnog projekta stvaranja grupa određivanjem kriterija istosti i različitosti. U tom je smislu standardizacija proces od velikog interesa za antropologiju.

Škotska i važnost jezika u društvenim znanostima

U drugom dijelu komentara pokušat ću ukazati na važnost procesa koji Andrew Hodges opisuje u drugim europskim kontekstima. Od 2006. godine provodim svoje terensko istraživanje u Škotskoj i puno sam vremena u zadnjih nekoliko godina posvetio tome da pokušam razumjeti zašto je, posebno u kontekstu neposredno prije ili nakon škotskog referenduma o neovisnosti 2014. godine, standardizacijski proces zauzeo tako malo prostora u javnim raspravama. To ukazuje na navodni manjak interesa za pitanja jezika u Škotskoj, izvan marginalnog slučaja galskog. Dok je galski, keltski jezik koji se prvenstveno govori u zapadnoj Škotskoj, dobio službeni status 2005., njegova promocija ni na koji način ne odgovara vrsti napora koji je učinjen u Walesu, ako ostanemo unutar Ujedinjenog Kraljevstva.

Škotski je, poput galskog, priznat kao jezik od strane škotske vlade i vlade Ujedinjenog Kraljevstva u okviru Europske povelje o regionalnim ili manjinskim jezicima. To je priznanje,

međutim, uglavnom simbolično. Za razliku od galskog, škotski je jezik (ako vjerujete da je jezik) vrlo usko povezan s engleskim. Zato je status škotskog propitivan još od, najmanje, kasnog srednjeg vijeka i nekoliko se lingvista tradicionalno opiralo dati mu potpuni status jezika (Aitken 1990). Mnogi su drugi lingvisti, međutim, prepoznali središnju poziciju škotskog u škotskoj literaturi, jezičnom i ideološkom krajoliku (npr. McClure 2009). Bez obzira na to, škotski je, što god on zapravo jest, široko rasprostranjen u mnogim dijelovima Škotske, kako je pokazao i popis stanovništva iz 2011. godine ili različita ispitivanja javnog mišljenja (TNS-BMRB 2010). Ispitivanja, međutim, također upućuju na manjak identifikacije škotske populacije s pitanjima jezika ili s prepoznavanjem da je ono što govore uopće jezik.

Cilj ovog kratkog prikaza nije da se kuka nad stanjem stvari, nego upravo da se podcrta činjenica da se jezik, u principu, ne smatra važnim dijelom škotskog javnog života. U najboljem slučaju, on je nešto što treba ograničiti na privatnu sferu, stvar osobnog izbora, kojom se ne treba baviti vlada ili školstvo. Neposredno prije referenduma o neovisnosti 2014. godine jezik je pažljivo izostavljen iz javnih debata, kao što su izostavljena i sva kulturna pitanja. Škotski nacionalizam sebe opisuje kao građanski a ne etnički i škotski se nacionalisti trse naglasiti politička i ekonomska obilježja kako ne bi izdvojili nedavne useljenike i kako bi promovirali inkluzivni diskurs.

No, ono što sam primijetio tijekom čitave kampanje bila je sveprisutnost jezika na načine koji nisu bili eksplicitno formulirani kao oni koji se tiču jezika. Primjerice, ljudi su se stalno ispričavali zbog toga što ne govore pravim akcentom. Ili zbog toga što im je akcent prejak. Ili preslab. Nadalje, prisutnost jezičnih znakova u kampanji, kao što su "Aye" i "Naw" naljepnice na ulicama ili plakati na kućama. Zapravo, škotski je bio posvuda – no ne kao škotski, nego kao nestandardni engleski. A opet, bez obzira na to što je bio sveprisutan u pisanom obliku, bio je intrigirajuće odsutan iz javne debate.

Zapravo, predložio bih da je time što je problem jezika stavljen u privatnu sferu, glas nitkuda, *de facto* standard, bio standardni engleski. Smatram da je to problematično u zemlji u kojoj velik udio stanovništva nema pristup cijelom rasponu resursa koji karakteriziraju standardni engleski; u zemlji u kojoj učenici u nekim školama još uvijek bivaju ukoreni zbog toga što ne govore pravilno – odnosno zbog toga što ne govore standardnim engleskim jezikom. Drugim riječima, ne baviti se pitanjima jezika može također značiti, kako i Hodges naglašava, ne baviti se pitanjima klase. Ova opažanja dovode do pitanja: što se smatra javnom sferom u nekoj zemlji? Tko ima do nje pristup? Kako je taj pristup reguliran i preko kojih institucija? Jezik jest jedna od takvih snažnih institucija, kao što je prije više desetaka godina primijetio Pierre Bourdieu (1977, 1991), te je nužno u fokusu novih neovisnih država ili onih koje imaju želju takvima postati. Barem onih u kojima je demokracija bitna, što se za buduću Europu ne čini toliko očiglednim koliko je to bilo prije dvadesetak godina.

Iskrena procjena jezika i javne sfere, jezičnih resursa potrebnih da bi se ušlo u spomenutu javnu sferu, preduvjet je demokratskog života. Jednako iskrena procjena tendencije nacionalnih država modernih vremena da fetišiziraju jezik i pridaju mu kvazibožanski status (zar nije rečeno da jezici imaju genealogije, izvore, porodice, sestrinske jezike, da žive i umiru?) je, međutim, od jednake važnosti. U Škotskoj kao i u Hrvatskoj oni koji su najbolje pripremljeni za sudjelovanje u takvim diskusijama su, najvjerojatnije, antropolozi i sociolozi.

Mate Kapović

Odsjek za lingvistiku, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Jezik, lingvistika, nacionalizam i znanost

Jezik i nacionalizam

Nacionalizam se u progresivnim političkim ideologijama uglavnom promatra u negativnom svjetlu. Pa ipak, na političkoj se ljevici u pravilu osuđuje ekstremni nacionalizam jedne Nacionalne fronte u Francuskoj ili Jobbika u Mađarskoj, dok se uglavnom sa simpatijama gleda na palestinski ili kurdski (progresivni) nacionalizam na Bliskom istoku. Još od rane revolucionarne Rusije preko niza narodnooslobodilačkih pokreta, koji su često bili istovremeno i socijalistički, u Trećem svijetu nakon Drugog svjetskog rata tu, dakle, imamo dijalektički odnos internacionalizma i (lenjinističkog) prava na nacionalno samoodređenje (ponajprije u situacijama realne podređenosti određenih etničkih skupina).

Shodno tome, na različit se način može promatrati npr. kurdski nacionalizam u Turskoj i suvremeni hrvatski nacionalizam u Hrvatskoj (i usporedivi nacionalizam većinskih naroda u evropskim nacionalnim državama). U slučajevima poput prvoga je posrijedi realno ugrožavanje i potlačenost određene (obično manjinske, a uvijek politički slabije)³¹ društvene zajednice na osnovi jezika, vjere, običaja, etniciteta itd., gdje je nacionalizam obrambenog i oslobodilačkog karaktera, dok je u drugom slučaju riječ o većinskom nacionalizmu, koji se obično – simbolički ili realno – definira iz pozicije nadmoći i opresije (u okvirima svojih granica) u odnosu prema unutrašnjim manjinskim etnijama, susjednim nacijama, (bliskoistočnim) imigrantima i sl.

Takva se situacija može preslikati i na jezik. U Turskoj su, primjerice, čak i sama slova *x*, *y*, *w* do 2013. bila zabranjena jer se upotrebljavaju u pisanju kurdsčkoga ali ne i tursčkoga. Takve zabrane, formalne ili praktične, da se govori i piše određenim jezikom nisu u povijesti bile rijetkost, ponajmanje u zemljama koje danas predvođe “demokratski svijet” kao što su Francuska, Kanada ili Australija. Borba protiv takvih zabrana je svakako dio i pojedinih nacionalističkih projekata (ovdje kurdsčkoga), no fenomen je potpuno različit od emanacije jezičnog nacionalizma primjerice u Hrvatskoj, koji se ispoljava, među ostalim, u tome da se u jeziku provodi, uvelike i u široj jezičnoj zajednici normalizirana, politika jezičnog purizma, ekvivalenta etničkog čišćenja u jeziku (Kapović 2013: 392).³² Iz perspektive lingvističkog aktivizma, koji se ne zadržava na pukom opisu i analizi jezika, nego ulazi i u vrijednosne sudove na razini odnosa jezika i društva, u slučajevima poput kurdsčkoga se osuđuje diskriminacija i opresija nad jezicima, dok se u slučajevima poput drugoga kritizira nacionalistička ksenofobija koja stoji u pozadini purističkih projekata.

Što se tiče pitanja manjinskih i ugroženih jezika i nacionalističkog pristupa jeziku, istina je da se interesi govornikâ i govornih zajednica iz perspektive vertikalnog napredovanja u društvu nikako ne moraju poklapati s očuvanjem pojedinog manjinskog/ugroženog jezika. Napuštanje (bilo da je ono potpuno, bilo da se radi o isključivoj upotrebi drugog jezika u

³¹ Brojnost nije uvijek presudna u etničko-vjerskim odnosima snaga – npr. sunitaska manjina u Bahreinu vlada nad šiitskom većinom, tako je bilo i u Sadamovu Iraku, a slično i s alevitskom manjinom na vrhu u Asadovoj Siriji. Ne treba posebno ni spominjati kolonijalne i postkolonijalne situacije poput bijele manjine u Južnoj Africi (koja danas više nema političku, ali još uvijek ima ekonomsku moć u svojim rukama).

³² Zanimljiva je činjenica da je diskriminacija u jeziku još uvijek više-manje svugdje potpuno normalna (bilo da je riječ o nečijem dijalektu ili riječima “nepodobnog” porijekla) iako izvan jezika, bar u javnom diskursu, više nije politički korektna (usp. Milroy 2007: 135).

nekim kontekstima) manjinskog jezika može doista pomoći pojedincima ili zajednicama u ekonomskom smislu – usp. već citirano Brutt-Griffler 2002, za razliku od Phillipson 1992, 2009; Kontra, Phillipson, Skutnabb-Kangas i Várady 1999, koji zagovaraju koncept *jezičnih prava*, proizašlih kao odgovor na, kolonijalistički i neokolonijalistički, *jezični imperijalizam*.³³ Međutim, unatoč opravdanim kritikama koncepta *jezičnih prava* (Brutt-Griffler 2002: 220–230), tu treba napomenuti nekoliko stvari. To što će Romi u Hrvatskoj savršeno naučiti hrvatski teško da će riješiti sve njihove probleme, kao što ni siromašnim crncima u SAD-u savršeno naučeni bjelački engleski također neće nužno pribaviti izlazak iz geta.³⁴ Takav je pristup, uostalom, teško nazvati klasnim (kako se to čini u Brutt-Griffler 2002) – može li se klasnim nazivati inzistiranje da niži slojevi bespogovorno usvoje varijetet viših slojeva?³⁵ Kako je to točno različito od toga da niži slojevi usvoje i druge vrijednosti vladajuće klase (a koje, jasno, odražavaju materijalne interese klase kojoj pripadaju)? Prihvaćanje narativa po kojem je rješenje u tome da potlačeni slojevi (ili zajednice koje govore drugim jezikom) prihvate kôd onih koji ih tlače uvelike su ideološki promašeni (što, naravno, ne znači da bi se trebalo u praksi zalagati protiv učenja standardnog dijalekta ili dominantnih jezika poput engleskog u školama). Tu je zapravo riječ o nesvjesnom internaliziranju liberalnog ideologema po kojem je uspjeh svima nadohvat ruke samo ako se dovoljno potruže,³⁶ kao i o liberalnoj individualizaciji sistemskih problema. Stvar je u tome da jezična potlačenost (bilo da se radi o sociolektima ili dijalektima istoga jezika ili o različitim jezicima) ne nastaje u vakuumu i ne čini problem sama za sebe – ona proistječe iz samog klasnog društva i nejednakosti i jedini način da jezične nejednakosti nestane nije u usvajanju jezika onih na vrhu, nego u političkoj eliminaciji društvene nejednakosti (što je, jasno, problem sasvim drugog ranga od uspjeha nekolicine pojedinaca da se probiju do vrha iz nižih slojeva, usput usvajajući prestižni idiom viših slojeva). Rješenje nije u jeziku nego izvan njega – bez promjena u društvu ne može biti ni promjena u jeziku jer je jezik, kao društvena preslika, samo odraz društva.³⁷ Ako je društvo klasno stratificirano, to će se nužno s vremenom odraziti i u jeziku i iluzorno je misliti da će se nešto promijeniti poticanjem klasno potlačenih na usvajanje idioma vladajuće klase (kad bi se to i teoretski dogodilo u potpunosti, izvan jezika promjena ne bi bilo, a i nesumnjivo bi razmjerno brzo nastale nove razlike).

³³ Nema nikakve sumnje da je engleski kao globalna *lingua franca* rezultat kolonijalizma, ekonomskog neoimperijalizma i nejednakog kapitalističkog ekonomskog razvoja u svijetu, te da engleski kao takav nikako ne može biti "neutralan" s obzirom da i danas uvelike počiva na globalnoj – ekonomskoj, političkoj, vojnoj, a onda i kulturnoj, medijskoj i jezičnoj – hegemoniji SAD-a, koja političko-ekonomski opada ali jezično zasad ne. No navedeni radovi koji zastupaju koncept *jezičnih prava* (Phillipson 1992 i ostali), premda nesumnjivo pisani iz progresivne perspektive i premda mnogi dijelovi njihove kritike svakako stoje, predstavljaju zapravo, bar u prijedlogu svojih rješenja, svojevrsni *jezični ludizam* (tu se u dobroj mjeri javlja osnovni problem, i političko-ekonomske i lingvističke, progresivne misli – kako od uglavnom osnovane kritike *statusa quo* i njegova nastanka prijeći na operacionalizaciju rješenja, među ostalim i zato što politički uvjeti za rješenja niti su na obzoru, niti su rješenja jednostavna). To pak nipošto ne znači da se konzervativno-apologetske kritike toga pristupa, kao npr. Honey 1994, mogu prihvatiti. Usp. primjerice razornu Trudgillovu (1998) kritiku knjige Honey 1997, gdje ga kritizira, među ostalim, i zbog preskriptivizma.

³⁴ To napominje i Brutt-Griffler 2002: 231 (fusnota 9).

³⁵ Takva se zablude na ljevici vuče još odavna – usp. npr. Gramscijeve (2000) komentare o jeziku, koji se teško mogu nazvati progresivnima ili tekst "Borba za kulturu jezika" Trockoga (*Pravda*, 15. 5. 1923.), koji bi u mnogim dijelovima bez krznanja potpisali i današnji preskriptivisti. U tom kontekstu usp. i Trudgillovu (1998: 458) lucidnu opasku o tome da se već spominjani konzervativac Honey (1997) u mnogim pogledima nalazi na istim stajalištima "with those (mostly German) Marxist linguists who espoused the 'let's empower the proletariat by giving them standard language line'", zanemarujući tako klasnu narav samog standardnog dijalekta. I danas politička ljevica najčešće pokazuje da je potpuno nesvjesna desne/konzervativne političke agende koja se krije u preskriptivizmu, tj. ideologiji standardnog jezika (Milroy 2007), iako je njihova veza potpuno jasna (Kapović 2013).

³⁶ Poznat je, recimo, primjer američkog komičara Billa Cosbyja koji se u javnosti izrugivao crnačkom "neznanju engleskog", kriveći potpuno naivno njihov vernakular (AAVE) za njihovo siromaštvo i položaj u društvu.

³⁷ Zanimljivo je da Brutt-Griffler (2002: 222–223) nešto slično uočava kritizirajući koncept *jezičnih prava* ("In constructing the solution, on the other hand, frameworks focusing on the establishment of language rights offer little to correct the systemic source of the problem."), ali ne primjećuje da isto to vrijedi i za njezin pristup koji naglašava potrebu za pristupom dominantnom jeziku.

Činjenica je da jezici igraju vrlo bitnu ulogu u formiranju etniciteta. Međutim, isto tako je činjenica da različiti jezici postoje (koliko god definicija *jezika* bila problematična i uvijek bar donekle i politički uvjetovana) i neovisno o postojanju etničkih grupa i nacionalizma. Ako govorimo o *jezičnim pravima* (u kojem god smislu), lingvistika bi tu trebala inzistirati na jeziku i ne povezivati ga automatski s "nacijom" (kao imaginarnom zajednicom – Anderson 2006), koliko god to bilo isprepleteno. Svatko bi trebao imati pravo slobodno govoriti svojim jezikom (dijalektom, sociolektom ...) bez obzira na njegov status. Lingvisti nikako ne bi smjeli ostajati "neutralnima" u situacijama kada se nekome brani da govori svojim jezikom, kada se brani uvođenje određenog jezika u obrazovanje ili službenu upotrebu i sl. No isto tako ne bi nikome smjeli nametati da pošto-poto moraju očuvati svoj idiom (jezik, dijalekt ili sociolekt). Zadaća je lingvista da jezik opišu i analiziraju te da govornicima pomognu ako ih ovi za to zamole (pisanjem udžbenika, pomoću sa službenim priznavanjem jezika i sl.) – ali nije na lingvistima da određuju govornicima bi li i kako određenim idiomom trebali govoriti, niti oni tu zapravo mogu puno utjecati. Stručna želja lingvista da se jezična raznolikost očuva (kako bi je oni mogli proučavati) ne smije nikako ići na štetu samih govornika tih jezika (Kapović 2011a: 96–98). Isto tako, lingvisti bi trebali društvenim zajednicama pomoći, koliko to mogu, da dobiju pristup dominantnom jeziku ili varijanti (nasuprot onome što tvrdi Skutnabb-Kangas 2000: 499), koliko god dominantnost toga jezika bila plod konkretnih društveno-političko-povijesnih okolnosti i sve samo ne neutralna.

Inzistiranje na okviru manjinskih jezičnih prava svakako može povratno legitimizirati etničke podjele i negativnosti koje uz njih redovno idu (od klasne nejednakosti do etničkih sukoba). Jedan je takav primjer sukob oko ćirilčnih natpisa u Vukovaru u Hrvatskoj, počeo 2013. i nastavljen kasnije manjim intenzitetom. Vukovar je grad koji su srpske snage u ratu 1991. zauzele od hrvatskih snaga uz velika razaranja i ubijanje. U gradu, koji se nalazi u Hrvatskoj ali na samoj granici sa Srbijom, danas živi hrvatska većina (57%), uz značajnu srpsku manjinu (skoro 35%). Prema zakonu, to Srbima u Vukovaru daje pravo na službenu upotrebu manjinskog jezika, što se u praksi svodi na postojanje ćirilčnih natpisa (s obzirom da su razlike između hrvatskog i srpskog standarda više-manje slične onima između britanskog i američkog engleskog – Kapović 2011a: 142–143, 2011b: 53), a što je onda, ponajprije poticano odozgo iz politikantskih razloga, dovelo do razbijanja ćirilčnih ploča čekićima od grupe hrvatskih ratnih veterana. Naravno, ti natpisi su čisto simboličkog (a ne komunikacijskog) karaktera s obzirom da čak i Srbi u Srbiji vrlo često uz ćirilicu upotrebljavaju i latinicu.³⁸ Neke su javne intervencije išle u smjeru toga da ćirilčni natpisi nisu potrebni jer je riječ o istom (srpskohrvatskom) jeziku, no to je promašeno argumentiranje. Činjenica da određeni varijetet nije poseban jezik nema nikakve veze s javnim natpisima – u Hrvatskoj u nekim mjestima postoje i dijalektalni javni natpisi, a čak i da ne postoje nema razloga zašto to ne bi bilo moguće ako neka lokalna zajednica to želi (opet iz simboličkih razloga). Posve je jasno da ćirilčni javni natpisi nisu tu zato što Srbi govore potpuno drugi jezik od Hrvata, nego kao simbol njihovih manjinskih prava i prisutnosti na određenom području. To je, dakle, stvar politike a ne lingvistike. S druge strane, jednako je tako fakt da takvi dvostruki natpisi također, osim što su vizualni simbol manjinskih (etničkih pa onda i jezičnih) prava, istovremeno i povratno djeluju tako što osnažuju etničke podjele. Još je gori primjer toga u Vukovaru (ali i npr. u Bosni i Hercegovini) segregacija djece s obzirom na "jezik", gdje poštivanje manjinskih/etničkih prava (preslikano na jezične razlike – koje su neznatne na razini standardnih,

³⁸ Slično kao što i dvojezični javni natpisi na talijanskom u Istri u Hrvatskoj također ne služe tome da bi talijanska manjina ondje razumjela što na njima piše (jer svi Talijani tamo znaju hrvatski), nego simbolički ukazuju na njihovu manjinsku prisutnost i prava u regiji.

nacionalistički zasnovanih, dijalekata, a u praksi na razini lokalnih zajednica vrlo često i potpuno nepostojeće)³⁹ sa sobom nosi razdvajanje osnovnoškolske djece, što onda u praksi onemogućuje ikakav zajednički život. Iako je, dakle, istina da primjena manjinskih (etničkih/jezičnih) prava istovremeno i produbljuje i učvršćuje etničke razlike (npr. u vidu segregacije u školama i inače),⁴⁰ etnički sukobi se ne mogu riješiti pukim ignoriranjem realno postojećih razlika, ma koliko etnički identiteti bili i dalje aktivno poticani i planski izgrađivani odozgo,⁴¹ nego tako da se eventualno nadiđu kroz nad- ili čak post-etničko pristajanje uz drugu vrstu političkih projekata – ponajprije klasnih i internacionalističkih. U praksi bi u sadašnjosti u takvim primjerima rješenje eventualno bilo u tome da učenici zajednički, u istim razredima, uče i o svojem i o drugom jeziku (ili “jeziku”) i kulturi, no to je u praksi teško ostvarivo s obzirom na hegemoniju političkih elita koje od etničkih podjela žive.

Lingvistika i znanstvenost

U socijalnoj se antropologiji često upozorava na nemogućnost objektivnosti i “znanstvenog pristupa” kao takvog u društvenim istraživanjima, što bi onda potencijalno vrijedilo i za lingvistiku. Pa ipak, u najmanju je ruku upitno može li relativizacije biti o nekim osnovnim lingvističkim spoznajama o jeziku⁴² – npr. o tome da se jezik mijenja, a da se ne kvari (usp. npr. Aitchison 2001), ili da su svi jezici jednako vrijedni i da nema “boljih” i “lošijih” riječi, oblika i značenja (a što se zapravo može izvesti već i iz de Saussureovih postavaka o arbitrarnosti jezičnog znaka). Takve su znanstvene spoznaje o jeziku otvorene relativizaciji jednako kao i spoznaje drugih znanosti o gravitaciji, atomima ili bakterijama. Slično tome, ako se kreacionizam, astrologija, rasizam ili frenologija mogu kritizirati kao neznanstveni fenomeni, onda je to moguće i u slučaju preskriptivizma i purizma u jeziku.

S druge strane, jasno je da je svaki izbor – pa tako i onaj hoćemo li npr. pretpostaviti znanstvene spoznaje “nacionalnom osjećaju”⁴³ – ideološki, isto kao što je ideološki izbor i to hoćemo li npr., kao lingvisti, zagovarati elitistički ili egalitaran pristup jeziku (a onda i društvu). Preskriptivizam i purizam se mogu kritizirati i iz znanstvene perspektive – kao pogledi na jezik koji nemaju temelja u rečenim znanstvenim spoznajama o jeziku – ali i ideološki/politički, kao desni politički projekt u jeziku koji potiče autoritarnost, hijerarhiziranost, elitizam, ksenofobiju i nacionalizam (Kapović 2013: 398).

Gledano iz perspektive samog jezika i čistog gramatičkog opisa isto je tako sigurno da ni feministički zahvati u jezik (poput, recimo, novije upotrebe engleskog *they* za prijašnje generičko *he*, kada se misli i na muškarce i na žene) nisu znanstveni – znanstvenih zahvata

³⁹ Bizarna je, a u široj javnosti nepoznata, činjenica da etnički Hrvati u Vukovaru zapravo, na dijalektalnoj razini, govore šumadijsko-voždanskim dijalektom, kojim uglavnom govore etnički Srbi u Srbiji, koji se u Hrvatskoj govori samo na krajnjem istoku zemlje (u Vukovaru i okolici), dok u Srbiji zauzima većinu sjeverozapada zemlje. Odatle i anegdote iz vremena ratnih progonstava Vukovaraca 1991. kada su se govornici iz drugih dijelova Hrvatske znali čuditi što ovi govore “srpski”. Takvi primjeri samo govore o vrlo često potpunom nepoklapanju jezične realnosti i nacionalističkih fantazama.

⁴⁰ Tako je npr. grad Mostar u Hercegovini podijeljen na zapadni (katolički/hrvatski) i istočni (muslimanski/bošnjački) dio, a to nije jedini takav primjer na Balkanu.

⁴¹ Najindikativniji je možda primjer izgradnje nacije putem *jumbo*-plakata s popisa stanovništva 2013. u BiH, kada je bošnjačka politika u čitavoj BiH postavila *jumbo*-plakate koji su Bošnjake (bosanskohercegovačke muslimane) instruirali kako se popisati (jer bi se inače, s obzirom na kompleksnost etničko-vjersko-jezičnog nazivlja mogli pogubiti u svemu): *vjera – islam, nacija – Bošnjak, jezik – bosanski jezik*. Percipirani problem za bošnjački nacionalistički program je bio u tome što bi se netko mogao zabuniti pa umjesto *Bošnjak* reći *Bosanci* ili *Hercegovci* (*Musliman* je, kao etnička odrednica iz Jugoslavije, danas skoro potisnuta), a umjesto *bosanski jezik* bi se mogao javiti *bošnjački jezik* (što bi poništilo njegove pretenzije na cijelu BiH) ili, nedajbože, *srpskohrvatski jezik*, ili eventualno neka narodska verzija poput *naški jezik*.

⁴² Usp. tu Dixonovu (2011: 167–187) tvrdnju da lingvistička znanost (u smislu “osnovne lingvističke teorije” i opisa i analize konkretnih jezika) zapravo spada u prirodne znanosti.

⁴³ Tako hrvatski preskriptivist Stjepan Babić, pišući o riječi *sport/sport* (pri čemu je prvi oblik uobičajen, a drugi je nacionalističko-preskriptivistička oživljenica), bez ustezanja negoduje da je “mnogima Hrvatima (...) navika (...) važnija od normalnoga nacionalnoga kriterija” (str. 71 u Babić, Stjepan. 2008. “Zagonetna prevlast jelovnika nad jestvenikom”. *Jezik* 55/2: 70–72).

u jeziku po samoj definiciji ni ne može biti – nego politički. Pitanje je samo smatramo li određene ideološko-političke intervencije u jeziku opravdanim (ako su npr. u službi ostvarivanja rodne jednakosti) ili ne (ako su npr. ksenofobne). Iz perspektive samog jezika i lingvistike (kao osnovnog seta metoda i teorija koje nam služe u jezičnom opisu i analizama) ne može se, primjerice, reći da je dobro ili loše to što je u većini jezika muški rod generički, kao što ni to što je u rjeđim slučajevima ženski rod generički ne jamči ženama bolji položaj u društvu.⁴⁴ Hoćemo li inzistirati, primjerice, na upotrebi izrazâ poput *studentice* i *studenti* umjesto samo *studenti* je, stoga, pitanje političke odluke. Pri čemu je bitna razlika i u tome što se u progresivnim zahvatima u jezik – bilo da su oni feministički ili da je riječ o pitanjima političke korektnosti (npr. da se riječ *cigani* ne upotrebljava kao uvreda) – u principu nikada ne poseže za pretvaranjem da je riječ o nekakvim znanstvenim (a ne političkim) temeljima takvih zahvata u jezik/diskurs. To ne stoji i za preskriptivizam, koji se u pravilu uvijek, bar implicitno, pravda tobože znanstvenim/lingvističkim razlozima, a u zemljama poput Hrvatske preskriptivisti svoj “autoritet” (koji im tobože daje pravo da sami odlučuju o tome što je u jeziku “pravilno” a što ne)⁴⁵ vrlo često pravdaju svojim formalnim lingvističkim obrazovanjem ili pozicijom na fakultetu (u Hrvatskoj se tu u pravilu radi o kroatistima). U konačnici, i preskriptivizam bi teoretski mogao biti dobar (u smislu da je koristan za jezičnu/društvenu zajednicu), iako je neznanstven (iz pozicije lingvistike, tj. promatranja načina na koji jezik stvarno funkcionira), kad bi njegovi, iako neznanstveni, zahvati urađali dobrim rezultatima po društvo – međutim, stvar je u tome da takvi zahvati, osim što nemaju utemeljenja u načinu funkcioniranja jezika kao takvog (prema onome što je o tome otkrila lingvistika kao znanost o jeziku), promoviraju, kako već rekosmo, ne neke pozitivne posljedice po zajednicu nego elitizam, autoritarnost, nekritičnost, nesigurnost, strah od jezika, oduzimanje demokratskog legitimiteta pojedincima (npr. slabije obrazovanim, koji ne znaju “pravilno” govoriti pa se onda ne usuđuju govoriti u javnosti) itd. U svakom slučaju, kada se govori o intervencijama u jeziku (bile one progresivne ili reakcionarne), treba imati na umu da su one uvijek ideološke/političke, kao i argumenti za njih.

Jelena Marković

Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb

Očišćeno u prijevodu: Jezik u “malim pričama” s početka 1990-ih

Kada bi se skečom kao žanrom mogle legitimno i akademski ovjereno komunicirati ideje koje primarno pripadaju znanstvenom diskursu i koje su kritički komentari društvene stvarnosti, odnosno kada bi skeč sa svim svojim komunikacijskim kanalima, potencijalom njegovih podtekstova i integriranim podžanrovima bio priznat kao pandan znanstvenoj argumentaciji, komentar na tekst Andrewa Hodgesa ili bar na jedan njegov dio o grubim i jeziku neimanentnim preradama s početka 1990-ih, ali i komentar na inflaciju pozornosti koju je jezik privukao, mogao bi biti jedan od skečeva iz sarajevskog humorističkog serijala *Top lista*

⁴⁴ Ženski je rod generički npr. u amazonskom jeziku *jarawara*, no to društvo je ipak, kao i većina ostalih, patrijarhalno (Dixon 2011: 14).

⁴⁵ Za anatomiju preskriptivizma u Hrvatskoj, s brojnim konkretnim primjerima, usporedi sad Kapović, Starčević i Sarić 2016b.

nadrealista.⁴⁶ Dakle, kada bi žanr komentara na znanstveni tekst ili žanr etnografskog opisa i/ili kritičkog osvrt na življenu stvarnost bio na neki način kompatibilan sa skečom, gotovo da bi bilo dovoljno kao komentar na veliki dio priloga priložiti link na skeč koji je naslovljen *Jezici*.⁴⁷

U skeču, uvodno, voditelj emisije o jeziku najavljuje svoga sugovornika. Na stolu je niz knjiga i rječnika. Gost emisije djeluje nadmeno.

Voditelj: "Poštovani gledaoci, sve ovo što nas je uzburkalo, uzburkalo je i književnost i nauku i lingvistiku. Zato smo mi otišli u Čajniće na Institut za jezik, književnost, malu privredu i telekomunikacije (...) I doveli smo doktora Nermina Padeža".

Profesor Padež: "...profesora doktora Nermina Padeža s Instituta za jezik, književnost, malu privredu i telekomunikacije iz Čajnića. Naime, mi smo, u sastavu prof. dr. Nenad Zamjenica i prof. dr. gospodin Stjepan Zarez, došli do epohalnog otkrića da je u stvari u lingvistici ... Naime, ne postoji jedan jezik koji se do sada neprecizno nazivao srpsko-hrvatski, odnosno, hrvatsko-srpski jezik, već se radi o šest različitih jezika. Naime, radi se o šest jezika se radi. O srpskom, hrvatskom, bosanskom, hercegovačkom, crnskom i gorskom jeziku. Da bih gledaocima pojasnio stvar, najbolje da uzmemo jedan primjer. U lingvistici inače primjeri najbolje rade na primjerima. Imamo jedan primjer proste rečenice gdje ima samo subjekat i predikat, rečenice koja glasi: Ja čitam. To je na srpskom jeziku. Jel? Na hrvatskom se ova rečenica govori potpuno drugačije. Kaže se: Ja čitam. Dok je bosanski jezik, međutim, potpuno drugačiji od ove prve dvije varijante i ovo se na bosanskom jeziku kaže: Ja čitam. Ali, hercegovački jezik je zanimljiv jer je sličan bosanskom jeziku i ima mnogo sličnih, skoro istih semantičkih konotacija te se ova rečenica na hercegovačkom jeziku kaže: Ja čitam. Dok je crnski jezik možda i najinteresantniji od svih jezika ... Naime, na crnskom jeziku se ova rečenica kaže ... Ja mislim da nema šanse da pogodite kako se to kaže. (...) Na crnskom se kaže, pazite dobro, pazite dobro: Ja čitam. Dok je gorski jezik potpuno drugačiji od svih ovih varijanti i na gorskom jeziku se ova rečenica kaže ... kaže ... kaže ... (...) Ja čitam".

Ideja da se opisanim skečom komentira odnos jezika i politike čini mi se primamljivom i zbog osobnog stava da se ta pitanja ne daju braniti uobičajenim argumentacijskim izvodima koje koriste primjerice lingvisti, kulturni antropolozi, folkloristi i sl. jer su gurnuti u sferu često iracionalnog zastupanja voljene teze, poziranja u korist vlastite neutralnosti i objektivnosti (što dakako ne znači da neki lingvisti i antropolozi nisu ponudili valjane znanstvene teze, ideje i argumentacije).

Prema svemu sudeći, skeč neće moći figurirati kao cjeloviti komentar dijelu teksta Hodgesa, premda svojom specifičnom poetikom ne samo da otvara mnoga pitanja, nego brojne aspekte odnosa jezika, znanosti, politike i tržišta neupitno razotkriva i to na ogoljeli, razumljiv način, dodanom vrijednošću humora. Unatoč tome, skeč će ovdje poslužiti kao primjer kako se političke ideje prelijevaju i posreduju jezikom i kroz jezik, kako znanost funkcionira i kao sluga i kao oponent vladajućim idejama te kako se pitanja jezika prelijevaju u svakodnevnu komunikaciju i popularnu kulturu, što držim najzanimljivijim iz perspektive etnologije, kulturne antropologije i folkloristike. Drugim riječima, kada bi spomenuti skeč preveli u neku znanstvenu konstataciju, mogli bismo reći da smo 1990-ih svjedočili "preslikavanju nekih pojava iz društva i politike u jezik" (Kapović 2011a: 12).

U akademskom djelovanju posebice lingvista prepoznato je niz pravaca, svjetonazorskih i uže lingvističkih ideja koje problematiziraju pitanja jezika i politike. Brojne su polemike koje je Hodges spomenuo u svom tekstu pa ih ne treba ovdje ponavljati. Ta se lingvistički

⁴⁶ Serijal je nastajao i prikazivao se tijekom 1980-ih i 1990-ih godina na području bivše Jugoslavije pa tako i u Hrvatskoj.

⁴⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=DztrXSdXmxU> (pristup 20. 3. 2016.).

ka rasprava s identičnim polaznim točkama, ali s teže predvidivim odjecima i posljedicama preslikava u jezično i narativno oblikovanje svakodnevice. Dok akademski radnici primarno proizvode studije, članke, rječnike u koje je utkan cijeli spektar lingvističkih i političkih ideja koje su i uzrokom i posljedicom društvenih odnosa, djelovanje amaterskih "čistača" jezika vrlo eksplicitno proizvodi i reflektira nelagodu i društvenu napetost. Oni najčešće prisvajaju jezik i zastupaju ideje koje su u lingvistici prepoznate kao jezični purizam i preskriptivizam. Kao što mnogi mogu posvjedočiti, ulogu "čuvara jezika" 1990-ih u Hrvatskoj nisu preuzele samo obrazovne institucije, javni mediji, znanstveni ovjervitelji, već je jezik u skladu s političkom dominantom "čuvala" "ulica". Hodges je spomenuo neke primjere prelijevanja jezičnih pitanja u svakodnevicu. Međutim, njih je 1990-ih godina bilo toliko da bi bilo moguće napraviti cijelu studiju o uličnom jezikoslovnom amaterizmu, ali i o jednom posve novom humornom podžanru kojemu je cilj ismijavanje purizma i preskriptivizma, što uostalom pokazuje i spomenuti skeč. Njega bi bilo moguće promatrati u kontekstu poetike otpora, narativnog preoblikovanja osobnog iskustva u humorističnu priču ili sl. Dakle, ulogu jezičnih "uličnih" preskriptora preuzeli su pojedinci amateri. Svakodnevica je bila mjestom realizacije široko prihvaćenog projekta "čišćenja" i discipliniranja jezika. Radi ilustracije, navest ću dva primjera. U kraju iz kojega sam se kao studentica preselila u Zagreb za slatki kolač od dizanog tijesta prženog u ulju koristi se riječ krofna. Kada sam sredinom 1990-ih u zagrebačkoj pekari zatražila krofnu, prodavačica mi je, iako su krofne stajale ispred mene, rekla da krofne nemaju. "Možda ih eventualno imaju u Srbiji", rekla je. Njoj je krofna, iako riječ germanskog podrijetla koju smo koristili u Istri, zvučala kao srbizam. Također, svjedočila sam ranih devedesetih situaciji ulične prepirke koja je započela tako da se jedan prolaznik drugome, nakon što su se sudarili, ispričao rekavši: "Izvinite", na što mu je drugi odgovorio: "Izvinem ti ruku, budalo. Kaže se: Oprosti." Njegovo negodovanje bilo je također, kao u prvom slučaju, potaknuto nepoželjnim izborom riječi sugovornika.

Što nam ti primjeri govore o djelokrugu, kompetencijama i interesima pojedinih znanstvenih disciplina, ponajprije etnologije (i/ili kulturne antropologije) i folkloristike? Odgovor na to pitanje mogu ovdje tek naznačiti. Naime, Hodges se pita zašto su istraživači nelingvisti u Hrvatskoj rijetko sudjelovali u "sociolingvističkim debatama koje se tiču novog hrvatskog standarda". Jedini suvisao odgovor mogao bi biti: Nisu jer nisu. Važnije je pitanje, čini mi se, kako su to hipotetski mogli učiniti. Ako nismo osporavatelji barem emske (samo)prepoznatljivosti etnologije, kulturne antropologije i folkloristike (sa svim pripadajućim i/ili formama, usp. Prica 2001) i to na razini specifičnosti metodologija (odnosno njezinog razumijevanja) i istraživačkog fokusa te ako ne zaziremo od svojevrstne tjesnoće disciplinarnih ladica, i dalje možemo valjanim držati Lozičino tumačenje razlikovanja disciplina u kojemu (re)interpretira Dundesova promišljanja tekture, teksta i konteksta (Lozica 1979). Držimo li je valjanom, onda bismo mogli, iako ne bez ostatka, lingvistiku, odnosno njezin primarni fokus, pa ako hoćemo i metodologiju, smjestiti u spomenutu Lozičinu shemu⁴⁸ i to tako da kažemo da ono što je za lingvistiku tekst, za folkloristiku je tek tekstura, a za etnologiju (i/ili kulturnu antropologiju) niti to. Ta udaljenost fokusa nikako nije nepremostiva, ali je i dalje udaljenost. Mjesta približavanja neosporno ima. Sedamdesetih godina prošloga stoljeća u lingvističkim istraživanjima započinje ozbiljnije premještanje fokusa s jezika na komunikacijski proces, a folkloristika premješta naglasak s folklornog teksta na pripovjedni događaj, kontekst, izvedbu i komunikaciju. Ne mogu ovdje ući dublje u tu problematiku, ali mogu samo podsjetiti na etnografiju komunikacije ili, primjerice, istraživanja jezične so-

⁴⁸ Naime, Lozica smatra da: "Ono što je folkloristiki tekst, etnologiji je samo dio tekture. Kontekst folkloristike (ljudi i njihov život) jest tekst etnologije" (1979: 45).

cijalizacije. Etnografija komunikacije nije slučajno, s određenim modifikacijama Richarda Baumana (vidi npr. 1975, 1986), zaživjela kao etnografija usmene književnosti ili kao etnografija usmene izvedbe.⁴⁹ Etnografija komunikacije ponudila je okvir za interdisciplinarno istraživanje komunikacije zanimajući se za integrativnu vizuru jezika, književnosti i kulture. Ističući doprinose lingvistike folkloristici i obrnuto, Dell Hymes, utemeljitelj etnografije komunikacije, zagovara definiranje komunikacijskog ponašanja kao folklorističkog predmeta (1971). Susrete dvoje neznanaca koji se spore oko jezika, koje sam spominjala u primjerima iz svakodnevice, moramo promatrati kao društveni, kulturni, lingvistički i folklorni događaj, a priču o tom događaju ne samo kao prikladnu formu za izražavanje identiteta nego kao njegov sadržaj. Istraživači jezične socijalizacije (npr. Ochs 1993; Schiffrin 1996) reći će da subjektivnost, uostalom, započinje usvajanjem jezika te da je njegova uporaba povezana s konstrukcijama identiteta, samoodređenjem i samooblikovanjem. Tom analogijom, čini se da su naši identiteti i priče koje ga sadrže i proizvode još krhkiji kada se jezik mijenja u neskladu s njemu svojstvenom dinamikom. Na tim se krhkim postajama, na propusima koje proizvodi politika, jasnije vidi koliko je konstrukcija identiteta ovisna podjednako o povijesnom vremenu kao i o vremenu pojedine interakcije te da je naše sebstvo relacijsko (konstruirano u odnosu s drugima), te da je privremeno i ovisno o svakoj pojedinoj interakciji i priči o sebi i drugima.

Za kraj, jedno od ključnih pitanja koje bi se iz perspektive etnologije i/ili kulturne antropologije moglo ili se već trebalo otvoriti jest pitanje jezičnih, ali s tim u vezi i znanstvenih politika. Ključno pitanje je i, naravno, pitanje posljedica znanstvenoga rada i djelovanja te njegove usmjerenosti u očuvanje općeg dobra ili, s druge strane, u pristajanje da se pozicija znanstvenika, u ovom slučaju lingvista, barem dijelom zamijeni ulogom jezičnog savjetnika te time omogućiti toliko željeni izlazak na tržište, ma koliko to začudno bilo. U tom smislu, želim skrenuti pozornost na zaključak dviju reportaža koje slijede spominjani skeč. Ugledni znanstvenik koji nam je pojašnjavao razlike među jezicima uvodi nas u dvije reportaže. U prvoj djevojka koja govori bosanski u trgovini želi kupiti čaj, ali je prodavač koji govori gorski ne razumije. Šef trgovine poseže za razlikovnim rječnikom te se oni na koncu uspiju sporazumjeti. Slijedi reportaža u kojoj mladić, govornik hercegovačkog želi djevojku koja govori srpski odvesti na kavu. U to se niotkuda pojavljuje jezični savjetnik koji pomaže djevojci i mladiću da se sporazumiju, a na odlasku kaže: "Ovo će vas stajati osamnaest dinara. Imali ste dva subjekta, tri predikata i jednu prilošku odredbu za vrijeme. (...) Zato naručite naše rječničke. (...) Idealan za mješovite brakove."

⁴⁹ Takav pristup označio je i bitan zaokret folkloristike, a u širem smislu i antropologije, ka izvedbi. Bauman smatra da usmjerenost na izvedbu može označiti zaokret "nove folkloristike" koja će biti oslobođena usmjerenosti na tradicijske prežitke nekih prošlih vremena "i koja će moći uključiti puno više od cjelokupnosti ljudskog iskustva" (Bauman 1975: 306).

Tanja Petrović

**Institut za kulturalne studije i studije sećanja, Naučnoistraživački
centar Slovenačke akademije nauka i umetnosti (ZRC SAZU), Ljubljana**

Preskriptivizam u standardizaciji jezika i državljanstvo na post-jugoslovenskim prostorima

Andrew Hodges u svom članku skreće pažnju na važnu povezanost između režima standardizacije jezika i društvenih promena do kojih je došlo posle etničkih sukoba koji su pratili raspad socijalističke Jugoslavije. Kao i standardizacija jezika kojom upravljaju nacionalne elite, politike zaštite manjinskih jezika koje artikuliše Evropska unija doprinose nacionalizaciji govornikâ i jezikâ na post-jugoslovenskim prostorima, naročito kada su u pitanju društva u kojima je za vreme Jugoslavije standardni jezik bio srpskohrvatski/hrvatskosrpski. Ove jezičke politike zapravo slede premise jezičke ideologije koja preovlađuje u današnjoj Evropi i prema kojoj se jezik razume kao diskretna, jasno određena forma, kao komunikacijski kôd koji ima ime i koji se simbolički izjednačava sa državom ili etničkom grupom (Gal 2006b). Nacionalizacija je proces do kojeg je došlo u svim sferama društvenog i političkog života u državama naslednicama Jugoslavije od devedesetih godina dvadesetog veka. Taj proces, koji su često istovremeno podržavale i nacionalističke elite i međunarodna zajednica, doveo je do nastanka odvojenih škola i vrtića (v. Madacki i Karamehić 2012) i do brojnih političkih apsurdâ kojima je blokiran rad državnih institucija – najizrazitije u Bosni i Hercegovini (v. Ćurak 2004; Jansen 2015; Mujkić 2007) – što ostavlja duboke posledice na svakodnevni život državljanke i državljanâ.⁵⁰

U ovom ću komentaru bliže osvetliti tri važna aspekta tekućih procesa karakterističnih za jezičku politiku na prostoru bivše Jugoslavije; pri tome ću se fokusirati na situaciju u Srbiji, na društvo kome je posvećen najveći deo vlastitih istraživanja jezičkih praksi i ideologija. Ova tri aspekta su usko povezana sa režimima državljanstva post-jugoslovenskim društvima. Njima veliku pažnju posvećuje i Andrew Hodges u svom tekstu. Najpre ću se pozabaviti posledicama koje za državljanke Srbije ima nacionalizacija jezika i osvetliću načine na koje ona doprinosi isključivanju i hijerarhizaciji. Zatim ću jedan deo rasprave posvetiti pojmu objektivnosti, kako u istraživanju jezika tako i u procesu njegove standardizacije, te pitanju raskoraka između propisanih normi i oblika s jedne strane te stvarne upotrebe jezika sa druge strane. Na kraju ističem značaj pojave novih oblika jezičkog aktivizma i otvaranja novih prostora za angažovane pristupe preskriptivizmu u standardizaciji jezika koje su omogućili. Nalazimo se, naime, u trenutku kada dolazi do fragmentacije i demokratizacije javne sfere i pluralizacije glasova koji se mogu čuti iz akademske zajednice lingvista i ostalih naučnika zainteresovanih za pitanja povezana sa jezikom.

Unutrašnja isključivanja

Iako je najveći deo napora u standardizaciji jezika još uvek usmeren na razlike između pojedinih standardnih jezikâ nastalih iz srpskohrvatskog, naročito između srpskog i hrvatskog, ne

⁵⁰ Koliko dalekosežne posledice može imati insistiranje na etnički definisanom državljanstvu u Bosni i Hercegovini pokazalo se 2013. godine, kada predstavnici konstitutivnih naroda u skupštini nisu mogli da postignu dogovor oko dodeljivanja jedinstvenih matičnih brojeva – čime su novorođenu decu ostavili bez mogućnosti da dobiju dokument i putuju u inostranstvo radi lečenja. To je dovelo do masovnih protesta građana u čitavoj zemlji. Ovi protesti, kasnije nazvani *bebolucija*, bili su prvi nakon rata u devedesetim godinama 20. veka koji su građane ujedinili bez obzira na njihovu etničku pripadnost (videti Mujanović 2013).

smemo zanemariti ni posledice preskriptivizma u normiranju jezika na državljanstvo *unutar* post-jugoslovenskih društava. U jezičkoj ideologiji koja preovlađuje u Srbiji standardni jezik se doživljava kao hijerarhijski nadređen ostalim jezičkim kodovima, dok se uopšteni pojam “srpski jezik” u velikoj meri poistovećuje sa jezičkim standardom. U tom kontekstu se dijalekti ne doživljavaju kao jezički izrazi koji imaju kulturnu vrednost te njihova upotreba ostaje ograničena na lokalne okvire komunikacije (Petrović 2015).⁵¹ S druge strane, specifična istorija jezičke standardizacije učinila je standardni jezik nejednako dostupnim svim govornicima i državljanima Srbije: rašireno je uverenje da govornici dijalekata zapadne Srbije govore “čisto” i “pravilno”,⁵² dok je govor stanovnika jugoistočne Srbije “nepravilan” i “pokvaren” te da oni uopšte nisu u stanju da u potpunosti usvoje standardni jezik. Ovakve poglede, iako su oni u suprotnosti sa samom idejom standardnog jezika, koji bi morao biti sredstvo sporazumevanja dostupno svim državljanima i omogućava im anonimnost (Woolard 2008; Gal i Woolard 2001), iznose i propagiraju čak i lingvisti u Srbiji: tako je Pavle Ivić zapisao da je za govornike dijalekata jugoistočne Srbije usvajanje standarda “mučan proces” i “zadatak koji se po pravilu nikada ne može izvršiti u potpunosti” (1988: 11). Sandra Šare i Stanislav Stanković (2011) navode brojne primere nipodaštavajućeg odnosa profesora na katedrama sa srpski jezik prema studentima koji dolaze iz jugoistočne Srbije i njihove izjave kako studenti iz ovog dela zemlje zbog svog maternjeg jezika ne treba da studiraju srpski jezik.

Upotreba jezika i jezička pravila

Kako ističe Hodges, objektivnost je važan ideološki koncept koji se nalazi u osnovi i istraživanja jezika, i procesa, i politika njihove standardizacije. Poseban status lingvistike među humanističkim i društvenim naukama kao “objektivne” i “naučne” discipline svakako zaslužuje dekonstrukciju. Ni u lingvističkim poddisciplinama koje se bave “jezičkim faktima” (Hodges) ne može se zagovarati nedvosmisleno neutralna pozicija koja bi bila neosetljiva na ideologiju: na primer, Howard Aronson (2007) pokazuje da čak ni discipline poput lingvističke tipologije nisu neosetljive na “društvenu faktografiju”: u dugoj istoriji istraživanja balkanskog jezičkog saveza (*Balkan Sprachbund*) kao zatvorenog, jedinstvenog i specifičnog područja lingvisti su značajno doprineli zapadnim pogledima na Balkan, kojima dominiraju orijentalizam (Said 2008) i balkanizam (Todorova 1999).

Kao što Hodges primećuje, hrvatski lingvisti koji su kritični prema preovlađujućim preskriptivističkim praksama standardizacije često posežu za “naučnim argumentima”. Isto važi i za Srbiju. Marko Simonović, na primer, ističe da “ono što se na području našeg jezika naziva normativnom lingvistikom iscrpljuje se u stigmatizaciji i proterivanju jezičkih pojava, idući tako protiv temeljnih načela nauke” (Simonović 2015; videti i izjave Bobana Arsenijevića u Stevanović 2015). Ovakva tvrdjenja potrebno je razumeti ne toliko kao zahtev za objektivnošću i čvrsto verovanje u neupitnost te objektivnosti, nego pre kao zahtev da pravila standardizacije i izbori koji se u njoj prave budu zasnovani na realnim praksama upotrebe jezika i na jezičkoj i društvenoj realnosti. Nezainteresovanost glavnih aktera standardizacije za ovu realnost možemo označiti kao najvažniju karakteristiku preskriptivističke standardizacije od devedesetih godina 20. veka naovamo. Govornici jezika nastalih iz srpskohrvatskog često se nalaze u situaciji da ono što je od strane lingvista proglašeno za “jedino ispravno” ima

⁵¹ Nizak nivo prestiža koji uživaju srpski lokalni govori te odsustvo njihovog razumevanja kao kulturne vrednosti i nasleđa povezano je sa činjenicom da u Srbiji pre standardizacije koju je sproveo Vuk Stefanović Karadžić nije postojala tradicija lokalnih pisanih idioma zasnovanih na dijalektima – za razliku od, recimo, Hrvatske, gde se srpskohrvatski kao novouvedeni standard “sukobio” sa nekoliko “narodnih” pisanih standarda (videti Alexander 2002–2003).

⁵² Videti: “Valjevci i Užičani ne prestaju se raspravljati ko govori pravilnijim srpskim jezikom: Evo šta su presudili filolozi”, http://bulevar.b92.net/srpska-posla.php?yyyy=2016&mm=03&dd=19&nnav_id=1109529 (pristup 13. 7. 2016).

malo ili nimalo veze sa njihovom realnošću. Često je odnos između realnosti i farse, između ozbiljnog i apsurdnog, zamagljen ili izokrenut. Krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina 20. veka autori programa *Top lista nadrealista* snimili su nekoliko skečeva u kojima pokazuju apsurdnost tada sve češćih stavova da Srbi, Hrvati, Muslimani i Crnogorci govore različitim, jasno odvojenim i čak međusobno ne sasvim razumljivim jezicima. Ono čemu su se ovi skečevi podsmevali tada je izgledalo apsurdno i smešno. Međutim, jezičke politike u post-jugoslovenskim društvima dovele su do toga da ti isti zahtevi danas izgledaju normalno, ozbiljno i opravdano. Političke elite u Republici Srpskoj su 1995. godine ekavski izgovor proglasile za zvaničan u javnoj komunikaciji u ovom delu Bosne i Hercegovine, sa namerom da jezički ujedine Srbe sa obe strane reke Drine. Lingvista Ranko Bugarski ističe da “se neuspešni pokušaji vodstva bosanskih Srba za vreme rata da nametnu ekavski izgovor stanovništvu koje govori ijekavski i tako ga učine više ‘srpskim’ ističu kao najdrastičniji među pokušajima da se jezik promeni dekretom i zato su bili unapred osuđeni na propast” (Bugarski 2002–2003: 74). Viši cilj “nacionalnog interesa” nije jedini razlog zbog kojeg normativisti često ignorišu govornike i njihove stvarne prakse upotrebe jezika. To može biti i tradicija, kao u slučaju aktuelne debate koju je izazvalo “uputstvo” da *capuccino* na srpskom treba pisati i izgovarati kao *kapučino* i ne kao *kapučino*, što je zapravo jedina forma koju govornici u Srbiji upotrebljavaju.⁵³

Drugačiji glasovi

Sredinom devedesetih godina 20. veka Srbi u Republici Srpskoj nisu pokazali spremnost da se odreknu svog maternjeg ijekavskog izgovora zaradi “viših političkih ciljeva” i zamene ga ekavskim te je ovaj radikalni pokušaj intervencije u jezičku praksu propao. Uprkos dugotrajnoj nacionalizaciji jezika na prostorima gde je korišćen srpskohrvatski, širenje digitalnih medija tokom poslednjih dvadeset godina pružio je govornicima raznovrsne mogućnosti da preispituju i izazivaju preskriptivističke režime standardizacije jezika čiji je cilj njihova nacionalizacija. Internet i društvene mreže su doprineli pluralizaciji i fragmentaciji javne sfere, otvarajući prostor za mnoštvo različitih glasova i stavova prema jezicima, kao i prostor za koegzistenciju i cirkulaciju različitih jezičkih formi. Standardizacija i normiranje nisu više područje o kojem odlučuju isključivo sveznajući predstavnici akademske elite – u raspravu o jeziku uključuju se različite grupe građana i zainteresovani pojedinci, što dovodi do pojave novih oblika jezičkog aktivizma. Medijska kampanja “Negujmo srpski jezik”, koju su 2015. godine pokrenuli grad Beograd i Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu (koja se u 2016. godini pod nazivom “Njegujmo srpski jezik” proširila i na Banja Luku) bila je povod za ovakav jezički aktivizam (videti npr. grupu na Facebooku “Neguj mo srbski jezik” sa skoro 200.000 pratilaca u novembru 2016; videti takođe <http://www.tarzanija.com/negujmo-srpski-jezik-al-aj-ne-ovako/>). Još jedna grupa na Facebooku pod nazivom “Kako biste vi rekli?” okuplja lingviste, lektore, prevodioce, kao i “obične” govornike koji testiraju preferencije drugih govornika kada su u pitanju određene jezičke forme, izrazi i konstrukcije – neki iz čiste radoznalosti, neki da bi na taj način rešili sopstvenu (ličnu ili profesionalnu) jezičku dilemu, a neki za potrebe istraživanja. Ove aktivnosti na internetu otkrivaju da su sami govornici i njihovi jezički izbori i stvarna jezička praksa postali važan izvor za različite grupe govornika kada je u pitanju ocena prihvatljivosti određenih jezičkih formi.

U toku poslednje dve decenije smo takođe svedoci pluralizacije same akademske sfere; rasprave o normiranju jezika prestale su da budu privilegija vrlo uskog kruga onih koji zau-

⁵³ Videti: <http://www.politika.rs/scc/clanak/195279/Kapucino-i-Pacino-protiv-kapucina-i-Pacina> (pristup 13. 7. 2016).

zimaju važne pozicije na nacionalnim akademskim institucijama. Pojavila se nova generacija lingvista i lingvistkinja sa bogatim međunarodnim iskustvom, koji se bave istraživanjem jezika u okviru različitih pod-disciplina lingvistike (ali i istraživača iz drugih oblasti koji se bave pitanjima jezika – videti npr. Brković 2014). Oni se kompetentno uključuju u rasprave o standardizaciji jezika. Projekti i istraživanja koji se bave jezičkim i društvenim fenomenima na prostorima bivše Jugoslavije u kojima učestvuje ova nova generacija istraživača značajno su doprineli dekonstrukciji esencijalističkih i preskriptivističkih pogleda na nacionalne jezike na ovim prostorima kao na homogene, jasno omeđene i suštinski povezane sa etnički definisanim zajednicama (videti Arsenijević 2016; kao i projekat “Regionalna inicijativa o jezičkim podacima” – Samardžić u Stevanović 2016). Sve ove aktivnosti problematizuju opravdanost pristupa odozgo-nadole kada je u pitanju standardizacija jezika i ukazuju na sve veću svest o tome da je standardizacija jezika na prostorima bivše Jugoslavije suštinski povezana sa politikom državljanstva.

Ivana Spasić

Odeljenje za sociologiju, Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

Nekoliko paradoksa

Iz Hodgesovog informativnog i inspirativnog uvodnog teksta, s kojim se slažem u svim bitnim tačkama, želela bih da izdvojim i dodatno naglasim jednu poentu: koliko je, naime, jezička situacija na nekadašnjem srpskohrvatskom govornom području prožeta paradoksima. Nekih od njih Hodges se dotiče u svom članku, no čini mi se korisnim izložiti ih u zaoštrenijem obliku. Paradoksalna priroda predmeta znači da se, na njegovim različitim nivoima, uspostavljaju pozicije koje se uprkos suprotstavljenosti mogu (gotovo podjednako dobro) braniti teorijskim, političkim, praktičnim ili moralnim razlozima. Bez ambicije da ponudim iscrpan popis, u nastavku ću identifikovati nekoliko takvih paradoksa.

1) Prvi i najopštiji jeste *paradoks preskriptivne opsesije*. Preskriptivizam je tradicionalno jak u jezičkoj kulturi ovog regiona. Znatan ugled koji uživaju jezički stručnjaci, večita glad javnosti za autoritativnim ocenama o tome što je u jeziku “pravilno” a što nije, pisma čitalaca posvećena jezičkim temama kao redovna novinska rubrika, nastava jezika u školi koja se gotovo u potpunosti svodi na utvrđivanje jezičkih normi u glave učenika i kažnjavanje “grešaka” – sve to ukazuje na razumevanje jezika kao blaga, kao neke vrste dragocenog, ali krhkog i pomalo nepredvidljivog stvora. Umesto da se jezik shvata kao sredstvo koje pripada svima nama i koje zajednički koristimo, *mi* smo ti koji treba da vode brigu o njemu i da paze da mu ne naude.

To nije započelo s raspadom srpskohrvatskog posle 1990. godine. Takvo shvatanje vuče korene iz devetnaestovekovnog romantičarskog poistovećivanja jezika i nacije. Nije posredi ni tek nacionalistički motivisan purizam: preskriptivistička tendencija šira je od jezičkog šovinizma. U njoj se jezik kao zaloga nacionalnog identiteta često kombinuje sa bourdieuovskim (Bourdieu 1982) simboličkim nasiljem “legitimnog jezika” koje substandardne teritorijalne ili klasne varijetete automatski i nepravedno stavlja u nepovoljan položaj.

Tu opsesiju normom lako je kritikovati i otpisati je kao posledicu niza nesrećnih kulturnoistorijskih, političkih i psiholoških okolnosti. Pa ipak, obični ljudi, govornici naših jezika masovno i s poletom gaje upravo takav odnos prema vlastitom jeziku. Nije to samo neka elitna zanimacija, jer istovremeno postoji mnogo iskrene narodske idolatrije jezičke ispravnosti. Ko je onda ovlašćen da ustvrdi kako narod greši? Ako je ljudima toliko stalo do tih stvari – a mnogima od njih izgleda da jeste – ko je taj koji im može reći da su jednostavno glupi? Kapovićev (2011a) antipreskriptivistički poklič “jezik pripada svojim govornicima” ovde bi se mogao okrenuti naglavce.

Uzgred, taj tradicionalni normativizam možda je (ali samo možda) počeo da slabi. U Srbiji se u poslednje vreme pojavilo više znakova koji se mogu tumačiti na taj način. Jedan od njih je javna reakcija na ambicioznu kampanju “Negujmo srpski jezik”, koju je pokrenula Biblioteka grada Beograda u saradnji sa gradskim vlastima, uz učešće brojnih javnih ličnosti iz oblasti kulture i sporta. U debati koja je usledila izrečeno je iznenađujuće mnogo antipreskriptivističkih stavova.⁵⁴ Nadalje, knjiga srpsko-slovenačke antropološkinje Tanje Petrović *Srbija i njen jug* (2015), u kojoj se oštro kritikuje uobičajena stigmatizacija južnosrbijanskih govora, izazvala je veliko interesovanje. Takođe, u javnosti je sve prisutniji glas jedne nove generacije lingvista savremenijih pogleda (i možda ne slučajno s iskustvom školovanja u inostranstvu), kao što su Jelena Filipović u Beogradu (v. npr. Filipović 2015), Boban Arsenijević u Nišu i drugi. Ipak, oni ostaju donekle marginalni u odnosu na jezgro profesionalnog polja srbistike i njegov institucionalni aparat.

2) *Paradoks nacionalističkog nenacionalizma* odnosi se na jezičku situaciju u Srbiji posle raspada srpskohrvatskog. Za razliku od Hrvatske, ovde se jezik (osim što je preimenovan iz srpskohrvatskog u srpski) nije mnogo promenio. Nekadašnja srpska (istočna) varijanta uglavnom je ostala kakva je i bila ili, kako kaže Bugarski (2012: 51), ona je “stajala u mestu” dok su se drugi udaljavali od dotadašnjeg zajedničkog standarda, stavljajući u prvi plan razlike i varijantne osobenosti. Premda se na neke reči i forme koje se osećaju kao “hrvatske” sada gleda s neodobravanjem, u Srbiji nije bilo pandana dalekosežnom jezičkom inženjeringu kakav je sa strašću sproveden u Hrvatskoj.

To nije teško protumačiti kao “manje nacionalistički” odgovor na raspad zajedničkog jezika: on deluje umerenije, razboritije, tolerantnije. I u tome ima istine. Međutim, takav stav se može čitati i kao jezički izraz jedne druge vrste nacionalizma. U povesti odnosa među južno-slovenskim narodima srpski nacionalizam je tradicionalno ekspanzivan (a ne separatistički) i često se ispoljava kroz neosetljivost za razlike i nespremnost da se tuđi zahtevi i interesi uzmu u obzir. Stoga je u oblasti jezika postojala manja potreba da se afirmiše poseban srpski jezik. Ideja “jednog zajedničkog jezika” je ionako dovoljno maglovita i lako prema potrebi poprima više nacionalističku ili pak više nenacionalističko-jugoslovensku konotaciju. Mnogi Srbi, implicitno ili ređe eksplicitno, smatraju da su post-srpskohrvatski jezici na neki način veštački, nasilno stvoreni i da stoga ne zaslužuju status punopravnih jezika.

Jedina oblast nedvosmisleno nacionalističke jezičke nervoze među Srbima jeste pismo. Odbrana srpske ćirilice, koju navodno ugrožavaju globalizacija, EU, Hrvati i komunistički izrodi, čest je predmet javnih rasprava, zakonske regulacije⁵⁵ i aktivizma konzervativnih grupa. Zagovornici zaštite ćirilice pozivaju državu, kao i ostatak društva, da poradi na spasavanju ćirilice od propasti podsticanjem njene upotrebe i zabranom javnog korišćenja (srpske) lati-

⁵⁴ Više o kampanji može se naći na adresi: <http://www.bgb.rs/index.php/2011-11-14-21-00-27/n-gu-srps-i-zi> (pristup 20. 3. 2016), a neke reakcije: <http://pescanik.net/od-danas-pisem-neznam/>, http://www.danas.rs/danasrs/kultura/malogradjanska_normativnost_naseg_mentaliteta.11.html?news_id=300264, <http://www.tarzanija.com/negujmo-srpski-jezik-al-aj-ne-ovako/> (pristup 20. 3. 2016).

⁵⁵ O sve neadekvatnijim odredbama o jeziku i pismu u sukcesivnim republičkim ustavima piše Bugarski (2013: 91–97).

nice. Činjenicu da Srbi već decenijama uporedo koriste dva pisma⁵⁶ i da bi se moralo uložiti mnogo vremena i prinude da od jednoga od njih odustanu, ti pobornici vide upravo kao razlog za preduzimanje takvih mera, a ne *protiv* njih.

3) Svest o mnogostрукости nacionalizma u jezičkim pitanjima upozorava nas da situaciju od pre 1990. godine treba sagledati u svoj njenoj ambivalentnosti. O tome svedoči *paradoks neprozirnog zajedništva*.

Hrvatski antisrpski jezički purizam – razmahana tokom devedesetih, a i danas prisutan u umerenijim vidovima – s njegovim neumornim radom na čišćenju jezika od svih podozrevanih “srbizama” takođe nije teško izvrnuti ruglu. Smešne kovanice i loši rečnici, kao što je onaj Brodnjakov (1992), predstavljaju u tom smislu lake mete. Pa ipak, to ne mora značiti da je prethodno stanje stvari, kada je srpskohrvatski važio kao zajednički standard, bilo idealno. Da li je hrvatski kao varijanta srpskohrvatskog bio ugrožen prodorom srpskih jezičkih oblika i norme – zahvaljujući sili većine, jugoslovenskoj institucionalnoj strukturi i centralističkim tendencijama u vladajućoj ideologiji? Pitanje je i dalje otvoreno. Dominantni hrvatski odgovor je odlučno “da”, ali on se može ozbiljno dovesti u pitanje. Ipak, autori koji to argumentovano čine, poput Kordić (2010), istovremeno ne pokazuju nikakvo razumevanje za bilo kakvo eventualno hrvatsko osećanje sputanosti i uskraćenosti za priznanje i poštovanje. Sa druge strane, većina srpskih lingvista samo to pitanje smatra čistom glupošću. Argumenta, dakle, ima na obe strane. Uostalom, kako bismo definisali i operacionalizovali “ugroženost”? I, ponovo, ko je taj ko će doneti konačnu presudu da li je *uistinu* bilo jezičkog ugnjetavanja ili nije?

Pokazalo se da opcija policentričnog standardnog jezika kojim se služe srodni narodi s istorijatom međusobnih sukoba, u federaciji koja u bitnom funkcioniše po principima etničkog takmičenja, ima brojne prednosti i mane. Takav aranžman počiva na uzajamnom poverenju i dobroj volji. Ako su oni tu, rezultat je izvesna opuštena i dobrodošla neodređenost: govornici ne moraju neopozivo birati među varijantama, na raspolaganju im je čitav spektar obrazaca koji su u upotrebi na čitavom srpskohrvatskom području, jezičke forme nisu strogo etnički markirane itd. Ali, s druge strane, takvo okruženje može biti plodno tlo za bujanje raznih vrsta uzajamnih sumnjičenja, s razlogom ili bez. Takođe, ono pogoduje sprovođenju suptilnijih formi većinskog pritiska, koje se lako zaodevaju u ruho zajedništva.

4) U tom smislu je priznavanje statusa punopravnih standardnih jezika dotadašnjim varijantama i regionalnim izrazima u mnogome raščistilo teren. Nema više prostora za prikrivenu dominaciju – svako je *svoj na svome*. A manjine u toj novoj konstelaciji napokon mogu računati na punu zaštitu svojih prava, uključujući i ona jezička, u skladu sa svim standardima EU i UN.

Međutim, *paradoks prinudnog uživanja prava* kazuje nam da upravo politika koja omogućava manjinska prava istovremeno prisiljava manjine da biraju između etnički markiranih jezičkih obrazaca. Više nije moguće govoriti “neutralno” i utapati se u masu lokalnog življa kao još jedan njegov neupadljiv pripadnik. Ako ste, na primer, Hrvat u Vojvodini, sada morate govoriti *ili* hrvatski *ili* srpski; ako ste Bošnjak u Sandžaku – *ili* bosanski *ili* srpski;⁵⁷ ako ste

⁵⁶ Ogromna većina govornika srpskog podjednako dobro (ili podjednako loše) vlada obama pismima. Pri čitanju se često i ne primećuje koje je pismo posredi, osim ako se ne obrati posebna pažnja. Čirilica se uči u prvom, a latinica u drugom razredu osnovne škole. Uprkos predanom trudu zatočnika i sve većoj zakonskoj zaštiti čirilice, latinica prevladava u komercijalnom oglašavanju, štampi i na internetu. I eto još jednog paradoksa – možda vatreni čiriličari nisu baš sve izmislili.

⁵⁷ Već neko vreme traje spor oko obrazovanja na maternjem jeziku za pripadnike bošnjačke manjine. Bošnjačke organizacije insistiraju na nazivu *bosanski jezik*, dok ga srpski lingvisti i veći deo javnosti odbacuju kao neosnovan (veštački, izmišljen itd.) i, uopšte uzet, nemaju mnogo razumevanja za traženje zasebne nastave namenjene bošnjačkoj deci. Kao maksimum velikodušnosti nude *bošnjački* kao jezik manjine (h <http://mondo.rs/a822776/Info/Drustvo/Odbor-za-standardizaciju-Bosanski-jezik-ne-postoji.html>, pristup 30. 3. 2016). Država je za sada na strani Bošnjaka (<http://www.ljudskoprava.gov.rs/index.php/yy/vesti/1118-15-godina-obelevavanja-medunarodnog-dana-maternjeg-jezika>, http://www.danas.rs/dodaci/sandzak/bosanski_jezik_na_vise_manifesta

Srbin u Hrvatskoj – *ili* hrvatski *ili* srpski itd. Osim toga, samim tim što birate jedno ili drugo, birate i identitet. Tako vojvođanski Hrvati upotrebom hrvatskog jezika iz jednog ugla postaju “pravi Hrvati”, dok iz drugog postaju “hrvatski manjinski nacionalisti”. Upotrebom srpskog postaju “hrvatski izdajnici” ili pak “pošteni Hrvati”. Drugim rečima, više nije moguće koristiti jezik opušteno i bez razmišljanja.

Hodges u svom prilogu kroz etnografsko istraživanje takođe pokazuje protivrečnu prirodu te promene u postjugoslovenskom kontekstu, gde su “nekritičko promovisanje jezičke raznolikosti” (zasnovano na smernicama EU) i “međunarodnopravni okvir sagledavanja situacije” nenamerno podstakli “artikulaciju nacionalno definisanih kolektiva oko kojih se ratovalo”. Pitanje je, međutim, šta bi mogao biti izlaz na ovoj već odmakloj tački razvojnog puta. Korak unazad od okvira manjinskih prava teško je zamisliti, a još teže sprovesti u delo.

I uopšte, ako se mene pita, lako rešenje nijednog od navedenih paradoksa nije na vidiku.

cija.42.html?news_id=316609, pristup 30. 3. 2016). S obzirom na minimalne jezičke razlike, spor može delovati trivijalno. On, međutim, drugačije izgleda ako ga sagledamo u svetlu viktimizacije srbijanskih Bošnjaka tokom devedesetih godina i njihovog i danas ranjivog položaja.

SVRT NA KOMENTARE

Andrew Hodges

Želio bih prvo iskoristiti priliku i zahvaliti svim komentatorima na sudjelovanju u raspravi; iznesene spoznaje i različitost pristupa iznjedrile su puno novih pitanja, pojasnile i osnažile neke od argumenata, no s pravom su i odbacile i/ili iznijele kritiku drugih. Ova je rasprava također korisna za isticanje cijelog niza perspektiva na široko definiranoj akademskoj ljevici. U svom odgovoru posebno ću se usredotočiti na tri problema koja su se pojavila u više navrata: (1) implikacije klasnog umjesto identitetskog pristupa (Kapović, Abercrombie, Costa), (2) pitanja o tome čiji je glas legitiman i tko se uključuje i definira u ovim debatama i (3) kritike nacionalističkih "grupnosti" (*groupness*) (Kapović, Costa) koje tvrde da one ne predstavljaju analitičku stvarnost, nego se odnose na moderne hegemonijske hijerarhijske sustave poretka (o tome je također raspravljala Spasić).

Isprva mi je namjera bila intervenirati, prvenstveno u Hrvatskoj, u debatu o jezičnoj standardizaciji iz antropološke perspektive, s ciljem otvaranja dijaloga između lingvista, znanstvenika društvenih disciplina i antropologa o očitom pitanju koje svi prešućuju. Postoje naznake da se slične diskusije počinju voditi u postjugoslavenskim državama, uključujući Hrvatsku, što smatram ohrabrujućim. S druge strane, došlo je do nekih negativnih razvoja događaja otkad sam napisao uvodni tekst: iskusio sam iz prve ruke kako je živjeti u Hrvatskoj pod konzervativnom vladom s elementima krajnje desnice. Iskusio sam posljedice napada na medije i sigurnosni aparat zajedno s pokušajima da se povijesni revizionizam Drugog svjetskog rata proturi u kulturni "mainstream", i to je produbilo moje razumijevanje toga kako atmosfera konformizma prevladava kroz stvaranje opće atmosfere straha u čitavoj zemlji (komentar Jelene Marković se implicitno na to odnosio), što dovodi do zaobilazanja određenih istina, barem u javnom diskursu. To je tema o kojoj su puno pisali Jelena Marković i drugi hrvatski antropolozi (usp. primjerice Čale Feldman, Prica i Senjković 1993).

Moj je drugi cilj bio napraviti antropološke usporedbe s lingvističkom i političkom situacijom u drugim, uglavnom evropskim kontekstima, jer se rasprave o standardnom jeziku često čine izolirajućima i ograničenima, kao što navodi i Kordić (2010) u svojoj knjizi o lingvističkom nacionalizmu. James Costa progovara o relativnoj *nevažnosti* standardnog jezika u škotskom političkom kontekstu, povezujući to s konceptom javne i privatne sfere, koje su u središtu zapadne liberalne političke teorije. Moglo bi se postaviti pitanje da li je moguće i, ako jest, kako takav koncept prenijeti u postjugoslavenski kontekst. Iz zapadne liberalne perspektive, hrvatska jezična politika – a i politika u vezi tema koje uključuju prava LGBTQ populacije, abortus, referendum o definiranju braka kao heteroseksualnog itd. – opetovano napada "privatnu sferu" pojedinaca, od ispravljanja govora za vrijeme neobavezna ispijanja kave ili sustavnog interesa određenih aktera da oduzimaju "privatna" prava drugih. Komentari Tanje Petrović na posljedice standardizacijskih procesa, unutarnju raznolikost i stvaranje unutarnjeg Drugog dodali su još jednu bitnu dimenziju tim kretanjima. Bez obzira na to primjenjuje li se pristup privatne/javne sfere na postjugoslavenski kontekst (a ja se zalažem protiv takvog pristupa), takve intervencije, uključujući i lingvističke prakse koje potpomažu

progurati radikalne kulturne razlike, mogu se i trebaju preispitati. To nas dovodi do pitanja zabuna o liberalnom i lijevom koje su vezane uz jezik:

Bavljenje klasom kroz jezik?

I Abercrombie i Kapović razmatraju negativne strane pristupa temeljenog na klasnim podjelama, u čemu sam se oslonio na Brutt-Griffler, i nakon pažljivog razmatranja s njima se u potpunosti slažem. Kapović tvrdi da takav pristup uključuje "liberalni ideologem", što i Abercrombie implicitno tvrdi kad naglašava kako bi usredotočenost na klasu nužno uključivala pristup dominantnom jeziku i njegovu korisnost na tržištu rada – u (kapitalističkom) kontekstu gdje takva tržišta postoje. Promicanje izjednačene startne pozicije tako što će se, na primjer, ponuditi dodatna pomoć, vrijeme i sredstva za učenike čiji se govor ne podudara sa standardom koji promiče država (i koliko je taj standard blizak sociolektu primjerice radničke ili više klase) moglo bi se smatrati politički analogno promociji blairističke meritokracije, koja želi stvoriti "jednake mogućnosti za sve", odnosno jednake mogućnosti pristupa, što bi promicalo klasnu *mobilnost*, a ne propitivanje klasnog sustava. To ne znači da u svakodnevnoj praksi skretanje pozornosti te isticanje i kritika klasnih razlika ili pretpostavljene hijerarhije u razredu i općenito nije progresivan potez – očito je da može biti. Takve intervencije, slične psihoterapijskim intervencijama, mogu biti oslobađajuće i važne na osobnoj razini, no nemaju direktnog političkog učinka u promjeni nepravednog sustava koji proizvodi i održava goleme ekonomske nejednakosti među ljudima. Ako promotrimo jezik, kako predlaže Kapović, a što sam i ja nagovijestio u polaznom tekstu rasprave, kao ploču na kojoj su zapisani politički procesi i promjene, kako prošli tako i sadašnji, onda društveni aktivizam uvijek stoji ispred bilo koje vrste jezičnog aktivizma. Naime, materijalni procesi, kao što je stvaranje klase, unaprijed će pobijediti ili zaustaviti bilo koju jezičnu protuintervenciju i, kao što je Kapović primijetio, u svakom bi se slučaju javili novi oblici jezične diskriminacije (u oba smisla riječi). To je razlog zbog kojeg bi, kao što je Costa (2013) ustvrdio, sociolingvistika i jezični aktivizam mogli imati koristi od pojačanog dijaloga sa socijalnim antropolozima. S time u vezi, kako je komentirala Abercrombie, predlažući da se osvrnemo na povijesne procese kroz koje određeni "govornici" postaju minorizirani, "manjinski jezici nisu sami po sebi manje korisni, nego su takvima postali zbog društvene i ekonomske isključenosti njihovih govornika". Mogli bismo, također, kritizirati pristup koji se previše usredotočuje na "politiku". Upotrijebivši metaforu lingvističke antropologije, ako jezična standardizacija ima za posljedicu označavanje pojedinih lingvističkih oblika i njihovo uvođenje u registar, čin koje je istodobno hijerarhizirajući i tematski, mogli bismo shvatiti politiku kao upisivanje u registar (*enregisterment*, usp. Agha 2005) određenih oblika političke prakse, također hijerarhizirajućih i tematskih, kroz njihovo promoviranje koje vrše institucije koje rade na hijerarhijskom principu kao što su to, primjerice, moderne države. Baš kao što jezična standardizacija zahtijeva tijela koja će je učiniti legitimnom, tako se i politika oslanja na institucije s materijalnim resursima koje će ozakoniti privilegiranje određenih političkih pristupa/praksi u odnosu na druge i kroz osiguravanje materijalnih resursa i kroz diskurzivnu legitimizaciju.

Usredotočenost na odabir odgovarajućih politika također nas udaljuje od situacije na terenu i uvida u to kako se takve politike razvijaju u raznim kontekstima (Clarke et al. 2015) i procijepu između teorije i stvarnog stanja, kako je istaknula Balažev. Ako ostavimo po strani teorijske brige oko okvira manjinskih jezičnih prava, stvarne su prilike u Vojvodini mnogo složenije i prije donošenja bilo kakvih širih zaključaka o tome što bi "moglo" ili "trebalo" biti dopušteno važno je razumjeti pojedine aktore, njihove odnose i motivacijske dinamike. Ne uzimajući u obzir jezična pitanja, poučavanje hrvatskog u Srbiji nudi spektar resursa i mo-

gućnosti, od kojih su neki korisni svim učenicima u školi. Imajući na umu te kritike, možda bi senzibilnija perspektiva dopustila pojedincima da izaberu jezik ne samo na bazi “korisnih vještina”, nego i u skladu s “jezičnim afinitetima” ili možda labavijim “identifikacijama”. Naime, u Vojvodini su u školski smjer na hrvatskom koji sam promatrao bili uključeni i nehrvatski identificirani ijekavci (tj. oni iz Bosne i Hercegovine), kao i učenici čiji su roditelji željeli da djeca pohađaju razred s manjim brojem učenika. Što se tiče Kapovićeva prijedloga da se osnuju miješani razredi, koliko je meni poznato, u Vojvodini su postojali pokušaji takve naravi u vidu pilot-programa, no došlo je do prigovora nekih aktivista hrvatske manjine koji su tvrdili da bi to dovelo do asimilacije, o čijoj je logici raspravljala Spasić u svome odgovoru. Na pomolu nema jednostavnog rješenja tog problema.

Drugo pitanje, koje se rijetko spominje u odgovorima, čini diskusija o mjeri do koje je klasa prisutna u određenim nacionalističkim diskursima (koji se uvijek tiču “grupnog identiteta”, no samo ponekad uključuju i klase). Komentar Marine Balažev, kroz raspravu o studiji slučaja koja se izravno tiče mog rada na terenu i podcrtavanje nekoliko zajedničkih momenta koji nas oboje zanimaju, također je iznjedrio mnogo pitanja svojim “neesencijalističkim pristupom” nacionalnom identitetu, koji shvaća takve identitete kao narative. U tom bi se smislu, odbacujući korijene, biološko određenje nacije ili znanstvene ideje rasa, svatko (uključujući i mene) mogao smatrati Hrvatom zbog izloženosti narativima hrvatskog nacionalnog identiteta i zauzimanja stava prema tim istim narativima. To bi uključivalo kognitivnu (svjesnost i znanje) komponentu i neku vrstu afektivnog prihvatanja važnosti/vrijednosti tih narativa. Njezin pristup izostavlja, a ne mora, fokus na materijalne učinke življenja u modernim državama, koji često dovode do proizvodnje takvih narativa.⁵⁸ No, i dalje ostaje pitanje tko je taj koji ima moć definirati i nametnuti određene narative. Tko je taj tko određuje je li ili nije bunjevački “hrvatska” jezična varijanta; kako se određuju granice “lingvističkog mozaika” i koje su implikacije fiksiranja tih granica – da li je takvo fiksiranje samo po sebi esencijalizirajući potez? To nas dovodi do druge bitne teme:

Čiji je glas važan i čiji se glas čuje?

Ovisno o nečijoj perspektivi, a kako sam se i sâm uspio uvjeriti tokom terenskog istraživanja, mogući odgovori na pitanje čiji se odgovori “broje” kao legitimni u debatama o hrvatskoj lingvističkoj situaciji uključuju kombinaciju sljedećeg: Hrvat, znanstvenik, znanstvenik s lingvističkim obrazovanjem ili obrazovanjem u disciplinama povezanim s jezikom, netko tko živi u Hrvatskoj, netko tko živi u Hrvatskoj određeni broj godina, nastavnik hrvatskog jezika. U uvodnom tekstu osjećao sam potrebu istaknuti svoje pravo da sudjelujem u debati napominjući da živim u regiji već mnogo godina i, osim toga, govorim tečno hrvatski.

No, bez obzira na to, neki od onih s kojima sam razgovarao isključili su me na temelju nacionalnosti, dok su me drugi tokom razgovora eksplicitno označili kao “autsajdera” i/ili “zapadnjaka”. Drugi su pak smatrali da je moja pozicija napola insajderska ili gotovo potpuno insajderska. Iz antropološke perspektive legitiman bi bio glas one osobe koja je stekla nužno “znanje” ili duboko razumije kontekst zbog rada na terenu, što joj omogućuje da bude politič-

⁵⁸ Možemo usporediti koncept nacionalne mitske povijesti Liise Malkki (usp. Malkki 1995), zajedničke pripovijesti o “naciji”, koja opisuje i objašnjava karakteristike nacionalne grupe i ima snažne moralne dimenzije, te koncept “životnih skripta” u transakcijskoj analizi, koji se odnose na internalizirani narativ budućeg života pojedinca, koji opisuje i objašnjava određene obrasce ponašanja i osobne karakteristike i dovodi do ponavljanja određenih ponašanja, uključujući i psihološke igre (usp. Steiner 1990). U tom se kontekstu mitska povijest, koja obično uključuje vidove povijesti kako su tumačeni u školi, predstavlja ključ cementiranja nacionalnog identiteta kroz stvaranje osobne identifikacije s kolektivnim narativom s moralnom dimenzijom, može smatrati “patološkom”. Postoje dvije mogućnosti: potpuno odustajanje od mitske povijesti i shvaćanje da se ona odnosi na specifične povijesne uvjete (protunacionalno stajalište) ili određeno distanciranje od nje, kako ne bi bila doživljena direktna, afektivno snažna i manje svjestan način (taj bi se pristup mogao nazvati “liberalan” ili “liberalno lijevi”).

ki pismena unutar danog konteksta, i može se sporazumjeti uporabom relevantnog/ih jezika. Medijske rasprave o nedavnom predsjedniku Vlade Tihomiru Oreškoviću, koji je živio u Kanadi većinu svog života i loše govori hrvatski, iznjedrile su zanimljiva pitanja u tom smislu. Taj bi proces vjerojatno uzeo nekoliko godina uronjenosti u kontekst uz pokušaje da ga se razumije.⁵⁹ Turisti koji su nakratko posjetili Hrvatsku u proljeće 2016. nisu mogli iskusiti svakodnevni strah koji osjećaju pojedini građani ili dugotrajni rezidenti (posebno oni koji se identificiraju kao manjina) koji se angažiraju društveno, psihološki i materijalno na prostoru koji omeđuju hrvatske državne institucije. To je razlog zbog kojeg vjerujem da antropološke metode, tj. dugotrajni rad na terenu, mogu dati važne priloge spomenutim diskusijama.

To nas dovodi do tvrdnje koju je Spasić tako elokventno iznijela i koje se dotiče i Kapović: tko ima "pravo" ili, doista, "moć" definirati lingvističke i/ili političke situacije i tko može "legitimno" intervenirati. Jezični aktivizam u Hrvatskoj u velikoj se mjeri usredotočuje na pitanja koja se tiču standardnog jezika te na pristupe koji traže potporu i daju argumente za konsolidaciju nacionalističkog pristupa, koji su trenutno hegemonijski, s malom, ali glasnom grupom neistomišljenika, kao što su Snježana Kordić i Mate Kapović. No, Spasić naglašava da postoje i preskriptivistički stavovi koje dijeli veliki broj ljudi koji žive u zemljama nasljednicama Jugoslavije i, kako ona kaže, "tko je ovlašten utvrditi da su ti ljudi u krivu?" Na sličan način možemo pitati: ako više milijuna ljudi sebe smatra "Hrvatima" ili "Englezima", tko je taj koji može reći da su u krivu? Iako sam oprezan prema onima koji se zauzimaju za avangardne poglede, koji izgledaju kao najprogresivniji, s dužnim poštovanjem se ne slažem s njezinom karakterizacijom hegemonije. Mnoge društveno prihvaćene različitosti, kao što su nacionalne kategorije, oslanjaju se na ideje koje su promicane i upijane od vrlo rane mladosti, što omogućuje određenu razinu kontrole u svijetu i nad njim. Stoga se vrlo teško riješiti hegemonijskih "navika", kako ih opisuje sociolog Michael Billig (1995). Usporedimo li to s psihoterapijskim procesom, proces dobivanja sociološkog uvida iz kategorija koje se najčešće upotrebljavaju (naših "slijepih pjega") možemo razumjeti kao istinski oslobađajući i propitujući u odnosu na način na koji se bavimo tim kategorijama i doživljavamo ih.⁶⁰ Na kraju, kako Marković ističe kroz žanr skeča,⁶¹ prepiranje oko takvih tvrdnji često nas nikamo ne vodi, jer su određeni čvrsti stavovi duboko ukorijenjeni i izuzetno se rijetko mijenjaju.

Nacionalizam i "grupnost"

Mnogi su se marksisti zauzimali i promovirali nacionalnu pripadnost i određene vrste nacionalnih pokreta, kako je ukratko pokazano na primjeru socijalističke Jugoslavije. Kapovićev stav o toj temi sličan je Lenjinovom: neke nacionalističke pokrete smatra progresivnima, dok druge smatra opresivnima, ovisno o njihovom odnosu prema kolonijalnim strukturama moći i prema manjinskom/većinskom statusu. Ni u kom slučaju ne vjerujem da manjinska pozicija, bez obzira na to ima li prijateljski ili neprijateljski odnos prema kolonijalnim silama, nužno omogućava bolje razumijevanje opresije – postjugoslavenski slučaj pokazuje kako ne samo vanjski politički čimbenici, nego i unutrašnji projekti i oblici podčinjavanja stvaraju opresiju i nasilje. Na primjer, iz mog iskustva, određeni članovi hrvatske manjine u Srbiji bili

⁵⁹ Drukčije uvjete od ovog, na primjer na nacionalnoj osnovi ili tvrdnjom da samo netko tko ovdje živi može sudjelovati, smatram opresivnim.

⁶⁰ O tim se pitanjima vodila obimna diskusija u okviru antropološkog bavljenja tom temom, pri čemu je antropolog Robert Hayden (2007) optužio određene antropologe koji su se bavili postjugoslavenskom regijom da su dopustili da im "moralni pogled" temeljen na posvećenosti protunacionalnom iskrivi shvaćanje o tome na koji način veliki broj ljudi koji žive u postjugoslavenskim državama (i izvan njih) žele da "njihova" društva budu organizirana.

⁶¹ U dva odgovora (Marković, Petrović) spomenuta je emisija *Top lista nadrealista* i njezin satirični pristup i važnost humora kao istodobno i kritike promjena lingvističkog poretka i strategije za preživljavanje kako bi ih se moglo podnijeti.

su opresivni u promoviranju razumijevanja hrvatstva kao usko povezanog s katolicizmom uz poznavanje jezika kao kulturnog nasljeđa. Takvo usko shvaćanje odbilo je neke koji su sudjelovali u manjinskim hrvatskim institucijama i aktivizmu, npr. LGBTQ pojedince koji se smatraju Hrvatima.

Stav poput Lenjinovog ne osporava ono što je zajedničko svim vrstama nacionalizma, a to je postavljanje neke vrste grupnog identiteta (bez obzira koliko tvrdog ili fleksibilnog) i grupni egoizam, s određenim pojedincima (nacionalistima) koji tvrde da govore u ime takvih zamišljenih grupa. Te su karakteristike izravno povezane s političkom situacijom moderniteta i reprezentativnim oblicima demokracije. No, usprkos implicitnoj ili eksplicitnoj podršci mnogih marksista banalnom ili drugim oblicima nacionalizma, zapravo je marksistička "hermeneutika sumnje" (Ricoeur 2004) ta koja nudi moguću interpretaciju antinacionalnih pozicija u smislu diskurzivnih hegemonija. Costa, pozivajući se na Brubakera, označava to kao "grupnost" (*groupness*), što se smatra projektom, a ne prethodno zadanom situacijom. Kad odabir političkih nacionalističkih alternativa na izborima (u konkretnom slučaju za škotsku neovisnost) može imati pozitivne posljedice iz klasne perspektive, moguće je izabrati nacionalističku opciju, a istodobno imati antinacionalističke poglede. Analitičke pozicije tu moraju biti odvojene od etnografskih i diskurzivnih strategija – u polju gdje će se čovjek najvjerojatnije baviti trenutnom stvarnošću nacionalnih kategorija i ondje tražiti odgovarajuće intervencije koje mu se čine najprimjerenijima.

Note: I have not substantially altered the Croatian translation of the main text and my reply, and recognise that the texts do not always represent the (non-)standard lexical choices I may make when writing in Croatian. As regards all translated comments, the authors have been consulted as regards the final form of the texts. A substantial amount of flexibility with various standard and non-standard forms has also been permitted – subject to the authors' discretion – in the spirit of the broad approach I advocate in the main text.

Napomena: Budući da su uvodni tekst i odgovor prijevodi s engleskog na hrvatski, u njima nisam napravio velike jezične promjene te sam svjestan toga da tekstovi u tom smislu ne predstavljaju (ne)standardne jezične izbore koje bih možda napravio da sam pisao na hrvatskom. Konačna forma prevedenih komentara (i na engleski i na hrvatski) dogovorena je s autorima. U svim je tekstovima dozvoljena fleksibilnost u korištenju standardnih i nestandardnih oblika – ovisno o stajalištima autora – u skladu s pristupom koji zagovaram u tekstu.

Note from the Editors: In the texts translated from English into Croatian and in those which have been originally written in Croatian or Serbian, the Editors have decided to respect the authors' views regarding standardisation and all changes made by the editors have been agreed with each of the authors. As such the use of various lexical forms is visible in the texts.

Napomena Uredništva: U tekstovima koji su prevedeni s engleskog na hrvatski te u onima koji su izvorno napisani na hrvatskom i srpskom jeziku Uredništvo je odlučilo poštovati stajališta autora o standardizaciji te su lektorski zahvati dogovarani sa svakim od autora. Stoga se u tekstovima može zapažati upotreba različitih jezičnih oblika.

Acknowledgements

The research leading to these results has received funding from the European Union Seventh Framework Programme (FP7 2007-2013) under grant agreement n° 291823 Marie Curie FP7-PEOPLE-2011COFUND (The new International Fellowship Mobility Programme for Experienced Researchers in Croatia – NEWFELPRO). This paper has been written as a part of a project "Producing and Contesting the National Order of Things: Tracing How Language Standardisation Processes and State Effects Configure (Non)Users Near the Serbian/Croatian Border (BORDERSANTHLING)" which has received funding through NEWFELPRO project under grant agreement no. 4.

REFERENCES / LITERATURA

- Advisory Committee on the Framework Convention for the Protection of National Minorities. 2012. *Thematic Commentary No. 3. The Language Rights of Persons Belonging to National Minorities under the Framework Convention*. Strasbourg: Council of Europe. <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900016800c108d> (accessed 30. 11. 2015).
- Agha, Asif. 2005. "Voice, Footing, Enregisterment". *Journal of Linguistic Anthropology* 15/1: 38–59. [<https://doi.org/10.1525/jlin.2005.15.1.38>]
- Aitchison, Jean. 2001. *Language Change. Progress or Decay?* Cambridge: Cambridge University Press.
- Aitken, A. J. 1990. "The Good Old Scots Tongue. Does Scots have an Identity?". In *U Minority Languages Today*. Einar Haugen, J. Derrick McClure and/i Derick S. Thomson, eds./ur. Edinburgh: Edinburgh University Press, 72–90.
- Alexander, Ronelle. 2002–2003. "Bosnian, Croatian, Serbian. One Language or Three?". *International Journal of Slavic Linguistics and Poetics* 44–45: 1–35.
- Anderson, Benedict. 2006. *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London – New York: Verso.
- Aracil, Lluís V. 1965. *Conflit linguistique et normalisation dans l'Europe nouvelle*. Nancy.
- Aronson, Howard. 2007. *The Balkan Linguistic League, "Orientalism," and Linguistic Typology. The Kenneth E. Naylor Memorial Lecture Series, No. 4*. Ann Arbor – New York: Beech Stave Press.
- Arsenijević, Boban. 2016. "Postsrpskohrvatski jezik ili jezici". *Danas*, February 5.
- Babić, Stjepan, Božidar Finka and/i Milan Moguš. 1984. *Hrvatski pravopis*. London: Nova Hrvatska.
- Bakić-Hayden, Milica. 1995. "Nesting Orientalisms. The Case of Former Yugoslavia". *Slavic Review* 54/4: 917–931. [<https://doi.org/10.2307/2501399>]
- Bauman, Richard. 1975. "Verbal Art as Performance". *American Anthropologist. New Series* 77/2: 290–311.
- Bauman, Richard. 1986. *Story, Performance, and Event. Contextual Studies of Oral Narrative*. Cambridge et al.: Cambridge University Press. [<https://doi.org/10.1017/CBO9780511620935>]
- Bauman, Richard and/i Charles L. Briggs. 2000. "Language Philosophy and Language Ideology. John Locke and Johann Gottfried Herder". In *U Regimes of Language. Ideologies, Politics, and Identities*. Paul V. Kroskrity, ed./ur. Santa Fe – Oxford: SAR Press – James Currey, 139–204.
- Bauman, Richard and/i Charles L. Briggs. 2003. *Voices of Modernity. Language Ideologies and the Politics of Inequality*. Cambridge et al.: Cambridge University Press.
- Bežen, Ante and/i Milan Bošnjak, eds./ur. 2012. *Hrvatska nastava u inozemstvu. Priručnik za učiteljice i učitelje*. Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta.
- Billig, Michael. 1995. *Banal Nationalism*. London et al.: Sage Publications Ltd.
- Blommaert, Jan. 2003. "Commentary. A Sociolinguistics of Globalization". *Journal of Sociolinguistics* 7/4: 607–623. [<https://doi.org/10.1111/j.1467-9841.2003.00244.x>]
- Bourdieu, Pierre. 1977. "L'économie des échanges linguistiques". *Langue Française* 34: 17–34. [<https://doi.org/10.3406/lfr.1977.4815>]
- Bourdieu, Pierre. 1982. *Ce que parler veut dire*. Paris: Fayard.
- Bourdieu, Pierre. 1991. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre and/i John B. Thompson. 1991. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Harvard University Press.
- Bowman, Glenn. 2001. "The Violence in Identity". In *U Anthropology of Violence and Conflict*. Bettina Schmidt and/i Ingo Schroeder, eds./ur. London: Routledge, 25–46.
- Brković, Čarna. 2014. "The Quest for Legitimacy. Discussing Language and Sexuality in Montenegro". In *U Mirroring Europe. Ideas of Europe and Europeanization in Balkan Societies*. Tanja Petrović, ed./ur. Leiden – Boston: Brill, 163–185.
- Brodnjak, Vladimir. 1992. *Razlikovni rječnik srpskog i hrvatskog jezika*. Zagreb: Školske novine.
- Brubaker, Rogers. 2002. "Ethnicity without Groups". *Archives Européennes de Sociologie* 43/2: 163–189. [<https://doi.org/10.1017/S0003975602001066>]
- Brubaker, Rogers and/i Frederick Cooper. 2000. "Beyond 'Identity'". *Theory and Society* 29/1: 1–47.
- Brutt-Griffler, Janina. 2002. "Class, Ethnicity, and Language Rights. An Analysis of British Colonial Policy in Lesotho and Sri Lanka and Some Implications for Language Policy". *Journal of Language, Identity & Education* 1/3: 207–34. [https://doi.org/10.1207/S15327701JLIE0103_3]
- Bugarški, Ranko. 2002–2003. "Language and Ethnicity in Sarajevo. Some Recollections and Observations". *SRAZ XLVII–XLVIII*: 71–76.
- Bugarški, Ranko. 2012. *Portret jednog jezika*. Beograd: XX vek.
- Bugarški, Ranko. 2013. "Jezika politika i jezička stvarnost u Srbiji posle 1991. godine". In *U Jezik između lingvistike i politike*. Vesna Požgaj Hadži, ed./ur. Beograd: XX vek, 91–111.
- Chomsky, Noam. 1986. *Knowledge of Language. Its Nature, Origin, and Use*. Westport: Greenwood Publishing Group.
- Clarke, John, Dave Bainton, Noémi Lendvai and/i Paul Stubbs. 2015. *Making Policy Move. Towards a Politics of Translation and Assemblage*. Bristol: Policy Press, University of Bristol.
- Costa, James. 2013. "Language Endangerment and Revitalisation as Elements of Regimes of Truth. Shifting Terminology to Shift Perspective". *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 34/4: 317–331. [<https://doi.org/10.1080/01434632.2013.794807>]
- Creese, Angela, Arvind Bhatt, Nirmala Bhojani and/i Peter Martin. 2006. "Multicultural, Heritage and Learner Identities in Elementary Schools". *Language and Education* 20/1: 23–43. [<https://doi.org/10.1080/09500780608668708>]
- Czerwinski, Maciej. 2009. "Jezik – izvor nacionalne i državne homogenizacije: izabrani prilozi". In *U Jezični varijeteti i nacionalni identiteti. Prilozi proučavanju standardnih jezika utemeljenih na štokavštini*. Lada Badurina, Ivo Pranjković and/i Josip Silić, eds./ur. Zagreb: Disput, 11–27.
- Čale Feldman, Lada, Ines Prica and/i Reana Senjković, eds./ur. 1993. *Fear, Death and Resistance. An Ethnography of War: Croatia 1991 – 1992*. Zagreb: Institute of Ethnology and Folklore Research – Matrix Croatica – X-Press.

- Ćurak, Nerzuk. 2004. *Dejtonski nacionalizam. Oglеди o političkom*. Sarajevo: Buybook.
- Dixon, R. M. W. 2011. *I am a Linguist*. Leiden – Boston: Brill.
- Edwards, John. 1984. *Minority Languages and Group Identity, Cases and Categories*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Edwards, John. 1985. *Language, Society and Identity*. Oxford: Blackwell.
- Errington, Joseph. 2008. *Linguistics in a Colonial World. A Story of Language, Meaning, and Power*. Malden – Oxford – Carlton: Blackwell Publishing.
- European Charter for Regional or Minority Languages. http://www.coe.int/t/dg4/education/minlang/textcharter/default_en.asp (accessed 30. 11. 2015).
- Filipović, Jelena. 2015. *Transdisciplinary Approach to Language Study. The Complexity Theory Perspective*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. [https://doi.org/10.1057/9781137538468]
- Francis, Becky, Louise Archer and/i Ada Mau. 2009. "Language as Capital, or Language as Identity? Chinese Complementary School Pupils' Perspectives on the Purposes and Benefits of Complementary Schools". *British Educational Research Journal* 35/4: 519–538. [https://doi.org/10.1080/01411920802044586]
- Gal, Susan. 2006a. "Contradictions of Standard Language in Europe. Implications for the Study of Practices and Publics". *Social Anthropology* 14/2: 163–181.
- Gal, Susan. 2006b. "Migration, Minorities and Multilingualism. Language Ideologies in Europe". In *U Language Ideologies, Policies and Practices*. Clare Mar-Moliner and/i Patrick Stewenson, eds./ur. Houndmills – New York: Palgrave Macmillan, 13–27.
- Gal, Susan and/i Kathryn A. Woolard. 1995. "Constructing Languages and Publics. Authority and Representation". *Pragmatics* 5/2: 129–138.
- Gal, Susan and/i Kathryn Woolard. 2001. "Constructing Languages and Publics. Authority and Representation". In *U Languages and Publics. The Making of Authority*. Susan Gal and/i Kathryn Woolard, eds./ur. Manchester – Northampton: St. Jerome Publishing, 1–12.
- Gluhak, Alemko. 1990. *Podrijetlo imena Hrvat*. Zagreb.
- Graeber, David. 2003. "The Twilight of Vanguardism". *Infoshop News*, <http://news.infoshop.org/article.php?story=03/05/31/3144995>.
- Gramsci, Antonio. 2000. *The Gramsci Reader. Selected Writings 1916–1935*. David Forgacs, ed./ur. New York: New York University Press.
- Grbić, Jadranka. 1994. *Identitet, jezik i razvoj. Istraživanje o povezanosti etniciteta i jezika na primjeru hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku.
- Green, Sarah F. 1997. *Urban Amazons: Lesbian Feminism and Beyond in the Gender, Sexuality and Identity Battles of London*. Basingstoke: Palgrave Macmillan. [https://doi.org/10.1007/978-1-349-25750-8]
- Greenberg, D. Robert. 2004. *Language and Identity in the Balkans. Serbo-Croatian and its Disintegration*. Oxford: Oxford University Press.
- Greenberg, D. Robert. 2005. *Jezik i identitet na Balkanu. Raspad srpsko-hrvatskoga*. Zagreb: Srednja Europa.
- Haraway, Donna. 1988. "Situated Knowledges. The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective". *Feminist Studies* 14/3: 575–599. [https://doi.org/10.2307/3178066]
- Hayden, Robert M. 2007. "Moral Vision and Impaired Insight". *Current Anthropology* 48/1: 105–131. [https://doi.org/10.1086/508688]
- Heller, Monica. 2010. *Paths to Post-Nationalism. A Critical Ethnography of Language and Identity*. Oxford: Oxford University Press.
- Hobsbawm, Eric J. 1990. *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Honey, John. 1994. [review of Phillipson 1992]. *RASK* 1: 117–121.
- Honey, John. 1997. *Language is Power. The Story of Standard English and its Enemies*. London: Faber and Faber.
- Hymes, Dell. 1971. "The Contribution of Folklore to Sociolinguistic Research". *Journal of American Folklore. Special Issue: Toward New Perspectives in Folklore* 84/331: 42–50.
- Ivić, Pavle. 1988. "Predgovor". In *U Govori Niša i okolnih sela*, Pol-Luj Toma (Srpski dijalektološki zbornik XLV). Beograd: SANU – Institut za srpski jezik, 11–13.
- Jaffe, Alexandra. 1999. *Ideologies in Action. Language Politics on Corsica*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter. [https://doi.org/10.1515/9783110801064]
- Jansen, Stef. 2005. "National Numbers in Context. Maps and Stats in Representations of the Post-Yugoslav Wars". *Identities. Global Studies in Culture and Power* 12/1: 45–68. [https://doi.org/10.1080/10702890590914311]
- Jansen, Stef. 2015. *Yearnings in the Meantime. "Normal Lives" and the State in a Sarajevo Apartment Complex*. Oxford – New York: Berghahn Books.
- Kapović, Mate. 2011a. *Čiji je jezik?* Zagreb: Algoritam.
- Kapović, Mate. 2011b. "Language, Ideology and Politics in Croatia". *Slavia centralis* 4/2: 45–56.
- Kapović, Mate. 2013. "Jezik i konzervativizam". In *U Komparativni postsocijalizam. Slavonska iskustva*. Maša Kolanović, ed./ur. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 391–400.
- Kapović, Mate, Anđel Starčević and/i Daliborka Sarić. 2016a. "O preskripciji i preskriptivizmu u Hrvatskoj". In *U Jezična politika. Između norme i jezičnog liberalizma*. Barbara Kryžan-Stanojević, ed./ur. Zagreb: Srednja Europa, 45–67.
- Kapović, Mate, Anđel Starčević and/i Daliborka Sarić. 2016b. *Jeziku je svejedno*. Zagreb: Sandorf [in press].
- Kontra, Miklos, Robert Phillipson, Tove Skutnabb-Kangas and/i Tibor Várady, eds./ur. 1999. *Language. A Right and a Resource. Approaching Linguistic Human Rights*. Budapest: Central European University Press.
- Kordić, Snježana. 2009. "Policentrični standardni jezik". In *U Jezični varijeteti i nacionalni identiteti*. Lada Badurina, Ivo Pranjković and/i Josip Silić, eds./ur. Zagreb: Disput, 83–108.
- Kordić, Snježana. 2010. *Jezik i nacionalizam*. Zagreb: Durieux.
- Lane, Pia. 2011. "The Birth of the Kven Language in Norway. Emancipation through State Recognition". *International Journal of the Sociology of Language* 209: 57–74. [https://doi.org/10.1515/ijsl.2011.021]

- Lane, Pia. 2014. "Minority Language Standardisation and the Role of Users". *Language Policy* 123.
- Ljubojević, Ana. 2016. "Speak Up, Write Out. Language and Populism in Croatia". In/ *U Narratives of Identity in Social Movements, Conflicts and Change*. Landon E. Hancock, ed./ur. Bingley: Emerald Group Publishing Limited, 29–55.
- Lozica, Ivan. 1979. "Metateorija u folkloristici i filozofija umjetnosti". *Narodna umjetnost* 16: 33–55. = 2008. In/ *U Zapisano i napisano. Folkloristički spisi*. Zagreb: AGM, 9–36.
- Lytra, Vally. 2012. "Discursive Constructions of Language and Identity. Parents' Competing Perspectives in London Turkish Complementary Schools". *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 33/1: 85–100. [https://doi.org/10.1080/01434632.2011.638076]
- Madacki, Saša and/ i Mia Karamehić, eds./ur. 2012. *Dvije škole pod jednim krovom. Studija o segregaciji u obrazovanju*. Sarajevo: Centar za ljudska prava Univerziteta u Sarajevu – Asocijacija Alumni Centra za interdisciplinarnе postdiplomske studije (ACIPS).
- Malkki, Liisa. 1992. "National Geographic. The Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees". *Cultural Anthropology* 7/1: 24–44. [https://doi.org/10.1525/can.1992.7.1.02a00030]
- Malkki, Liisa H. 1995. *Purity and Exile. Violence, Memory and National Cosmology Among Hutu Refugees in Tanzania*. Chicago: University of Chicago Press.
- May, Stephen. 2003. "Rearticulating the Case for Minority Language Rights". *Current Issues in Language Planning* 4/2: 95–125. [https://doi.org/10.1080/14664200308668052]
- McAdams, P. Dan. 2006. *The Redemptive Self. Stories Americans Live By*. Oxford: Oxford University Press. [https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195176933.001.0001]
- McClure, J. Derrick. 2009. *Why Scots Matters*. Edinburgh: Saltire Society.
- Milroy, James. 2001. "Language Ideologies and the Consequences of Standardization". *Journal of Sociolinguistics* 5/4: 530–555. [https://doi.org/10.1111/1467-9481.00163]
- Milroy, James. 2007. "The Ideology of the Standard Language". In/ *U The Routledge Companion to Sociolinguistics*. Carmen Llamas, Louise Mullany and/ i Peter Stockwell, eds./ur. London – New York: Routledge, 133–139.
- Muhvić-Dimanovski, Vesna. 1998. "Neologizmi na razmeđu jezične otvorenosti i jezičnoga purizma". *Filologija* 30–31: 495–499.
- Mujanović, Jasmin. 2013. "Bebolucija! The #jmbg Movement In Bosnia-Herzegovina". <http://politicsrespun.org/2013/06/bebolucija-the-jmbg-movement-in-bosnia-herzegovina/>, June 11 (accessed 13. 7. 2016).
- Mujkić, Asim. 2007. "We, the Citizens of Ethnopolis". *Constellations* 14/1: 112–128. [https://doi.org/10.1111/j.1467-8675.2007.00425.x]
- Nagel, Thomas. 1986. *The View from Nowhere*. Oxford: Oxford University Press.
- Novak, Kristian. 2012. "What can Language Biographies Reveal about Multilingualism in the Habsburg Monarchy? A Case Study on the Members of the Illyrian Movement". *Jezikoslovlje* 13/2: 395–417.
- Ochs, Elinor. 1993. "Constructing Social Identity: A Language Socialization Perspective". *Research on Language and Social Interaction* 26/3: 287–306. [https://doi.org/10.1207/s15327973rlsi2603_3]
- Pateman, Trevor. 1983. "What Is a Language?". *Language & Communication* 3/2: 101–127. [https://doi.org/10.1016/0271-5309(83)90009-5]
- Pavlović, Zoran and/ i Jovo Bosnić. 2010. *Mozaik prošlosti 8. Udžbenik istorije za osmi razred osnovne škole*. Beograd: BIGZ.
- Pavlović, Zoran and/ i Jovo Bosnić. 2014. *Mozaik prošlosti 8. Udžbenik povijesti za osmi razred osnovne škole*. Beograd: BIGZ.
- Peti-Stantić, Anita and/ i Keith Langston. 2013. *Hrvatsko jezično pitanje danas. Identiteti i ideologije*. Zagreb: Srednja Europa.
- Petrov, Miroslava and/ i Dragana Grujić. 2013. *Muzička kultura 8. Udžbenik muzičke kulture za osmi razred osnovne škole*. Beograd: BIGZ.
- Petrov, Miroslava and/ i Dragana Grujić. 2014. *Glazbena kultura 8. Udžbenik glazbene kulture za osmi razred osnovne škole*. Beograd: BIGZ.
- Petrović, Tanja. 2015. *Srbija i njen jug. "Južnjački dijalekti" između jezika, kulture i politike*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Phillipson, Robert. 1992. *Linguistic Imperialism*. Oxford: Oxford University Press.
- Phillipson, Robert. 2009. *Linguistic Imperialism Continued*. New York – London: Routledge.
- Pietikäinen, Sari, Pia Lane, Hanni Salo and/ i Sirkka Laihiala-Kankainen. 2011. "Frozen Actions in the Arctic Linguistic Landscape. A Nexus Analysis of Language Processes in Visual Space". *International Journal of Multilingualism* 8/4: 277–298. [https://doi.org/10.1080/14790718.2011.555553]
- Prakash, Gyan. 1999. *Another Reason. Science and the Imagination of Modern India*. Princeton: Princeton University Press.
- Prica, Ines. 2001. "Etnologija ali antropologija! Prilog diskusiji na temu: etnologija i?, ili?, i/ili?, kroz?, versus?, (itd.) antropologija". *Studia ethnologica Croatica* 10/11: 201–213.
- Pupavac, Vanessa. 2003. "Politics and Language Rights. A Case Study of Language Politics in Croatia". In/ *U Minority Languages in Europe. Frameworks, Status, Prospects*. Gabrielle Hogan-Brun and/ i Stefan Wolff, eds./ur. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 138–154.
- Rampton, Ben. 2007. "Neo-Hymesian Linguistic Ethnography in the United Kingdom". *Journal of Sociolinguistics* 11/5: 584–607.
- Ricoeur, Paul. 2004. *The Conflict of Interpretations. Essays in Hermeneutics*. London – New York: Continuum International Publishing Group.
- Robertson, James. 1994. "Introduction". In/ *U A Tongue in Yer Heid*. James Robertson, ed./ur. Edinburgh: B&W Publishing, vii–xvi.
- Roseberry, William. 1994. "Hegemony and the Language of Contentment". In/ *U Everyday Forms of State Formation. Revolution and the Negotiation of Rule in Modern Mexico*. Gilbert M. Joseph and/ i Daniel Nugent, eds./ur. Durham: Duke University Press, 355–366.
- Said, Edward. 2008. *Orijentalizam*. Beograd: XX vek.
- Scheper-Hughes, Nancy. 1995. "The Primacy of the Ethical. Propositions for a Militant Anthropology". *Current Anthropology* 36/3: 409–440. [https://doi.org/10.1086/204378]
- Schiffrin, Deborah. 1996. "Narrative as Self-portrait. Sociolinguistic Construction of Identity". *Language in Society* 25: 167–203. [https://doi.org/10.1017/S0047404500020601]
- Silverstein, Michael. 1996. "Monoglot 'Standard' in America. Standardization and Metaphors of Linguistic Hegemony". In/ *U The Matrix of Language. Contemporary Linguistic Anthropology*. Donald Brenneis and/ i Ronald H. S. Macaulay, eds./ur. Boulder: Westview Press, 284–306.

- Silverstein, Michael. 2003. "Indexical Order and the Dialectics of Sociolinguistic Life". *Language and Communication* 23/3-4: 193-229. [https://doi.org/10.1016/S0271-5309(03)00013-2]
- Simonović, Marko. 2015. "Od danas pišem neznam". <http://pescanik.net/od-danas-pisem-neznam/>, April 20 (accessed 13. 7. 2016).
- Skutnabb-Kangas, Tove. 2000. *Linguistic Genocide in Education – Or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates.
- Starčević, Anđel. 2016. "Trenirka, diktafon i 'iskrivljen hrvatski'. Metodološki izazovi sociolingvističkog intervjua i sudioničkog promatranja". In/U *Metodologija i primjena lingvističkih istraživanja. Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa Hrvatskoga društva za primijenjenu lingvistiku održanoga od 24. do 26. travnja 2015. godine u Zadru*. Sanda Lucija Udier and/i Kristina Cergol Kovačević, eds./ur. Zagreb: Srednja Europa, 3-17.
- Steiner, Claude. 1990. *Scripts People Live. Transactional Analysis of Life Scripts*. New York: Grove Press.
- Stevanović, Marjana. 2015. "Malogradanska normativnost našeg mentaliteta" (interview with Boban Arsenijević). *Danas*, April 13.
- Stevanović, Marjana. 2016. "Srpski i hrvatski lingvisti zajedno istražuju". *Danas*, August 24.
- Strategija razvoja obrazovanja u Srbiji do 2020. godine. <http://www.vtsnis.edu.rs/StrategijaObrazovanja.pdf> (accessed 4. 7. 2016).
- Sujoldžić, Anita. 2008. "Istrian Identities and Languages in Contact". *Suvremena lingvistika* 65/1: 27-56.
- Šare, Sandra and/i Stanislav Stanković. 2011. "O fenomenu lingvizizma među srbijskom akademskom filološkom elitom". *Dijalekat – dijalekatska književnost (= Naše stvaranje LVIII/1-4)*. Leskovic: Leskovački kulturni centar, 46-54.
- Šimičić, Lucija and Anita Sujoldžić. 2004. "Cultural Implications of Attitudes and Evaluative Reactions Toward Dialect Variation in Croatian Youth". *Collegium Anthropologicum* 28/Suppl. 1: 97-107.
- Škiljan, Dubravko. 2000. "From Croato-Serbian to Croatian. Croatian Linguistic Identity". *Multilingua* 19/1-2: 3-20. [https://doi.org/10.1515/mult.2000.19.1-2.3]
- TNS-BMRB. 2010. *Public Attitudes Towards the Scots Language*. Edinburgh: Scottish Government Social Research.
- Todorova, Marija. 1999. *Imaginary Balkan*. Beograd: XX vek.
- Todorova, Maria. 2009. *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press.
- Trouillot, Michel-Rolph. 2001. "The Anthropology of the State in the Age of Globalization. Close Encounters of the Deceptive Kind". *Current Anthropology* 42/1: 125-138. [https://doi.org/10.1086/318437]
- Trudgill, Peter. 1998. [review of Honey 1997]. *Journal of Sociolinguistics* 2/3: 457-461.
- Urla, Jacqueline. 2012. *Reclaiming Basque. Language, Nation, and Cultural Activism*. Reno: University of Nevada Press.
- Ustav Republike Srbije. <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/139-100028/ustav-republike-srbije> (accessed 4. 7. 2016).
- Various Authors/Grupa autora. s. a. *Nadležnosti nacionalnih saveta nacionalnih manjina. Priručnik za nacionalne savete nacionalnih manjina*. Republika Srbija Ministarstvo za ljudska i manjinska prava, državnu upravu i lokalnu samoupravu Uprava za ljudska i manjinska prava – OEBS, organizacija za evropsku bezbednost i saradnju Misija u Srbiji – Ambasada Savezne Republike Nemačke.
- Various Authors/Skupina autora. 2010. *Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje*. Zagreb: Ministarstvo za znanost, obrazovanje i sporta.
- Vuković, Petar. 2010a. "Kako skrbiti za hrvatski jezik u Vojvodini". *Godišnjak za znanstvena istraživanja* 2: 79-103.
- Vuković, Petar. 2010b. "Konstrukcija identiteta u bačkih Bunjevaca". In/U *Identitet bačkih Hrvata, Zbornik radova međunarodnog znanstvenog skupa*. Robert Skenderović, ed./ur. Zagreb – Subotica: Hrvatski institut za povijest – Hrvatsko akademsko društvo, 263-289.
- Vuković, Petar. 2011. "Jednojezičnost ili višejezičnost – slučaj bačkih Bunjevaca". In/U *Dani Balinta Vujkova. Zbornik sa znanstvenih skupova 2006.-2010*. Katarina Čeliković, ed./ur. Subotica: Hrvatska čitaonica, 29-43.
- Woolard, Kathryn A. 2008. "Language and Identity Choice in Catalonia. The Interplay of Contrasting Ideologies of Linguistic Authority". In/U *Lengua, nación e identitat. La regulación del plurilingüismo en España y América Latina*. Kirsten Süselbeck, Ulrike Mühlischlegel and/i Peter Masson, eds./ur. Frankfurt am Main – Madrid: Vervuert – Iberoamericana, 303-323.
- Zenker, Olaf. 2014. "Linguistic Relativity and Dialectal Idiomatization. Language Ideologies and Second Language Acquisition in the Irish Language Revival of Northern Ireland". *Journal of Linguistic Anthropology* 24/1: 63-83. [https://doi.org/10.1111/jola.12037]
- http://bulevar.b92.net/srpska-posla.php?yyyy=2016&mm=03&dd=19&nav_id=1109529 (accessed 13. 7. 2016).
- <http://mondo.rs/a822776/Info/Drustvo/Odbor-za-standardizaciju-Bosanski-jezik-ne-postoji.html> (accessed 20. 3. 2016).
- <http://pescanik.net/od-danas-pisem-neznam/> (accessed 20. 3. 2016).
- <http://www.bgb.rs/index.php/2011-11-14-21-00-27/n-gu-srps-i-zi> (accessed 20. 3. 2016).
- http://www.danas.rs/danasrs/kultura/malogradjanska_normativnost_naseg_mentaliteta.11.html?news_id=300264 (accessed 20. 3. 2016).
- http://www.danas.rs/dodaci/sandzak/bosanski_jezik_na_vise_manifestacija.42.html?news_id=316609 (accessed 20. 3. 2016).
- <http://www.h-alter.org/vijesti/vukovar-i-cirilica-tribina/print:true> (accessed 14. 11. 2014).
- <http://www.hnv.org.rs/onama.php> (accessed 4. 7. 2016).
- <http://www.ljudskaprava.gov.rs/index.php/yu/vesti/1118-15-godina-obelezavanja-medunarodnog-dana-maternjeg-jezika> (accessed 20. 3. 2016).
- <http://www.politika.rs/scc/clanak/195279/Kapucino-i-Pacino-protiv-kapucina-i-Pacina> (accessed 13. 7. 2016).
- <http://www.tarzanija.com/negujmo-srpski-jezik-al-aj-ne-okavo/> (accessed 20. 3. 2016).
- <http://www.vecernji.hr/neredi-u-vukovaru/prosvjednici-cekicima-razbili-cirilicne-ploce-u-vukovaru-606963> (accessed 14. 11. 2014).
- <http://www.vecernji.hr/zg-vijesti/nazive-avenija-dubrovnik-i-patacickina-ulica-trebalobiz-izbjegavati-963175> (accessed 30. 11. 2015).
- <http://www.vtsnis.edu.rs/StrategijaObrazovanja.pdf> (accessed 4. 7. 2016).
- <https://euobserver.com/news/31340> (accessed 29. 10. 2015).
- <https://www.youtube.com/watch?v=DztrXSdXmxU> (accessed 20. 3. 2016).
- https://www.youtube.com/watch?v=ZF_sm8zNFb8 (accessed 4. 7. 2016).